

GOVERNMENT OF INDIA
NATIONAL LIBRARY, CALCUTTA

Mar

Class No. 891. 22

Book No. ~~H 251~~

N. L. 38. **H 511**

MOPEC—514—6 LNT/56—25-7-56—50,000.

संगीत
Ratna wali Na
रत्नावली नाटिका.

हैं पुस्तक

बालकृष्ण बिहल धामनस्कर

वांसी केले Harba

तें

मुंबईत

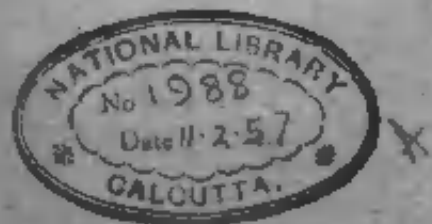
"कर्नाटक" लिपिकार्यालयात छापविलें.

जुलै १९०१ ई०.

मिशनर्यालयात छापविलें.

RECEIVED
Mar
891.22
H 511

हे पुस्तक सन १८६७ च्या २५ व्या आवृत्त्याप्रमाणे तांबून रंगवून
जीवर नाटकप्रयोग करण्याची परवानगी देण्याचा, पुनः छापण्याचा
आदी सर्व प्रकारचे हक्क पुस्तककर्त्याने आपल्या स्वाधीन ठेविले आहेत.

प्रस्तावना.

अर्धचंद्र अथवा अर्धचंद्रचंद्र या नांवाचा राजा इसवी शतकाच्या मध्याच्या शतकांमधील काश्मीर देशामध्ये राज्य करीत होता. याच्या नांवावर नागार्जुन नांवाचे नाटक व रत्नावली अशा द्विचरितिका नांवाच्या दोन नाटके प्रसिद्ध आहेत.

प्रकृत पुस्तक हे वर सांगितलेल्या ग्रंथांपैकी रत्नावली या नाटकेच्या आधारेने लिहिले आहे. यात कित्येक ठिकाणी प्रयोगाच्या तोंडकरिता मूळचा काही माग कमीज्यास्त करावा लागला. त्या काही माग खालील गोष्टी टाकल्या आहे. एकंदरीत सर्वप्रमाणे त्याचद्वारांत बडगान्या सामान्य गोष्टीप्रमाणे सार्थ असून काही ठिकाणी रचना मोठ्या बाबुर्तने केल्यामुळे ते फारच मजेदार ठरते आहे. रा. रा. चिपळूणकर यांनी लिहिलेल्या प्रस्तावनेत ते असे ब्रजभाषात की, "उत्तरयामवरिच, शाकुंतल, मालती, साधव, इत्यादि नाटकांपेक्षा रत्नावली नाटक निराश्रया जातिले आहे. हे मर्मज्ञ वाचनारोने सहज लक्षांत येईल. पहिल्या प्रकाशना नाटकांतील मायका व मायिका यांचे स्वभाव उदात्त आसून त्यांचे मायका व आचरण विशेष प्रीति, पंथीर व धर्मशैल आदिके रत्नावलीतील पात्रे सुखभावी व प्रतिष्ठित खरी, तथापि त्यांचा कल महा, मस्करी, बदली, खुवाली असेच विशेष; व त्यांचा आचरणांत, आचरणांत खोबीरपणा कमी, खालि रंगकपणा असा असे भासते."

या नाटकांत विस्तृत खर्चच वेचून केरम खास करवला आहे. आता जसा प्रकारचा विप्रलंबास किंवा कदगारस नाही; तथापि मजेदार व खोबीदार असा विनोद फारच मजेदार आहे. आता मुलांसाठी रसपरिदाक या ग्रंथांत विस्तृत साधला आहे तथा निर्यात करणे सुद्धा आचकांकडेच सौंपिली.

मंगलार्थी.

आ-राजकार्त्तिक नाजे.

मुख्यार-मुख्य नाटककार.

बत्सराज-[उद्यमनायक,] कौशाची भगतीचा राजा.

वीरगंधरायण-राजाचा मुख्य प्रधान.

बसंतक-राजाचा परम मित्र, विद्वत्क.

वस्तुभूति-सिंहकट्टीपच्या राजाचा प्रधान.

विलासक-बत्स राजाचा कंतुको.

विजयधर्मा-बत्सराजाच्या सैन्यांतील एक सरदार.

सुधर्णसिद्धि-एक रादडी.

जडी-सूत्रधारिणी श्री.

बासबद्धा-बत्सराजाची राणी, उज्जनीच्या प्रद्योत राजाची मुलगी.

रत्नावली } सिंहकट्टीपच्या राजाची कन्या,
अथवा
सागरिका } [नायिका.]

कांबकमाला-राणीची मुख्य दासी.

सुसंगता-राणीची दासी व रत्नावलीची विद्वत्ता मैत्रीण.

प्रद्विफा,
मूलतिका,
निपुणिका,
प्रसुधरा, } राणीच्या दुसऱ्या दासी.

कपळ-कौशाची राजधानीतील राजकारा व त्या नवकरा काण.

सुरजनी.

शंक १ ला पृ० १६.

वैतालिक दुसरा:—(पन्नांत) औषो.

हरितपद्माभा ते हनुपाद ॥ तव नेत्र कमलांत मलिन
नीलसी जगुं प्रसन्न चंद्र ॥ बांझिनी तूतें उदयना ॥ १ ॥

शंक १ ला पृ० १७ सागरिका:—जातां जातां.

पद.

काधि फहिन हा पुनः मदन नयनीं ॥
जुजु जाळितसे मरि हि काय झडुनी ॥
झडुनी जलदा नाचे जैसी पनांत ती मयुरिका ॥
करील विपुला घुटि झडुनियां धरुनि मनीं करीतुका ॥
परि वायु नेईं तया समुल हडनी ॥
तसि देवि मज झाली विरहकारिणी ॥ कवि० ॥ १ ॥

शंक ३ ला पृ० ६३ वासवदत्ता:—(महाराज उठाउठा इ. भा० ये

पद—“विषय विधत्ते नय सेवा,” ही बाल.

उठा उठा हो धाजपती ॥ प्रीतीची ती रीत सकळी
कळली माजी मज पुरती ॥ छु० ॥ प्रेमरसाचा ठेव
नवधा ॥ राहुचा नव कामिनिला, मित्र कुलशिला, न
नीय तिला ॥ खोबले हे दावितसां कां करुनि भवा पा
हिलि नृपति ॥ उठा० ॥ १ ॥

शंक ४ ला पृ० ८४ सागरिका:—(हाथ हाथ पोहोच्ये मणि
नय श्यादि भा० ऐ०)

पद—“भला हुपा मे हो०” ही बाल.

नवचित हा महा मयंकूर कसा मसि दये वेडला ॥

महापुं माहापुं माहापुं माहापुं माहापुं माहापुं

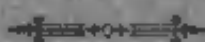
बाने गमते दबाव कटनी हा योग की आगिला ॥
 माला अंत अतां मदीय ह्यापुनी आनंद बाटे मला ॥
 माल ॥ मला लाभ हा मला जाहला आज कचित्त भव
 मला ॥ आज क० ॥ धु० ॥ दुःखित पाहुनि वीन हि
 मला ॥ पावक धावत माला ॥ माला ॥ पावक० ॥ १ ॥

अंक ४ वा दृ० ८८ सागरिकाः—(माझा योगने बाईसा
 मीना फार दास-माला इत्यादि भा० ऐ०)

पद—राग, धैरवी-त्रिबट.

अपराधी देवीची ॥ मसे मी ॥ अप० ॥ पृ० ॥
 जेष्ठ मगिनि ही किति मज्जसाठी ॥
 टळटळ राहते होउनि कष्टी ॥
 दाखविण्यापरि मुक मज मोठी ॥
 बाटे लाजव साची ॥ १ ॥

संगीत
रत्नावली नाटक.

मंगलाचरण.

पद—“सांख्यपुरावरमा” या बाबोवर.

कुसुमाञ्जलि खरपा ॥ पाहुनि ॥ नमितो गजवदना ॥
हा० ॥ वाम्नेचीपरि लीन होतले सुखवाया या सभार
जाना ॥ भु० ॥ भाय कधी सुमती ॥ झाले ॥ मियकर
जगती ॥ हर० ॥ जनकहि जमनी ली ॥ त्यापरि
बुधजन जे असती ॥ त्या० ॥ त्या सदाच्या पूर्वे छेदे
बाळकृष्ण विह्वल राखि गाता ॥ कु० ॥ १ ॥

पद—“साय्य नसे मुनिकन्या” या बाबोवर.

कुसुमाञ्जलि हा सकलां ॥ मंगल देवो तुझां सुजनां
॥ भु० ॥ पावाप्रापरि राहे निमल ॥ परीकुजभारे लवण
कीमल ॥ पेशा जगद्वेने ॥ वांछुशिरीं जो भवण केला
॥ कु० ॥ शंकर पाहे प्रेमें जियेला ॥ वेद जियेला पु
खित झाला ॥ पाहुनि जो निजपतिला ॥ लजेने का
जत वदनाला ॥ कु० ॥ लक्ष्मिनीयां मग शंकर माला
अधोमुखाने फेंकुनि विचला ॥ परि मार्गावधि पदता
वरिमज्ज ज्याचा बहु परि सुटला ॥ कु० ॥ १ ॥

साकी.

विजयशशीचा असो सर्वदा नमितो सकल सुरांचा ॥
कोणी द्वेष न करो द्विजांचा मही स्वये अपुल्याचा ॥
माहो धान्ययुता ॥ जय भीमर्षे चंद्रकांता ॥ भु० ॥ १ ॥

सूत्रधारः—जुरे जुरे, फार विस्तार कसाला? सांगत वसंतोत्सव
येक करून श्रीहर्षचरण कमलाच्या प्रसन्नानें उपजीवन करणारे
येक देशांतून आलेले राजे व लोक सोनी आज सबा मानपुरःकर
आवून सांगितलें आहे की, “आमचा स्वामी जो भीहर्ष राजा, त्यानें
पूर्वे संविधानालांकृत अक्षी रत्नावली नांवाची उत्तम नाटिका
लिखिली आहे असें ऐकलों; परंतु अद्याम तिचा प्रयोग पाहिला
नाहीं. तर रुपा करून सकल जनांच्या हृदयास आनंद देणारा
आता जो हा कविराज, त्याच्या सन्मानार्थ व आझावरही अनुग्रह
करता अद्या बुद्धीनें त्यां तिचा प्रयोग करून दाखवावा.” (इकडे
इकडे फिरून व पाहून) ठीक आहे तर; आतां नेपथ्यसंबंधी सर्व
जागरी करून त्यांच्या इच्छेप्रमाणें वागलों. (समेकडे पाहून) बाह्य
आसक्त प्रेक्षकसमाजाची अंतःकरणें इकडे एकजीव लागून राहिली
आप्रमाणें विसत आहेत.

पद—“राग भंड-ताळ, शहरा.”

जमला हा गुणगण या स्थानि मेडका ॥

वाकवितो आजि यांस मदीय कौतुका ॥ धृ० ॥

ही हवें रत्नावली रम्य नाटिका ॥ मरियली आवडली

इकल कामुका ॥ हेसखीर ग्यायें गुणदुग्ध आशका ॥

नाटकि मी परमचतुर आहे ठाठका ॥ १ ॥

तर आतां घरी आठून संगीतास आरंभ करावा हें नांगवें

इकडे तिकडे फिरून व पळ्याकडे पाहून) हेंच आपलें घर. एत

आतां आत जावें. (आत गेल्यासारखे करून) जावें इकडे ये बरे.

गदीः-

पदः—“म्यर्थ आझीं अवला” का ना०

सुख तुझीं असतां ॥ प्रिया हो सु० ॥ धृ० ॥

नाट्यप्रबंधीं स्वच्छंदानें ॥ अनुदिनः कां रमतां ॥

प्रिया० ॥ १ ॥ तुझितेची क्षिति होईल कैसी ॥ माण

॥ तिज ॥ तिज ॥ १ ॥

सुवधारः—प्रिये, तूच जर असा धैर्यभंग करू लागलीस तर तूचे न लोक आज रजावली दसनास्ताच कार उरसुक झाले आहे. तूच मनोरंजन रुमे बरे होईल !

नटीः—महाराज, तुझी कधी निष्काळजी. तुझाला काय झाले की माण हुईवी करी.

पद—“हाली ज्याची उपर दुहिता” या च०

मह जाहली धिपया नाथा ॥ सणुनि नावडे दुहिता
विता ॥ ५० ॥ घर पर देशी बघिल कसा तो ल
डकि माही ती गुणवंता ॥ ५० ॥ १ ॥ पण्डीची र
होरल केले ॥ मकळे बाह दि आली विता ॥ ५० ॥

सुवधारः—

विही.

प्रिये सोडुनि दे दुःख बन्दि हा मे ॥

स्पर्ध हाकिमि वे मधु विपु का मे ॥

असे मनुकुल जरि वैद्यगती कांते ॥

कार्य दुर्धरही सहज जुळुनि घेतें ॥ १ ॥

(विकृत कण्ठ होतो.) तसरे भरतपार्वी नू तस बोलकाळ.

साफी.

दैव जरी मनुकुल तरी बहु विकट कार्यही जुळते ॥

मलभ्य वस्तु क्षणांत लाभे काहि न कोडे भडते ॥

अनुभव हा सकलां ॥ आला आज पूर्ण मजला ॥ १ ॥

सुवधारः—(ऐकून) ऐकलेंच प्रिये, माझे बोलने कोणता तर मनुभवसारि काटल्याबद्ध झाले हा मला स्फार दिला, तर कोण माझ्यास जाणव जाणव घेत.

(तदनंतर हर्षकुल वीरधरायण प्रधान येतो.)

वीरधरायणः—निःसंशय हेच करे आहे. (दैव जरी मनुकुल, हत्यादि पुन्हा सणतो.) वैवाचीन काहीच नाही, असे क्षणांत मला भोई कधी तरी बघून आल्या भडक्या काय ? आता

हृदय वचनांवर विश्वास ठेकून सिंहलद्वीपच्या नृपतीजबल त्याच्या
 कारकाची मायणी करावी. ती त्याला मान्य होऊन, त्याने त्या
 मुलगी महासागरांतून गलबतावर बसवून इकडे पाठवली.
 अंतरी दुपन्न होऊन ते गलबत पुढून त्याचे तुकडे खावे, असा
 कट प्रसंग आला असता त्या कन्येला एक फर्सेचा आश्रय मिळाला
 आणि तशा प्रसंगी त्याने महासागरांतून आमच्या कोशाची
 तपारी गलबतांत बसून येत असता ती त्याच्या दृष्टीस पडली.
 ती तिच्या आपल्या गलबतावर बेंकन बरोबर आणली आणि त्या
 त्याच हवाली करावी; इत्यादिक सर्वच अकल्पित प्रकारावरून फ
 रीत, दिवसेंदिवस आमच्या महाराजांचा उत्कर्ष होत चालला असा
 त संभव नाही. असो, त्या राजकन्येच्या गळ्यांतील रत्नमाले
 वरून मला तिची ओळख पटली, आणि मी तिच्या सुहाग्य रात्री
 कोठेबाच्या हवाली केली. हेंही एका प्रकारानें चामलें केलें असे
 म्हणले पाहिजे. आतां दुसरा प्रकार जसा की, आमचा बांधव
 राजाचा कंबुची, जो मी त्याच कामाकरिता सिंहलद्वीपास पाठविला
 होता, तो ब सिंहलेश्वराने आपल्या शिष्यकन्येबरोबर पाठविलेला आ
 ज्ञान प्रदान वसुभूति, हे दोघेही सुदैवानें समुद्रांग न नुसतां किंवा
 त्यास लागले आणि आझी कोशलदेशावर पाठविलेला जो कमळा
 ज्ञानापति, त्याला भेटले. याप्रकारेकरून वास्तविक पहातां कधीं
 राजानाच्या मोठो वडून येत आहेत. राबकन श्री—

पद—[गजलने घालीवर,]

उत्कर्ष स्वामिन्दा करावयास यत्न हा ॥
 योजियला तो सुदैवें जुळतसे पहा ॥
 वयसि वसुनि अकल्पित मोहि वा महा ॥
 दोहिल गमे पूर्ण सकळ कार्यभाग हा ॥ १ ॥

(मर्यात बापें बाजू लागतात, ती ऐकून)

पद—'अरे सुखे छेव मुझे' वा जा-

शाल मूर्खादि विविध बापें मजुर बाबली ॥ २ ॥
 साध चेडनि त्या पुत्रद्वय मेमें ॥

करिती गान लहान घोर तान साग मारिती ॥१॥

स्याचाच हा ध्वनि सुस्वर आहे ॥

मदनोत्साह करितां हयें भरित हे कीर्ती ॥ २ ॥

(अव्यपेक्ष पाहिल्यासारखें करून.) वाहवा! हे आमचे महाराज
मदनमहोत्सवाची सौम पाहण्याकरितां गवीवर चालले आहेत;
आपणही तिकडेच जायें.—

पद—“खाल मगंभ”

कामसम वस्त्र नृप येत संतोषुनी, पाहण्या उत्सव वसंत
जवा ॥ धृ० ॥ मदनरतिमान् जसा हाहि भासे तसा, वागव
कीर्ती सज्जनंश्या ॥ प्रियवसंतक जयां तेंचि हा वसंत
हे शांतविग्रह करित सत्यवाचा ॥ १ ॥

(जो. आतां आपल्या घरी जाऊन आरंभिलेले कार्य केवढास
हीन अद्या विचारास लागणें, हे चांमलें आणि हेंच आपलें करित
जोय. (जातो.))

(हा विष्कंभक झाला.)

(तदनंतर वसंतोत्सवसंबंधी पोषक करून राजा विद्वत्कासह
आल्या पुढील गवीवर प्रवेश करतो.)

राजा—मित्रा वसंतक, (हर्षलिसयानें.)

पद—“लालसाल जो०” ही वाग.

जानंदित मी झालो स्वमनीं भोगुनि निष्कंटक महिला
कैतां सौख्यानुभव आनितो मुक्त तया वेधेंद्राला ॥ धृ० ॥
जानु जिकुनी राज्यभार तो सचिवां वरती ठेवियला ॥
जिकडे तिकडे पूर्ण शांतता कोणि न वेति शोध मला ॥
आणकी पहा.—

पद—“शेवळ विरहित पुन्हर जेथें” वा वा०

आवळलां वागुनि हें मी ॥ शोमघिलें सिंहासन ना
॥ धृ० ॥ उत्सव हा त्या सुमधम्याचा ॥ परि नव ठेव
ही त्याला याचा ॥ सौख्य भोगितां उत्सव सारका
॥ उत्सव तेव्हा उत्सवचि करतीं ॥ उत्सव ॥

दुसरा प्रकार भासः की, प्रकृत नरपतीची कन्या कासवदत्ता जिणे अनुरक्त आणि तुझ्यासारख्या मित्राचा सहवास अहोरात्र करून घेतला. उत्सव कामदेवत्वा असें न मानतां ही आपलाच मानाचा, आपला योग्य दिसतो. कारण—जात त्या अनुरागाचे मनोरथ किंवा प्रेम न होतां माझे माझ हेतु सांगोपांग पूर्ण होत आहेत. असें म्हणजे, तर हा आपलाच उत्साह मानून घेण्यास काय बिता आहे ? वसंतकः—मित्रा, तू झगलोस तें एके अर्धी सरें वाटनें, ती संशयग्रस्त होतला असें झगलों की, सांप्रत जो हा उत्साह झालला आहे, तो त्या कामदेवाकरितां नाही आणि तुझ्याकरितां नाही, तर केवळ त्या एकट्या भोगाकरितां आहे, असें मी विचार करून भटानें की मानूं नवे बरे ? पूर्ण विचार करून सांग आणि मी ऐकिजे तर हा आपल्याकरितां आहे मसें झग. अरे, तू एकाच मज पृथ्वीपति राजा आहेस तरी मजपाशीं सलगीनें रागतोस असें आहे तर माललेला आमदोस्तच आपल्यासाठीं असें मानून का भाग व तें कबूल करणें तुलाही योग्यच नाही का होयपर ?

राजाः—तुझ्या समजुतीप्रमाणें तूं मानतोस तेंही ठीकच आहे.

वसंतकः—अरे मित्रा, ब्रकडे पहा तरी अमळ ! मज प्रमाणें तुला रंगांत आलेले युव युवती फन हलान रंगाच्या पिचकांनीं उडून एकमेकांच्या अंगावर रंग उडवीत व नाचत असल्यामुळे पाहून मान्यांस मोठेच मौज विसत आहे आणि त्यांनीं स्वच्छंदानें पाहिलेल्या करताल चरिते मोठमोठाले मार्ग गादित होऊन राहिले आहेत. त्याचप्रमाणें त्यांनीं एकमेकांच्या अंगावर उडविलेल्या रंगावर पुळालानें दाही दिशा म्यास करून सोडल्या आहेत.

राजाः—अरोखर, यावेळीं नागरिक जनांचा आनंद परमात्म्याचाच प्रत्यक्ष आहे.

पद—“आला वनमाळी रात्री” या का०

आजदे कीडसाठीं पुरजून हे विविध परीं ॥

कैकिली जवोर बुका कुकुमावि संवरी ॥ हा माता
मय रम्य मासतसे संतरी ॥ हेम रत्न सरंकार का
कताति किनो तरी ॥ बार्गी छुटून जाजिली मल
गमे कुचेर पुरी ॥

स्वाक्षप्रमाणे भाषणी पद्याः—

पद—“वृत्तनवेवर हे मन माई” या वा०

दंग होडनी रंगेले जन पिचकान्या वेडनि हातीं ॥
माक्या किती धारा सोडिति वेड्यांच्या अंगावरती ॥
धू० ॥ पूर तो पहा चालला शिती ॥ चिन्नल धंगणी
माहला किती ॥ तळण तळणिही त्यांत येळती ॥ मेळ
तापुळे स्वक हायिती ॥ बाल ॥ मज गमती ॥ रम्य
किती ॥ घस्य असति हे या जगतीं ॥ दंग० ॥ १ ॥

वसंतकः—मित्रा, खरोखर हे रंगेल तळण पुरुष कीर्तनां
असलेल्या वेड्यांच्या अंगावर रगाक्या असंय धारा सोडिती
माक्या कारकाने त्या पद्या कसा सौन्दर्य सोडीत माहेल.

राजाः—मित्रा, भाषणी हे गप्पन पद्या—

पद—“लालबागेच्या तू माझ्या” या वा०

किती अतोव पहा संवरी बुका ॥ झपून पडे अंधकार
त वसंतका ॥ धू० ॥ हे मालंकार त्यांत जगकती किती
जगजडित पिचकान्या अहिकजाडति ॥ दिस्माती
मय मनुज विच संधिती ॥ कांटे मज थेट रोच सो
निका ॥ १ ॥

वसंतकः—(पाहिलें करून) मित्रा, ती पद्या मदनिका केवळ
मनाप्रमाणे वसंताभिनय दाखवीत च्युतलतिकेसह नृत्य करीत दिस
त येत आहे. (मदनिका आणि च्युतलतिका गान व नाच
जात.)

मदानिका व च्युतलतिका—

पद—“माग जावन विता जाय,” या वा०

मदनिका व च्युतलतिका—मदनिका व च्युतलतिका—

५० ॥ माकत बाहे दक्षिणचा हा, कणदि न जवा
संत ॥ स्मर भोगा भोगिती प्रेमे मनुज सुखिमत ॥ व

१ ॥ हरि भावही मानि जनांचा पसरी बकुल सुगंध
वसुधती जना प्रिय संगमी करितसे बहु सुंद ॥ ५० ॥

राजाः—(ऐकून व स्थाहावून पाहून) अहो ! मित्रा—

पदः—“भारवे दास को०” या वा०

२ ॥ देग करुनि मन भृंग गात निःसंग दासवी लिळा
शिडतां वेपिचा बुधडा शिथिल जहाला ॥ ५० ॥

३ ॥ मातला फुलांचा मळा गुच्छ विस्तारला मान नथ तिर
ज ॥ भूलली पटापट पडुनि सोडि शोभेला ॥ ५० ॥

४ ॥ जगांत सुंद ही नाचे ॥ यौवनी ॥ त्या योमे पैजण धा
बहुगुणी ॥ होतसे तोप उरि माला ॥ पाहुनी ॥ स्तनभा

५ ॥ होय अनिवार चकता फार पातळां कडिला ॥ पाडे ती
सोडुनि देत अधो मागाला ॥ ५ ॥

मदनिका व च्युतलनिकाः—

पदः—“सुप्त तुझी असतां” या वा०

६ ॥ यम यांत किती ॥ नकळे बाई संयम ॥

७ ॥ मवनाधीन न होतां केली ॥ या भुवनीं क्यासी ॥ ५० ॥

८ ॥ माकत सेउनी मुनिजन फसले ॥ कांहीं नये हासीं
कळे ॥ २ ॥

वसंतकः—(हर्षान्तराने) मित्रा, मीही कंबर बांधून वा
जव्हे जातो आणि गालून व पावून मदनमहोत्सव साजरा करितो

राजाः—(हसून) तुझी हय्यम असेल तर बुधाल जा.

वसंतकः—(कंबर बांधून व दासीच्या मध्यामार्गी जाऊन
जंग मदनिके, अगे च्युतलनिके, तुझी गातां ती मध्यामी मला
बलीशी शिकवामे !

मदनिकाः—अरे मदन, ही लावणी नव्हे.

वसंतकः—तर ये काय आहे हे ?

मदनिकाः—मने केला, किल, मने केला, मने केला

वर्तमानकः—अगे पण वा पीताचे काय करितान ! साहू जी !

अद्विनिकाः—(हसून) हा येल्हा ! बाबे कसैल्ले साहू जी ! अरे ही गाण्याची बाज आहे, खाण्याची नव्हत समजलास !

वर्तमानकः—(दुःस्मित होऊन) असे, असे काय ! एकूण खाण्याची बाज आहे, बात खाण्याचें काही भाडीच तर ! मग काय गरीबांना कशाका हवी ? मी आपला जाऊन आपल्या सोबत येऊन बसतो. (असें बोलून जाऊन जागतो.)

अद्विनिका आणि कयुतल्लतिकाः—(खाण्या हातला घेऊन त्या खेळावाले आली होतास आणि आतां खेळण्या विषयक बोलतात ! (असें बोलून त्यांना दोघी साहू लागतात.)

वर्तमानकः—(जोडाताण करून खाण्या हातातून धुडसी घेऊन खाण्या लागे जाऊन बसतो.)

राजाः—(खास पाहुन) को मित्रा, खेळवस्त !

वर्तमानकः—अरे कसचा खेळ आणि कसचे काय ! एकदां खेळ घेऊन पळून आलो, त्या बटकीच्या पोंरींनी मला पुरे पुरेमें केले !

कयुतल्लतिकाः—(स्मरणसारखे करून, मग्निकेस) मग खेळ झाला, कपून कदाचिन् काईसाहेब रमावतील. तर आपला निरोप महाराजांचा फळवून परत जावं हें जागवें.

अद्विनिकाः—अगे हो, बरी आठवण केलीस ! चल तिफडेच जमव !

दोघीः—(राजाजवळ येऊन) महाराजांचा जयजयकार आहे ! महाराज, आमच्या काईसाहेब अशी भाड्या करिताना—(मध्येच आपला कपून घ ओंठ वाळून.) नाही नाही, त्या अशी विहायना करिताना की,—

राजाः—(आनंदाने हसत हसत) अगे, अद्विनिके, प्रचम होत होतीच तेंच करे आहे.

पद्—“सकल भूपती, अगे हे सकल भू०” वा पालीवर. गोड लागली, अग ह गोड० ॥ बोल सज्जतो ॥ गोड लागला काय कसा करित सांगिते मी ॥ गो० ॥

जंक पाहिल.

अथ हा किती, तशांत समथ हा किती, दंग करि मती ॥
जान उत्सवांत उक्त तीच ही वृत्ती ॥ गोड ला ॥ १॥

वसंतकः—(रागांने मदनिकेस) अये दांडगे भटकीचे पोरी
जे करयगे तुझ्या बाईसाहेब आज्ञा करितात? सांग लीकर.

मदनिकाः—(दिनयानें राजास) महाराज, बाईसाहेबांची अशी
मति आहे की, आज मकरंदोद्यानांत सांयक्या अशोकपृक्षास्त्राने
जापन केलेल्या भगवान् मदनाची पूजा करावयाची आहे, तर त्या
पुजा मंदाराजांनी अवश्य सविध असले पाहिजे. शास्त्र त्या वेळी
कडे देण्याची महाराजांनी कृपा करावी.

राजाः—(वसंतकास) गव्या, काय सांगवें अतां ?

पद्—'वाट वपत हारी' या चा०

वसंतक उत्सव हे येति कसे विधिघ परी ॥

रंजयिण्या मन्मसास मदनार्चन सुमति करी ॥ ५० ॥

जाहि तरी भंगहीन मदन जया पुजे प्रिया ॥

करपरी सुखोल्लास प्राप्त कसा होय तथा ॥

अनंगमिधें दंग मला करिताहे प्रेम भरी ॥ ५० ॥ १ ॥

वसंतकः—(आग्रह पूर्वक . हं चले चले आतां लीकर, मीहि
जेवर येतो. ह्याचें तुझ्या त्या राणीने पूजेच्या रांगते करितां लाव
जे वाचविण दिलें तर माझेही ब्राह्मणाचें आयतेंच काम होईल.

राजाः—मदनिके, तू जा. हा मी येतोच तुझ्याभाणून मकरो
जात.

(दासी निवृत्त जातात.)

राजाः—मित्रा, चला आपणही जाऊ.

वसंतकः—ही, चले तर. जसा इकडून इकडून ये. (कांहीं
दूर) मित्रा, हेच तें मकरंदोद्यान. चले, असा इकडून आले चले.
(आत येण्यासारखें कसल ब तेथील खोभा पाहून) महाराज, पहा
हे, ही बाग किती रमणीय दिसत आहे ती; मलवाचलावसा
अथवा सुगंधित वान्यानें ह्यामजिजेच्या उत्तम आन्याच्या मोहो

संगीत रत्नावली.

जि आच्छादित शक्त आहे; पुनर्जातीक मधु प्राप्त करून उन्हा
जेव्हा प्रमोदध्या गुंजारवात कोकिलीक मधुर आवाज मि
जि अस्वामुळे उत्तम संगीताप्रमाणे कामाका तोंड सगळ्या
मूळ ध्वनीने, तुम्ही स्वारी नेत आहे. झपट जाफ्नाझपट सत
सतकिल्ल आहे की काय? असा भास होतो व स्वामुळे हे मध
विमान विशेष होमने आहे.

राजा:—

पद—“झुकि आईरे बघरिया मा०” वा बालीवर.

गमक समयी पावुनि घांती ॥ उमरसा परि हे तर गमती
॥ १ ॥ पवक्यभसम मयपल्लव कर्ती ॥ बटपट गुंजारव ब
करिती ॥ तेथे हे वृक्षवि वदवदती ॥ वाटतसे पैसें खिती
॥ १ ॥ तसेच हे महा वृक्ष तह अता ॥ स्वमुळ
महा पुष्पे जी येती ॥ परी पहा तीं फुलें न असती ॥ युका
जवाला हे वमती ॥ २ ॥ सज्जुनि युवतिअन सि
अहाला ॥ मद्य पिउनि करी तास मुकाला ॥ दर्शन स्या
जा खाफवाला ॥ आहलें असे गमते खिती ॥ ३ ॥
जाणि असोक भुक्षस त्वाकप दौहद करीत असतां तक्षी
विजातील पैजणांच्या नादानें अनुकरण हे प्रवर करीत आहेत
असे मनाला वाट लागले आहे.

वृक्षारव:—मित्रा, हे प्रवर पैजणांचें अनुकरण करीत आहे
असे नाहीं. करोकरव पैजणांचा आवाज होत आहे आणि त्या
हून राणी वा ठिकाणी आली असावी असे थोरले दिसते.

इतक्यांत कोचनेमल्लिसह राणी वामवहता आणि पूजसा
(नारी सागरिका आदिकन्त)

राणी वामवहता:—

पद—“वृषात्कोप हांतवीन” वा मा०

सुमंद पात वाहतो पहा किली ॥

उपवनास बघुनि होय रंग मन्मती ॥ १ ॥

सखे, जिथें अनेगने, पुजावा आले ॥

चरोनिवां प्रिती ॥ सुमंद बात वा० ॥ १ ॥

कांचनमाला—हा तो अशोक अगदी जवळ आहे. जी कोणी बेल आपण स्वतः आपसा हाताले लाविली होती, ती आंतर फुलांनी इथलेली असते. तशीच ही दुधरी नवसाळी आहे. हिला पाहिले त्या दिवसांत फुलांचा बहार येईल, असे कोणतही महत्त्व सांगणाराने सांगितले आहे. त्यावर विश्वास ठेऊन महाराष्ट्रात खरोखर तिच्याविषयी फार धर्म घेतात, त्या ह्या बेलीच्या पुढे कोणी जेव्हा तो दिसतो आहे की नाही, तोच तांबडा अशोक काळ्याच्या खात्री अनेगांची पूजा करावयाची आहे. (असे कोणी अशोकश्रावक जातात.)

वासवदत्ता—(बुझाऊ पाहून) हाच तो तांबडा अशोक आहे. अग, माण पाहू ते सर्व पूजासाहित्य.

सागरिका—(पुढें होऊन) बाईसाहेब, ही पूजेची सर्व साहित्ये आहेत.

वासवदत्ता—(सागरिकेस पाहताच ओळ बाबूद मनांत) हा दान्तीचा केवडा प्रवाद आहे! - ही ज्यांच्या दृष्टीस पडू नये इतकी ही इतके दिवस खबरदारी ठेविली, ती अगदी फुटत गेली. ही आज खालील महाराजांच्या दृष्टीस पडणार! (उचळ) सागरिके, आज तिला पुरांनील सर्व शेंबळ सहनसहोसावांत रमले आहेत. असें असा त्या मैनेला बोलवावयाचे सोडून हकडे कसास आलीस! तुम्हाला तानें पूजासाहित्य कांचनमालेजवळ दे करीन आला तरी नीट पाहणे जा.

सागरिका—(पूजासाहित्य कांचनमालेजवळ देऊन)

पद—“भूतली जरे ते वैभव” अ वा०

इतरा जरा तरि करुणा येउं दे तुजला ॥

संगीत विधान.

तुजविष्ये न मज्झका वाता या जग्गि वरुण ॥ जाह-
का भंत त्या सकल सुखाचा विमला ॥ वास ॥
सिंहलेहापतोची कव्या ॥ मां परी ॥ सोगिसे वासि-
पण येथे ॥ श्रीहरी ॥ परपशता दुर्भर मारो ॥ वरि-
सुरी ॥ शरण मी जाऊं तरि कोण, कया पदकमळा ॥
नाहिना जग्गी मज्झा जग्गा एकाह उरला ॥ १ ॥

वासवदत्ता:—(गिरिकान्ते लक्ष्मिकेत) अह, फुलोत का-
ला लोकर.

सायरिकः—बाबा बाईसाहेब, (कांही वाहत मनांत) तु-
ला बांगली राजादून मैनेवा पिजरा मी तिच्या वृक्षाती केला आहे
म्हा ती तिचा खेळवीत असेलच.

भंजगीगीत.

मम उमकाच्याही भंतःपुरि ॥ भनंगपूजा होत असे परी
विषेही करितोळ तशापरी ॥ छानून मी आले ॥ १ ॥
राज्याच्या ती होत मर्दतरि ॥ बहुत असे दास्ताव को-
तरि ॥ उभी राहुनी माद भशा परी ॥ पाहिम मी सारें ॥
ही, तिकडे पूजेची तयारी/दोईकर्मंत आपणाही बोबीही मनगा-
विकरिनी फुल तोडावी.

(असें बोळून तेजस्वलोचें फुलें तोडूं लागले.)

वासवदत्ता:—कांचनमासे, या अशोक वृक्षाच्या मुळांत म-
लात रतिरमणाची स्थापना कर पाहू.

कांचनमासा:—बाईसाहेब, सर्व तयारी आहे.

वसंतकः—(कांही फिरून) मित्रा, आतां वैजनांदा
होई येत नाही, बाबलून तुझ्या राणीसाहेब अशोक वृक्षासाठीं के-
लेल्या असाण्या.

राजा:—मित्रा, फुलत राहें करा आहे. ही फल राणी बाबलव-
नाहा! या वेळीं ही किती तरी सुंदर दिसत आहे। फुलांय
मोठी वरिं उमगात कांही मंगल स्मरणच करिक उमगावली.

जब पहिले.

तनांच्या भाराने किंविच बांधलेली असो मदनपुत्राच्या जबळ उभे
 दिनेली हिची ही मनोहर पणती मदनमूर्तीच्या बाजूस असलेल्या
 पणवामोभमाने दिवत आहे. (जबळ जाऊन) प्रिये बाळववरो
 वासवदत्ताः—(किंविच साजत्यासारखे करून) आर्यपुत्रा
 मजकरी असो. हे हवे कासुन मोकळ आहे. महाराजांनी बस
 अलंकृत करावे.

पद—“गुंथले मोरे वतिनी” या वा०

मनोहर कर विनवी ही दासी तुझांस ॥ पुरवाची माझी
 वास ॥ धृ० ॥ अत आजि करितें मी मदनपूजा ही
 मी असा साह्य त्यास ॥ जो० ॥ १ ॥

कांधनमालाः—(पूजासाहित्य हाती घेऊन) बाईसाहेब,
 वासवदत्ता घेऊन आपण भगवान् प्रमुखावे अर्चन करावे. (वासव
 पूजा करू लागते.)

राजाः—प्रिये बाळववरो,

पद—“सुवर्ण केतकि परि जो दिसतो,” या वा०

मोर्ची लावण्याने जैसी कुसुमापरि सुंदर दिससी
 जातहि मातां न्हालिस यासी ॥ विद्युत्सम मजला ग
 सी ॥ धृ० ॥ नेसलीस हा शालु कुसुंबी योग्य अशा
 मयासी ॥ त्या योगाने दिससी मनोहर फारचि
 मयासी ॥ अनंगपूजामिये आविसी निमकर भाशे
 सी ॥ नूतन कोमळ पल्लव फुटले दुसरे हे मया
 सी ॥

भगवतीः खरोखरच असेही वाटने की,

आणुनिपां स्थिति अंगरहित निज रतिपति मिति
 वासी ॥ कारण तब कररुपश सुखाचा लाभ न हो
 सी त्यासी ॥ १ ॥

कांधनमालाः—बाईसाहेब, मदनपुत्राच्या बाजूस

र आलीन. तरी आता हे प्रत्यक्ष मदनमूर्ति बसले आहेत वी
पूजा करावी इतके आते.

बास्तबद्दत्ता!—(हर्षमरित) अग तर पुष्पहारार्थक व
आसादित्य आण इकडे; बाणजे पूजा करण्यास वेळ नाही. (अ
हून तिने दिलेले साहित्य घेऊन पूजा करिते.)

सागरिका!—(स्मरन्यासारखे करून) अरेरे! जी वेदी तर
तरीच. फुलं बेंबळाच्या नादांत फार वेळ गुंतून राहिले. असे
आता तरी वा आकाश्या आड उभी राहून निकडे पूजेचा समारंभ
आता करायला आहे तो पहाते. (आकाश्या आडून बन्धन
आत पाहून) अगबाई! इथं हा प्रत्यक्ष मदन कोणकितून आला
असण्या इथं कामदेवाचं चित्र काढून त्याची पूजा करीत असनात
तुम्ही इथं तर आज मी याच्या प्रत्यक्षच पाहिलं. आपणास काही
त्याच्या जवळ जायला मिलावाचं नाही. तेव्हा या जाग्यावरून
जावी पूजा करावी. (पुष्पांजलि राजाकडे फेंकून द हात जोडून.)

पद—“सुदुःखकार सुमती ठेवुनी०” या वा०

रतिरमणा तज चरणा करित असें मी नमना ॥
तब दर्शन मंगलमय होवो मज सुखमदना ॥ ५० ॥
इच्छा मनि बहु होती ॥ पाहिन कथि तब मूर्ति ॥
पाहूनि ती हर्ष किती ॥ झालासे मम चिन्ती ॥
अपये नको बघई तो ही आशा मनहरणा ॥ रति० ॥
अगबाई हे तर मोठेच आश्चर्य !

पद—“एकदिकचे ने पदपथ सुंदर,” या चालीवर.

सुखें बहु जरि या रतिरमणा ॥ शांति न कां तरी ये
मनां ॥ ५० ॥ पुनः पुनः बघतें मनहरणा ॥ तरी येथुनि
म पव उचलेना ॥ काय करूं मज कांहीं सुखेना
झाल्यालाही मार्ग विसेना ॥ ५० ॥ १ ॥

(हृदिपर आन्यासारखे करून) मला इथ फार वेळ
आता वेळ नाही. ओपकेंत कोणी पाहिलं नाही; सोपकेंत नि

पद—“छन्दोटे कोणी धा० ?” ही वाक्य.

होत कधि मी पुन्हा ॥ या रत्नकांता ॥ पा० ॥ धृ०
अर्जुनाधि बुद्धिपुनी ज्याने क्षणभरी डोळवियेले
सुचे आतां काय करूं तें धीर न उरला स्वांता
दिन० ॥१॥

वासवद०—आर्या वसंतध, हें वाचन के.

वसंत०—आणा आणा, आझी तवारेच आहोंत.

वासवद०—(वसंतकास वाचन देऊन हातभर पाणी घालते)

वसंत०—स्वस्ति भवेली.

वैतालिकः—(पदवाच.)

धौवी.

स्तुपर्वती केंकुनी किरण ॥ जाण भास्कर नभाका
न ॥ सभेमाझी सकल लोक मिलोन ॥ बाँडिलीं सु
यना ॥

सागरिकाः—(वैतालिकानें केलेली स्तुति ऐकून) कम
उदयन जणवत तो हाच की काय ! आणि वाताच मा
जानें मला अर्पण करण्याचा निश्चय केला होता. आहो !

पद—“रुक्मी कां तीर्थयात्रा ” या काशीवर.

वासवस्थे क्षीण केलें मम देहा लागुनी ॥

त्या योगें विल माझे बहु विटलें या क्षणी ॥

पाहुनि ही मदनमूर्ति प्रेमानें तोडुनी ॥

लोभासी वाढवीतें धन्य जगां मातुनी ॥ १ ॥

राजाः—प्रिये, उत्सवांत मन गुंतव्यामुलें संप्राप्तमपाच
माला तो मुद्दा आमच्या प्यालांत आला नाही. पदः—

पद—“सुटला पितृदिवेचा वारा, ” या काशीवर.

सुंदर मयनीं बघ लवलाही ॥

विस्तरे घाची राख कशी ही ॥ पु० ॥

संगीत रत्नावली.

विदनीं शुचसी ॥ पतिला भाठवी ॥ १ ॥ शोभा प्रेमळ
आज भास ॥ प्रेम न बाधेण दुमरे काते ॥ आज प्रेम
घरे गडे ॥ कडेवर बस ये ॥ जण घासलिक उत्सर्ग
मती पाही ॥ १ ॥

तर प्रिये, बस आतां अंतर्द्वारेत जाऊं. (बरें जग्यानी तब
परिगत.)

स्वागतिरुक्ता:—(एक लावून राजाकडे पहात बसतां एकामेकां
जण बाहे! बाहेसाहेब निधाना की काय! जी कपाळ कुठली करी.

अंजनीगीत.

होळेभर अषलोकिन मूर्ती ॥ तरी न त्यासी घेळहि धुवती
होळगती मग पहात कशी ती ॥ फिरते चौहिकडे ॥ १ ॥
कशी. बाईमाहेन पांचव्यापूर्वी आपण अंतःपुरीत जावें हें बांगलें.

राज्या:—(जातां जातां राणीच्या गळ्यांत हात पाखन.)

एव—“मुखोपभोगा योग्य नससि मूं—” या चालीवर.

अिकियले ह्या चंद्रप्रभेसी नव मुखचंद्रानें ॥

तेजरहित हीं कमले दिसती कैशी बघ त्यानें ॥ धुव

तव दासीच्या मोहक मंजुळ मयन भवनातें ॥

मुकुलित कमले आली धालिली माना भ्रानपणें ॥

(धर्मे बोद्धन सर्व जातात.)

[पडदा पडतो.]

मदनमहोत्सवनामक प्रथमांक समाप्त.

अंक दुसरा.

(तदनंतर मैनेचा पिंजरा हातांत घेऊन घुसंगणा अवेस करिते.)

घुसंगणा:—हा मैनेचा पिंजरा मज्या हातांत देऊन म

(इनक्यान निपुणिक नांवाची हाती येते, मिला पाहून)

पुणिके, मशी आद्यवयुक्त मुत्रा कहन तूं चालवीस तरी कोणीकडे

निपुणिकाः—कोण न ती सुसंगता काव ? सखे, मला आव

जण्याचं नारण अमं की, आज शीपर्वतावरून कोणी श्रीखंडदास मा ग

ला धार्मिक साधु आला होता; त्याजपासून मझराजांनी पाहिजे सा

हित पाहिजे त्या साडास फुलं व फलं येण्याची विद्या संपादन के

ली स्वतः लावलेल्या नवमस्त्रिकेवर त्या विद्येचा प्रयोग करून अज

ून पाहण्याचं योजलं. तेव्हा "त्या वेलीला फुलांचा बहार कसा काय

हो तो पाहून ये." असं बार्दराहेबांनी मला सांगितलं होतं; बाय

न तिकडे निघाले आहे. पण तूं एकटीच हा पिळरा हातात घेऊ

नीकडे निघाली आहेस ?

सुसंगताः—माझी प्रिय सखी सागरिका कोणीकडे गेली आ

ज्या शोध करण्यासाठी मी चालले आहे.

निपुणिकाः—तुम्ही सखी सागरिका हातांत रंगाचा करंडा

जमं आणि एक चित्रफलक घेऊन आतांच कवलीपुढांत जात अस

या मी पाहिली. तर तूं ही तिकडेच जा आणि मी ही आपल्या

समाकरिता निघून जावं. (असें बोलून दोघी जातात.)

[हा प्रवेशक झाला.]

(तदनंतर मदनम्यधेने पांडित सागरिका हातांत रंगाचा करंडा

कलमे, व चित्रफलक घेऊन प्रवेश करिते.)

सागरिकाः—(आपल्याशीच)

पद—'कन्याधन ही ठेव पराधी,' आ आ=

पुनि मीती तुळभ पुढकी ॥ हृदयाभम हे आयां घेदी ॥ पुन

पुनर्दर्शन तुज कारण झालें ॥ चाया व्हारे संतापादी ॥ १ ॥

आसचि मूर्खा पुनरपि होदी ॥ उत्सुक कैसें भेटायादी

॥ वाढलेंस यत्संगें त्या मज ॥ अद्या कां रे ट कु

आदी ॥ ३ ॥ दर्शन परिचय परिचित परजन ॥ अद्या

जातें उत्सुक होदी ॥ ४ ॥

संगीत रत्नावली.

पण, याची तुला लाव कशी वाटत नाही ? अथवा-बात तुला काय शोध आहे ?

पद्—“तुने दिलदार गुलक०” या वा०

अनंगाच्या दारें भिडनी मना विमला ॥
 दारण जासीं त्यजुनि मज्जसीं त्या प्रचला ॥ धृ० ॥
 तुझे रक्षण करे माझ्या कसें व्हावें ॥
 असें मी माथ विराहित हो अशी सधला ॥ १ ॥
 परी तुजला कशि न वाटे लाज याची ॥
 धरनि जातो मिळवि अंतीं सुसीधला ॥ २ ॥
 वरं अयो. आतां त्या मदनाचा भोटांशीं विनवणी करितो
 भविषींवर तुझें देऊन व हात फाडून राविमय)

पद्—“मेरा यमजा” या वा०

अशा सधलाजाला, मदन रे प्रचला, गांजिनी कां
 वणा ॥ सांग मज्जसिं द्याला ॥ इत अजाला ॥ गां० ॥
 ॥ धृ० ॥ स्वकल सुरागुर जिंकुनि सहजचीं असतां नू
 वहु दूर ॥ अनाथ निवृत्त युक्तीं जनांला करावया
 हुतवीर ॥ कशि लाज मनाला न पाटे रे प्रचला ॥
 गांजि० ॥ १ ॥

असो. तुल जेव्हा माझ्यावर प्रतिकूल झालास, तेव्हा या दुर्ग
 सावजन माझे कपाळफुटकांचें मरण जवळ आलें आहे असें मज
 जेते. मग उगीच दुष्ट तरां भाल लावून कथ उपयोग आहे
 कोणी वा ठिकण्या कोणी आले नाही, तों पर्यंत—

पद्—“अंगिकार करान हुवा गर्व०” या वा०

विपत्तीं तेंच रुधिर सिंधिं गंधुनी ॥
 प्रेमभरे पाहिन मी येथ पसुनी ॥ धृ० ॥
 अन्य मार्ग नाहिं तुजा शीक्य साधनी ॥
 मत्समान दैवहीन कोणि ना उनी ॥ १ ॥

१. लोकीं देव लोकीं लोकीं लोकीं लोकीं लोकीं

पद—“काळ सहर”

कांपतले हात भये करुनि थरथरा ॥
परि न दुजार मार्ग करुं काय ईश्वरा ॥
पाहुं कुठें मेघरमण त्या मनोहरा ॥
मदनमार साहुं कसा चैन नच जरा ॥ १ ॥

(याप्रमाणें बोलून पुनः तसबीर काबीज बसते.)

सुसंगताः—(प्रवेश करून) हेंच तें कदलीगुड, आतें
आतें राते. (पुढें होऊन व सागरिकेस पाहून आश्चर्याचा । ति
जस तर तसबीर काढण्यांत किती तरी गुंग झालें आहे हे? धी इतक
जळ आलें तरी ही मला पडान नाही. असो. दिव्या आनंद
आपण अंतराय आपण नये; तरी ही काय काढते आहे तें पाहि
पाहिजे. (हळूच पुढें होऊन पाहिलेले करून हर्षाने) अगबाई
आय हे? तिनें तर आमच्या महाराजांचीच तसबीर काढिली आहे
आहवा! आहवा!! सागरिके, आहवा!!! एकूण तुमं म
आज दिव्यानी बसलें आणि त्यामुळे मलाही अत्यंत होत आहे
आहवा आहे. कमलाकरास सोडून राजहसी दुसऱ्या कोणत्या मि
आणें रममाण होईल ?

सागरिकाः—(तसबीर पुरी करून व तिच्याकडे लक्षपूर्वक पाहून)

पद—“अरमिक किनि हा शेला” या खा.

विघ्नो नरभर लिहिला ॥ मनमोहन तो मग्नय पुतळा ॥
॥ धृ० ॥ घेमें पहातें खाला ॥ परि न दिले कां मम न
जाला ॥ काळजी न अश्रुजाला ॥ संतत चाळे पूर न
जाला ॥ साधुनी मम दृष्टीला ॥ इत्यभरही मय भा
जाला ॥ शि० ॥ १ ॥

(अश्रु पुसून वर पडते, सुसंगतेस पाहून विघ्नपट लपविते.
संत इसत सुसंगतेस) सखे सुसंगते, तूं केव्हां आलीस ! (ति
हात भस्म तिळा झाली बसविते.)

सुसंगताः—(तिनें लपविलेली विघ्नणी पात्री पुढे घेऊन
विघ्नणीस चित्र पाहून) सखे, तूं हे कोणाचें चित्र काढलें आहेस ?

सागरिकाः—अग दुसऱ्या कोणाचं असणार? सांगत मला होतसव चालता आहे, झणून मी हें भगवान् अनंगाचं चित्र पाहिले आहे.

सुरसंगताः—(हसून) एकूण दुसऱ्या हाताची सफाई दिखते आहे खरी. अग, पण हें चित्र ओकं ओकं कां बरं दिसतें? (पडोवा विसून) हो आतां समजलें. तूं एकज्या मंदनाचंच चित्र काढलें काय? तेव्हां जवळ रति मनाच्यामुळं हा उधवा दिसतो. तर आतां ती याच्याजवळ रतीचंच चित्र काढतें. झणजे रतिमंदनाचा जो वस्त्रार नामी सोभेल. (असें बोळवून राजाजवळ हुबेहुब तिचें चित्र काढते.)

सागरिकाः—(तें पाहून सांगतें) गळे, तूं इथं मासं चित्र काढिलंस? सोटीचं शहाणी दिसतेस तूं! काडवाये! !

सुरसंगताः—(हसत) अग, तूं उगीच माझ्यावर कां रावणेंस? जसं तूं कामदेवाचें चित्र काढिलंस, तसंच मी रतीचें काढिलं आहे पण मातां किती तरी माझ्यापुढें छपविशील? उगीच आढोलेचें नकोस, काय जसेक तें करूं सांग झगजे पुढचीं तजवीज कां करास ठीक पडेन.

सागरिकाः—(आपल्याशीं) हिनं माझी मर्भे इच्छित जायलां, असें वाटतें. मर आतां विव्दाजवळ थोकन ठेवण्यांत काय उपशेवें आहे? मगलें हिला मांकाचें तें बरं. (उधवा) गळे, करंच काढाई, मला सांगण्याला भारीं लाज वाटते. पण काय कराचें? कांहीं उचित नाही झणून तुला सांगतें. मात्र ही सोष्ट कोणाच्याही कामांत लागणार नाही, अशी खबरदारी ठेव.

सुरसंगताः—म्हजे, पुरे आतां, उगीच लागूं नकोन. असकलें तसम कन्यारजाच्या अशा धोव्या वराच्या ठिकाणीं अभिप्रेत होणें नको वरीं स्वाभाविक आहे. तथापि हा वृत्तांत कोणांत न कळण्याविषयी मी मायघनिरी ठेवांन. आतां ही चबुर मेवा मात्र आमच्या खाद्यातील काही कांय तोंडांत धरून दुसऱ्या समक्ष बोलेल तर

जिके दुमरा.

सामरिका:—(मोठ्या उद्देगाने)

पद—“करि हरी तू मज छळिनी” वा वा०

मदन दहन करि तजु मम ही ॥

येरुमार हा हृदयि न धरवे जाण न उरले ह्या देही ॥ धू० ॥
मिथुन खालले पंचप्राण हे ॥ काय करूं ॥ किति घी-
नकरूं ॥ कवणास स्मरूं ॥ न सुने कांहीं ॥ मदन व० ॥ १ ॥

(उरले बोलून मन्मथबाधा घालविने.)

सुसंगता:—(सागरिकेच्या उरावर हात ठेऊन) रखे, मज
काय करितेस हें? कांच जरा. ही जवळ पुष्करणी आहे, मी का
पुष्करणीतून मोठमोठे कमलपत्र आणि कमलांच्या देंव्या घेऊन
आणून देऊन तुझ्याजवळ येते. (असे सांगून जाते व बोलल्याप्रमाणे कम-
लपत्रे आणलेली तिच्या हृदयावर ठेवते व कमळाच्या देंव्यांचे
घालवें करून तिच्या हातांत घालते आणि उरलेल्यांची बाय्या करून
आमर तिला निजविते.)

सागरिका:—बाई सुसंगते, ही कमळिणीची पाने माझ्या क-
लावरून काढून टाक करी, आणि ही कमलांच्या देंव्यांची कंठ्या त-
ज्जाला पाहिजेत? यांनी कांही व्हावयाचं नाही. उगीच तू आण-
व्याला त्रास पों करून घेतस?

पद—“मजवरी हें आलें संकट कैरें०” वा वा०

तुलैम पुरुषी हें जडलें मन माझे ॥ सखाये कां ऐसें
जडलें० ॥ धू० ॥ लखें मी व्यसकुल होतें, नच मन्मथ
नस त्यांना कळलें ॥ तुलैम० ॥ १ ॥ मरणाविण आ-
जो ॥ पाहतां ॥ मज नच जागि वाता ॥ पा० ॥ नको नको ह-
म्य स्त्रियांचा दुःखाकारण हें आज कळलें ॥ तुलै० ॥ २ ॥

(पडद्यांत मच्च होतो.)

श्लोक.

जेडोनी स्वर्णदामा निज कपि भरधा भाग घेवो
॥ १ ॥ तारे भोकांदवीकूं मजपणूक पसतो कोणि न

ज्याला ॥ धाजे घंटा तिथेचा छण घण घण तो मा
मोर् भयाण ॥ त्याच्या घाकें भिबोनी नरघुषति पा
घांघती घेति रान ॥ १ ॥

भोंबी.

अभ्याल ही घांघती माये ॥ हातीं न लागे पाहती रामें
वशाळतूनि सुटला वेगें ॥ राजसंधिरीं निघाला ॥

“नटोफ” (पृथ्वोछंद.)

मये पळति टाकुनी विनय पैठ सारे किती ॥
खुजे शिगति केवुकामाधि सुकेंसुकीच्या किती ॥
किरात करिती कृती स्वयुलयोग्य लोकीं तशी ॥
मये खुककुनी किती पळति कुज उडें जशी ॥ १ ॥

सुसंगताः—(ऐकून व सागरिकाचा हात धरून) अग का
ठ लोकर; हा पहा तो पुष्ट वानर इकडेच येत आहे !

सागरिकाः—(घायलून.) अगाई ! काय व काई कराच आता !

सुसंगताः—या ताडनशाच्या गळे अंधकारांत आवण ल
गाईया. जाईल तीं मेला या वाटेनें.

(असें बोलून लपल्यासारखें करितात.)

सागरिकाः—सुसंगते, काय म ! ती चिक्कनक तिथेच टाकु
मालस ! ती जर कोणाच्या हातीं लागला तर पुष्ट करूं होईल !

सुसंगताः—पुरेन काई तुम विचार. अजून त्या चित्राच्या
पळीकडेच तुझं लक्ष लागलेल आहे. बघेच्छ दही मान लाऊ
मस्त झालेल्या हा पुष्ट वानर इकडेच येत आहे. त्याला पाहून
तुमुर मैनाही उडून गेली. तर आधीं तिच्या पाठीस लागले पाहि
जांतर ती तुझ्या व माझ्या बोलण्यांतील काही दुसऱ्या जवळ
गेल. (असें बोलून दोघी मैनेच्या मागे लागतात.)

(पद्यांत.) “आश्चर्य ! आश्चर्य !” अहो मोठेंच आश्चर्य !!!

सागरिकाः—गळे तो मेला वानर इकडेच येत आहेसे वाटते

सुसंगताः—अग भिजे, उगीच पावरी होऊ नको. हे माणस

या सौम्ये शब्द आहेत. बहुतकरून हा महाराजांना बोलण्याची आ-
वृत्तक इच्छेन येत आहे.

बसंतकः—(प्रवेश करून) आश्वये! आश्वये!! अहो नो-
आश्वये!! वाहवा! वाहवा! शाबास, धीरवृंदासा; शाबास मि-
सली तर अशी असावी! तूं मोठा धार्मिक खरा!

सागरिकाः—(सस्पृह त्याच्याकडे पाहून) गळे, या मूर्ती-
कडे नेक पहा तरी!

सुसंवाताः—त्या सोंगाला काय पहात बसली आहेस? त-
जार लांबली असेल; तर लौकर तिच्या मागे सधून तिला घा-
बिहिजे. (जातात.)

बसंतकः—(पुढे येऊन पूर्वोक्त बोलल्यावर) शाबास श्री-
दासा! तूं दिलेला तो मसाला घातला मात्र, तों ही ननुमासि-
विदा प्रफुलित अशा फुलांच्या छुषक्यांनीं सुशोभित होताती दे-
वापरींशीं द्याटलेली जी माधुर्यलता, तिच्या जणूं हंसतच आहे
विभते. (पाहून) हा माझा प्रियमित्र इच्छेन येत आहे; तर
तुम्ही तैमान त्यासाठी रांगतो, इच्छेने माझ्याप्रमाणे तोही अलं-
कित.

राजाः—(प्रवेश करून)

पद—“बलसागर तुषी वीर०” या वा०

कामध्वयेने पीडित तरुणी दिसत मसे कैसी ॥

त्याचपरी ही उपवन लतिका भासतसे मज्जसी ॥

पुष्पभरणें पांडुरवर्णा ही जशि ती दि तशी ॥

जुंभायुत या वोंघींचीही रीति असे कैसी ॥

मासतयोगें क्षणोक्षणीहि दिसताहे जैसी ॥

आसोच्छ्वाससि सोडित आहे पथिका युवति जशी ॥

आवां मजवर अतुरज साहेल्वा सकल कीप्रमाणें दिसना

या कैलीस वासना ॥

करून सोडीत.

DBA000001988MAR

बसंतकः—(राजाबल्लभ बैकन) मित्रा मुक्ता जयजयकरो
हो ! न मीठ्या नशोबाया खरा ! त्वा धार्मिक श्रीशंखदासनें दिनेल
बाल बालतांक्षणीं न तुझी नभसबिका प्रफुल्लित ध्रुवक्यानी त्वा
बाल सुशोभित करुन देवीने आपलीसी झडलेली माधवीलता तिर
उ हसनच आहे की काय ? असे दिसनें.

राजाः—मित्रा, बांत काय संशय ? अरे भणियंज्रीषवी
भावच विलक्षण आहे ! पहा—

पद्म—“सुप्रणकेतकी परि जो दिसतो.” या वालीवर,
चिचिन्मूढपा केडीं आहे कौस्तुभ नामक मणि झपुकी
पातक शस्त्राळें न कायती प्रेरियली जरि पैस्यांनीं
प्रजितनें सीमित्रासह वानर बांधिले रज्ज्यांगणीं
तुहां उठाविले प्रोवणगींची औषधि तेथे आपोनी
गताळामति येळे फणिही अवनि पीडितां मंत्रांनीं
पातक्य आहे प्रभाव यांचा काय करूं तुज या चवर्णी ॥
अतो, आतां तिकडचा मार्ग दाखीव, झणजे त्या लोलेला पाव
ज्यानें तरी सार्थक करुन देऊं.

बसंतकः—(डौलाने) हा मार्ग, असें असें याचें महाराज.

राजाः—तूं बळ पुढें. (सोबेही चालू लागतात.)

बसंतकः—(ऐकिलेंसें करुन पावरतो व राजास मिठी मारुन)
मि-मि-मित्रा, च-च-च-चल, मागे पळुन जाऊं या.

राजाः—अरे कां ! असें झाले तरी काय तुला पावराबाला !

बसंतकः—हा बकुळीच्या लाडावर काया कोणी भूभू-
आहे खचित.

राजाः—हा मूखो येथें कसली भुलें बेऊन बसला आहेत ! का
बेचकड पुढे, मित्रा कोठचा !

बसंतकः—माझे बोलणें तुला खरें वाटण असेल, तर तूं
जें आणि ऐक, झणजे तुझीही चांगल्या प्रकारे खात्री होईल.

राजाः—(पुढें होऊन ऐकत उभा राहलां.) “ इक्ष्वाकूने झन्झ

अरे दुसरी.

दिंडी.

बोस निमैल हे स्पष्ट येति कारी ॥

स्त्रीत्य दाचिती जे मधुरता बरोनी ॥

अरुपशक्तीस्तव हल्लुच करी गाना ॥

मला चाटे ही असे खचित मैना ॥ १ ॥

(वर न्याहाळून पाहून इषांनीं) वेडा रे वेडा ! अरे खरोखरी मैना !

वसंतकः—(वर पाहून) खरेच करे ही मैना !

राजाः—होय बाबा, मैनाच बरे.

वसंतकः—मित्रा, एकूच तूं मित्रा खरा. मैनेला भूल किं समजत होतास !

राजाः—मूर्खी, समजत होतास तूं आणि आतां माझ्याकडे बोलतोस काय ?

वसंतकः—मित्रा, असें आहे तर आतां मला प्रतिबंध मागू नकोस, झणजे दाखवितो तिला करूं आहे ते. (रागाने हांक मार करून) अने रांठे सने, मला तूच भिवशीत होतीस नाही ? आहिल्यास माझा हांक ! हुष्ट जगाच्या हुदयाप्रमाणे कसा दांक आहे तो; याने तुला सोदून या बहुलवृक्षावरून पिकलेल्या कडुवाप्रमाणे टपदिशी खाली पाडलों. (असें बोलून मारादयास प्रवृत्त झालो.)

राजाः—(आवें निवारण करून) मूर्खी, आधीं ती मला आतां काय बोलते तें ऐक.

वसंतकः—(ऐकिलेंस करून) वा ब्राह्मणास भोजन दे, भोजन नसेल, असेंच ही सांगत आहे.

राजाः—तुझ्या सगळ्या बोलण्याने पर्यंतान भोजनावर काय आणें. अरे नीट ऐकून काय बोलते ते मला सांग.

वसंतकः—(पुनः ऐकिलेंस करून.) मित्रा, ही असें बोलते आहे, तूं वेचें काहें भिन्न कां करतोंस ? शत्रुपक्ष कित्येक सोयी

आम, तू उगीच माझ्यावर कां रागावतेस. जसें तू कामदेवाचें चित्र पावलेस, तसेंच मी रत्नांचे चित्र काढले. बरे, पण, आतां कोणी तरी माझ्याकडून छत्रविहीन? उगीच आदि वेढे वेऊं नकोस. अगेल तें सर्व खरें सांग, आपले पुढची संजवीज करण्याकडे पडेल."

राजा:—मित्रा, या बोलण्यावरून मला असें वाटलें कीं,

पद—“चित्तचोर तोचि दचिर०” ही गाल.

कोणी तरी कामिनिचें आशिर होउनी ॥

मियास सुखिर प्रेमजरे चिभिं काढुनी ॥ ५० ॥

कामदेव हाच असें मीय सांगुनी ॥

सखिजनांस ठकवि परी लयाहि जाणुनी ॥

त्याच पलकां निज कौशल्यास खचुनी ॥

तिलेंच चित्र काढियलें श्रेष्ठ रतिदुनी ॥ १ ॥

वसंतक:—(चुटकी वाजवून) होयरे हांय मित्रा, तू द्वाजतोस तें जुळनें सरें.

राजा:—अरे, गप्प रहा, ती मैना पुनः कांही बोलत आहे हीं धे तेकू लागतात.)

वसंतक:—प्रिय मित्रा, पुनः ही असें द्वाजते—“सखे पुरे काळ उगीच लावूं नकोस. असल्या उत्तम कन्यारत्नाचा तशा योग्याच्या ठिकाणां अभिलाष होणें, हें अवघीं स्वाभाविक आहे.”

राजा:—आबर तुझा तर्क काय बरें चालतो?

वसंतक:—मित्रा, तू आतां आपल्या पांडित्याची प्रमेदि वाळविलेस. ज्या कन्येचें सखीनें चित्र काढलें आहे ती अति सुंदर असावी.

राजा:—मित्रा, असें आहे तर आतां लक्ष्य लाऊन हिचें सोलें फलेंच पाहिजे.

वसंतक:—(ऐकून) गव्या, ही राजेची मैना आतां कांहीं सुर्वेदी राज्यासारखी वेदांतील अन्वयिरे पडूं लागली !

राजा:—(हसून) मित्रा, तुझ्यासारख्या महावैदिकज्ञासहीत पुन ही क्वा आहे असें कोणाचा समजणार आहे बरें ?

वसंतकः—काय झणतोस ! ही मूवा नव्हे ? मग रे काय
आहे तर ?

राजाः—अरे तें पद आहे !

वसंतकः—पद तें काय बाधा ! बरें तें असो. ती खात काय
ही काय ?

राजाः—मित्रा,

पद—“नृपाल कोप धातवीन मी करी,” या वा०

काम व्यथित सुवर्ति असे ही करी ॥

अधीर कांत भेटिला निजांतरी ॥

परि न भेट होय ह्यनुनि कष्टि होकुमी ॥

वदे, असे, सखीप्रती, मको हा प्राण मे ॥

मजसि क्षणभरी ॥ १ ॥

वसंतकः—(मोठ्याने हसून) अरे, एवढा झावेडी प्राणायाम
आला ! “प्रीतिपात्र न मिलास्यामुळे” असे सरस्वत का हा
आला ! कारण—मगनाचे मित्राने तुझ्याबाबत आणखी दुतःपा
आले बिभ्र काहून फसविता येणार आहे ? (असे बोलतांना दावा
आज मोठ्याने हसतो.)

राजाः—(बर पाहून) हा मूर्ख ! केवळाने हसलास हा !
आता त्या भीतीने उडून कोणीफळे गेली कोण जाणें.

वसंतकः—(पाहून) मित्रा, भलताच संमद फेऊं नको. ती
कोही कोठें वर गेली नाही. कदलीगुहांतच गेली आहे. तर चव
आपणही तिकडेच जाऊं. (जाऊं लागलास.)

राजाः—मित्रा, मी ह्या सैन्याचा तोंडांतले शब्द ऐकण्यास
आतूर झालों आहे याचें कारण तुला माहित नाही—

पद—“फुले बेलीची” या वा०

मदन करी मार ॥ मदन क० ॥ सुकुमार अशो जी मार

म० ॥ धु० ॥ भंतरि व्याकुळ होउनि मारी ॥ कथि

दितगुज प्रेमे सुंदरी ॥ जिवलग मैत्रिगीस, तें अरी

न नखीर ॥ तो कन्य मसे कथि पार ॥ मदन क०

वसंतकः—हैंच तैं कदलीमूह. मित्रा, मरो ती रोइलेक बैना
उन्हाम्या तापने तुला फार भ्रम छाले आहेत; तर गलयाचल
सुगंधवान्याने हातणान्या बालकदलीम्या क्षीनलछापेसाती अस
या या शीलतलावर बसून क्षणभर बिथोति वेळ या.

राजाः—तुझ्या हच्छेप्रमाणे को होईना? (बसलात.)

वसंतकः—(बाजूला पाहून) मित्रा, त्या पुष्ट बानराने उपा
या हा त्या बनेचा पित्ररा असावा.

राजाः—पहा पहा करे तेंच कायलो.

वसंतकः—आज्ञा महाराज. (जवळ जाऊन व पाहून) को
थेचें चित्रफलक ! आपण ज्याचा तर. (घेऊन निरखून पाहिल्या
वर इथीने) मित्रा, तूं मोठा दैवशाली सरा !

राजाः—अरे असे काय साहे तें !

वसंतकः—को ? मी झटले नव्हते सचाशी को—“मदनाचे मि
नें तुझ्यावाचून आणखी तुझ्या भोगाचें चित्र काढून फयवित
जार आहे!” तुमचे चित्र हें.

राजाः—(आतुरपणानें हात पुढें कम्ब) गळ्या सला दाखीव तरी

वसंतकः—अह, मी नाही दाखविणार. कारण त्या कत्येचें
चित्र घाटलेलें आहे; तर असजें कव्यारत्न कोणी बक्षीस देण
दाखिवाय दाखवील को ?

राजाः—अरे हें ये कडें तुला बक्षीय ! (कडे काढून वेगो
वसंतक त्याच्या हातांतून हिमकरून घेऊन व पाहून विस्मयाने
मित्रा, पहा पहा !

पद—“बासरी बजाहू—” या चालीवर.

असंख्य राजहंसी कोण ही प्रवेश करी ॥ आगळा विघो
अथात दाखि मजबरी ॥ धू० ॥ करांत कमल खेळ
रम्य हें कित्ती तरी ॥ मन्मनास मधुकरासम करि
मध सुंदरी ॥ शशिबदना निर्मुनियां धातयानें सखांतरी
सुसनासः सांवरिल्ले असेल मिडनि अंतरी ॥ १ ॥

(एकेकांत असंगती व संगीताने आण ठिकली येतात.)

सुसंगताः—काय कराने बाई ? शंकाही नां सारिका आपल्या
काला नाहीच. तर आतां कर्तव्यप्राप्त विप्रफलक आहे, तो तू
मन जाऊ या.

सागरिकाः—वरं तर, चला जाऊं दिवडे. (पुढें जातात.)

वसंतकः—मित्रा, ही खाली तोंड केलेली अशी को काय
आहे घरे ?

सुसंगताः—गडे, हा वसंतक येथें बोलतो आहे वाकून मला
कधी येथेच असतील असे वाटनें. तर आगण या वेळीच्या आ
त ने काय बोललात तें ऐकूं या. (वेळीच्या आठ रहातात.)

राजाः—मित्रा, पहा पहा ! (' मानसांत राजहंसी ' हें पूर्वीच
पुनः झणतो.)

सुसंगताः—सखे, हा तुझा हृदयवर्जस तुझ्याच सौंदर्यानें बळी
गेल आहे.

सागरिकाः—तू बाई उगीच धडा कळत मला खत्रील को करितेस
वसंतकः—(राजास हाकवून) अहो महाराज ! हिनें मान
ली को घालली आहे तें सांग पाहूं.

राजाः—अरे वरचेवर काय विचारतोस ! काय सांगववाचें
सांगिकेनें सांगितलेंच आहे.

सुसंगताः—गडे, पाहिलेयना ! असेरीस त्या सारिकेनें आप
कीर्तिस्य हांना दाखविले.

वसंतकः—मित्रा, खरेच सांग. हा तुझ्या बोज्याला आम
की नाही रे.

सागरिकाः—अरेरे !

पर — " तव मानस कैसे काय " या चालीवर.

नकुळे नरपती हा आतां वृत्तो काय ॥ ५० ॥

चितेनें मम काय जडतो किती हाय हाय ॥

भोजगदचे आई भवानी सारक. तू मज माय रे ॥

अन्य न कोणी ऐसे जाणुनी भमिते सी तव पाव

देवती कोसरी आय ॥ मक० ॥ १ ॥

राजा:—गम्भा, आनन्द देते की नाही हैं काय विचारतोस ?

पद्—“ की सोतनके दिगबिलस० ” या बालीवर,

की मधुर तरी है स्वरूप भसे धम्य अरोकरी ॥

कीय सुंदर हवयीं उसे बढ हि सुंदरी ॥ किती० ॥ १७० ॥

कीयम हरी मृदुल शरिरी ॥ लोलुप होतसे सु उरुवरी ॥

कादये मज पल्लही भरी ॥ मेधुनि लौकरी ॥ कि० ॥ १८ ॥

कितंमार्गी समित झाली ॥ उन्मनीय हयली दिवुनी

ली ॥ स्तन प्रदेसीं खडुन गेली ॥ समित होउनी मृग

वल्ली ॥ तेथेच राहिली बाट बघत ॥ नेत्रविंदु जलभायवि

त ॥ लघुनि साकांक्ष परखेवरी ॥ पद्मात किती तरी ॥

किती० ॥ २ ॥

सुसंगतः—सखे, ऐकिलेसना तु है.

सागरिकाः—(इसून) अग, तुव ऐफ. है तुझ-वित्र कादये
जांचे वर्धन चालले आहे.

घरंतकः—(चित्रफलक निरखून पाहून) मित्रा, मयासारक्या
पर श्रियांस मुद्दा मुझा सयागम फार प्रिय वाटते! आणि तुझ्या
पदावे तर तु खतः विषयी फल उदासीन दिसतोय. कारण
जे तिथे फाडलेले तुझे चित्र असून तिकडे ते पदान देखील नाहीत.

राजाः—अरे, हिचे चित्र पादाभ्यां मन गडून गेल्यामुळे मला
धरीकडचे मानव राहिले नाही! (निरखून पाहून) गम्भा अजून
ज्येते रक्तः हे माझे चित्र काडलेले पाहून मला जो आनंद हो
तो तो योगताही येत नाही.

पद्—“ शिरी गंग धरी० ” या बालीवर,

मियेमें त्या मरीय शिवा ॥ कादियेले स्वहस्माने ॥

अश्रुविंदु झालियेले ॥ छिद्रितांनीं किती नांवे ॥

शरिरी ते दिसती माझ्या ॥ घर्माघेन कण साखे ॥

आहलीं मीं जगि धन्य ॥ बघुनि शिवासि नेत्रांने ॥ १ ॥

सागरिकाः—(अत्युत्साही)

एक दुसरा.

पद—“ बाल-सदर.”

धरि आतां धीर स्वांता ॥ सगुणवंता तज्जुवि मिहता
असे सुझी जरी इच्छा ॥ तरी दिसते ईशसत्ता ॥
जरी आहे मनोराज्या ॥ तरी आला रुचिरपंथा ॥
करिल तुजला जगि धन्य ॥ असें गमते सुगुणवंता ॥
सुसंगताः—तसे, तू हे ऐकिलेंच ना ?

सागरिकाः—बाई, तूच तें ऐक. तुझ्याच कौतूह्याचे बळी
सलें आहे.

वसंतकः—मित्रा, हे पहा, तिने सरोवरांतल्या कोमल अशा
कामिनीच्या देठांनी केलेले मदनावस्त्रेचें सूचक असे काही दिस
दे.

राजाः—(पाहून) गव्वा, चांगले पाहिलेंच. हे त्या कुळांगीचे
जवनस्थान असवें.

पद—‘अरे मुने छेळ सुके०’ वा ना०

धुवुल अशा कमलदलांची ही रोज या रुधली ॥
पहा मन्मित्रा, त्या कामिनीची ॥ ध्रु० ॥
दाक्षार्ष अर्नंगव्यथा, स्पष्ट तिला जाहली ॥ १ ॥
वीनस्तनाने जघनहि संगे ॥
दोन्हीही रूपाणि पहा विसे किती करपली ॥ २ ॥
बारिक कटिकया मध्ये जी राहिली ॥
रूपार्हाधीन तीच दिसे हिरवि गार चांगली ॥ ३ ॥
चैन पडेना यास्तव लोळुनी ॥
शिथिल तर भुजवल्ली प्रसंगेंच बिखुरली ॥ ४ ॥
आणखी—

साकी.

मदनाग्नीच्या संतापानें शुष्क असे झालेले ॥

तिच्या स्तनांचे मंडल सम वण दिसति इथें उठले
स्वन विस्तार तिचा ॥ दाविलि जणुं हे मज साक्षा ॥

वसंतकः—(तेथेंच पडलेला कमलाचा देठ हाती घेऊन) मित्रा,

पदा ! तिच्याच पुढे स्तनांच्या मध्याने कोमेजलेला कोमल अंग
मलांच्या देखावा द्वारे आहे.

राजा:—(तो हातात घेऊन उरावर लावून) अहाहा !
अमरुते,

पद—“नरमांससंघ गोविता०” वा वा०

तिच्या स्तनांमध्ये न स्थान प्राप्त रे तुला ॥
उगीच कां सुकूनि जासि सांग हें मला ॥ भू० ॥
सघनता कुचासि तिच्या मसे किं यातला ॥
बारिकही तुला न संतु जाण चांगला ॥
मग असारे लहू कसा राहसि त्या स्थला ॥
विचार सोडुनी कसारे होसि तूं खुला ॥१॥

सुसंगता:—भरिरे, महाराजांचा सागरिचेवर अतिशय अनुरा
गान्न्यामुळे त्यांचे अंतःकरण अगदी उद्भूत येण्यासारखे झाले
आहे; व झणूनच ते या वेळीं भलभलले बघवडत आहेत. तर आतां
अधिक वेळ उपेक्षा करणें चांगलें नाही. कसेंही असो, महाराजांच्या
जाव्य विभ्राति होईल असें कांही तरी केले पाहिजे. (उघड माग
लेन) सखे, ज्याच्याकरितां तूं आसीस, तो तुझ्या पुढें उभा
आहे. त्याच्याकडे एकदां पहा तरी.

सागरिका:—(बाळात्कारी निरस्कार दाखवून) मी कोणाक
डो जालें आहे ! आणि येथें आहे तरी कोण ?

सुसंगता:—(हसून) मग, उगीच भस्मीच हांक घेऊं नकोस
विजयलकाकरितां आली नव्हेतस काय ! ये तर तो आतां.

सागरिका:—(रागाळून) मला काई तुझीं असलीं लोक
ही समजत. मी आपली मातें दुसरीकडे.

सुसंगता:—(तिला धरून) अग, रागावणारे बाई, बरा चा
क्यामद; तोंडिरी मी वा कदलीगुहांतून विजयलक घेऊन येते.

सागरिका:—पा तर घेऊन ये लीकर.

बसंतकः—(सुसंगतेस पावून) मित्रा, शाक हाक लेव
नित्रफलक. ही पहा राणीची दासां सुसंगता इकडेच येत आहे.

मोडल तर हें वर्तमान नुस्खा त्या क्षिरजोर बायकोला सांगेल.

राजाः—(अंगावरील वस्त्रां नित्रफलक मांकीनी.)

सुसंगताः—(जपळ आऊन) महाराजांचा जयजयकार असे

राजाः—सुसंगते, बरी आलीस, बस येथे.

सुसंगताः—(बसते.)

राजाः—सुसंगते, मी येथेच आहे, हें कसेंगे तुला कळलें ?

सुसंगताः—(हसून) केवळ महाराजच येथे आहेत हेंच सम
जें, असें नाही; नित्रफलकासुद्धां माहून तारे समजलें आहे. आतां
आतां बाईसाहेबांनाही कळविलें पाहिजे. (जसें बोलून जावका
संगते.)

बसंतकः—(राजास एकीकडे) गव्या, ही बोलल्याप्रमाणे
मोडल. कारण ही बडकीची पोद फार चोबडी आहे. तर अगोदर
तिला खूप कर बरें.

राजाः—(सुसंगतेस अदबून) अग, हा घटकाभर विनोद
आहे. तूं कोही तरी भलतेंच सांगून राणीला चिंताकारण दुःख देई
कोस हो. हें ये मुला इनाम. (आपल्या अंगावरचा दागिना देतो.)

सुसंगताः—महाराज, हे अलंकार मला कशास हवेत ? माझे
देहाच्या रुपेणें मी पुष्कळ भोगलें आहे. आतां प्रत्यक्ष हा
माहोल तर माझे नित्र येथे का काढलेस हाचून माझी प्रियसखा
कारिका माझ्यावर रागाळून बसली आहे. तरी महाराजांनी स्वतः
ज्या दाताला घसून तिला खूप करावें.

राजाः—(गवबडीने उठून) अग, कोठें कोठें आहे ती ? रम्या
परीव लेंकर.

सुसंगताः—हा कैलीच्या वेडाभाऊ लपून राहिल्ले आहे.

बसंतकः—मित्रा, वे पाहूं तो नित्रफलक, याचेंही तेचें
सम पडेल.

सुसंगताः—असें असें माझे माणस.

संगीत रत्नावली.

(कदलीपुष्पाच्या बाहेर पडतात.)

सागरिका:—(राजास पाहून हर्ष, अप्रसन्न व कंपयुक्त मनोवस्थेत)
मनबाई, मानां पाहून—

पद—“क्या सुहाये रंगे जो मोरा०” या वा०
मन हे माझे बहु घाबरले ॥ हर्ष युक्त सुमेमें झोले ॥ ध्रु०
मोतीनें तनु कंपित झाली ॥ आप्ण्यालाही पद नच वाजे
मन० ॥ १ ॥ मनमोहन या कृपा पाहणी ॥ तस मन धरु
विस्तारुनि गेले ॥ मन० ॥ २ ॥

संस्तक:—(सत्काराकरी पाहून) भरे वाहवा वाहवा ! असो
अपमान अनुपमकांत तर दिसावयाचें नाहींच. हिता उत्पन्न करून
आदेशात देवाला आपल्या कौशल्याचा विस्मय दाटला असेल.

राजा:—गव्या, तूं अगदी खरे बोल्यस.

पद—“गुठ दलनिरंजन०” या वा०
मनुष्यमांत सुंदर कदला ॥ रसुनियां धम्य विधि झाला
ध्रु० ॥ स्वासन पक्षाधिक तेजीयुन भिज नेत्रे पृथु ककनी
है मुखानें “वाहवा वाहवा” असेल पैसे पदला ॥ त्रि०
१ ॥ चिस्मन होऊनी आनंदोद्धि उखेपळोनीपेसे
कळ मस्तके झेलउनी मग असेल निजमनी धाला ॥ २ ॥

सागरिका:—(रागानें हसंगलेकचे पाहून) सुसंगते, तूं हावया
अपमान आणिलास ? बरे वेळस आहे. (असें झणून रागानें जात
गते.)

राजा:—(तिख अडचून) हे मामिनी—

पद—“रम्यविमानां नृपा वैमुनी०” ही वा०.
कोपयुक्त भंतरी ॥ सुंदरी ॥ होउनि मेरिखी दही जरी
तरी ॥ किंग्दचि मुलची खरी ॥ कष्ट न तिळहीभरी ॥
॥ खरोखरी ॥ तद्गुण पाहणी मार मारि उरी ॥ माझ्या
मोहण सरी ॥ १ ॥ मंदगती तूं खरी ॥ क्षणभरी ॥ धों

चक्र दुहरा.

सुसंगता:—महाराज, ही फार रागीठ आहे. आपण हिचा काय
कलेत हिला प्रसन्न करून घ्यावे.

राजा:—(आनंदाने) तू बाणतेश तसेच करितो. (सागरिके
कडे घेऊन स्पर्शसुखाने) अहाहा! बिचा.

पद—“रमा करी मम मर्नि०” ही बाल.

झीतल सखिकार हा मजल्ल ॥ लुशित खातका स्फात
घनजल तोयद तैसा मज झाळा ॥ धु० ॥ कामाक्षी
बिहाविल मजका ॥ सुंदरी ॥ रति रंगबुनी ॥ मज हो
मनी ॥ करिताच जनी ॥ सत्य कथितसे जम्य को
मज मजसम जयभुवनी उरला ॥ १ ॥

वसंतक:—मिना, तुला ही अपूर्व इंदिराच जात माले रे.

राजा:—गव्या, खरे बोलवस.

पद—“मज सुंदरी कर कोषा०” ही बाल.

सुंदरी हो मज भासे ॥ इंदिराच साच मसे ॥
जयभुवना भूयण है शुद्ध धवल विलसे ॥ धु० ॥
भरिजात वृक्षाच्या ॥ मृदु मंजुर हा साखा ॥
कर गमतो कामिनिचा ॥ अनृत मज ही वाखा ॥
धर्ममिने झणुनि काय अमृत है वाहतसे ॥ सु० ॥

सुसंगता:—गडे, तू अगदी आवदाच आहेस. महाराज
जगत: तुला हात धरला असताही अजून राग सोडीत नाहीस ना?

सागरिका:—सुसंगते, अजून देखील तुला ही कडबल
जगत नाही ना?

राजा:—मिने सागरिके, मज सखिजनीवर असा राग काय
काय नव्हे.

वसंतक:—(पुढे होऊन) माझे खेळा साईसाहेब,
केल्या भंडजीसारख्या उगीच कां रगावतां?

सुसंगता:—सत्ये, तुझ्याही बोलायला बसले आहे कोण आता.

राजा:—जग कोपिले, बरोबरीच्या सखीवर असा कोप काय
काय नव्हे.

वसंतकः—ही नेचे खरोखर दुसरी देवी वासवदत्ताच प्राप्त झाली.
राजाः—(चकित होऊन एकदम सागरिकेचा हात धोकतो.)

सागरिकाः—(पावरून) सुसंगने, अतांग कसे ?

पद्—“कंचन रहीं मकेली०” या या०

काय करूं नव मान ॥ सखेग काय० ॥

जाउं पाहलो प्राप् सखे० ॥ धू० ॥

भीतीने हे हृदय धरधरा कांपतसे किति भाव ॥

घर्माने तनु डबडबली ही रक्षि मतां मम लाज ॥

सखे० ॥ १ ॥

सुसंगताः—(तिचा हात घेऊन) अग भितेस कां ? चल
निश्चिंताया भाव होऊन निघून जाई.

सागरिकाः—(जाता जाता)

पद्—“अस लानेका दरोण एकत्र भाई,” या काव्यवर.

काय भूलहि पाविलि प्रबल विधिने ॥ काय० ॥ धू० ॥

अंकागत प्रिय वस्तु आज मज सहज प्राप्त जाहली ॥

परि दुर्दैवे वेळ साधुनि दूर कक्षि लोटिली ॥

केसि शरिराचि होळी भिगुर मग्नने ॥ काय० ॥ १ ॥

(जातात.)

राजाः—(हिकडे तिकडे पाहून निश्चयाने) अरे कोठे आहे ती वासवदत्ता ?

वसंतकः—मला काय विचारतों. ती कोठे आहे मी मला काय
कळक ? सागरिकेच्या रागीट खासावावरून ही दुसरी देवी वासवदत्ता
आहे असें मी सहज समजें.

राजाः—हा मुका :

पद्—“विन वीर होचि शक्ति०” या काव्यवर.

महा यज्ञ करनि प्रिया लाभली करीं ॥

परि न तिला प्रेममते पाहिली पुरी ॥

सौख्यकरी रक्षावनि सुमति सुंदरी ॥

न घालितां गळ्यांत तिला केसिली पुरी ॥ १ ॥

[इतक्यांत वासवदत्ता व कांचनमाला येतात.]

वासवदत्ताः—कांचनमाले, प्राणनाथाने आपलीची झटपेसी मालिका, जवून किती तरी दूर वाहे रे !

कांचनमालाः—बाईसाहेब, वा रुदलीगृहाच्या पतीकडे जवळ आहे. असं असं याब. (पुढें जातात.)

राजाः—गव्या, ह्या प्रियतमेला आतां कोठें बरें पाहू !

कांचनमालाः—बाईसाहेब, महाराजांचा शब्द जवळच ऐकू शकता. यावरून असं वाटतं की सरकारखारी आपलीच वाट पाहत बसली आहे. तर लीकर तेथें बघावं.

वासवदत्ताः—(राजाजवळ जाऊन) प्राणनाथाचा जयजय कर असो.

राजाः—(एकीकडे, वसंतकास) सपीब, सपीब तो विभ्रफळ !

वसंतकः—(कांखेंत सपवितो.)

वासवदत्ताः—प्राणनाथ, आली का तुमच्या नभमालिकेला फुल !

राजाः—हो, धाडी तिला पाहण्याकरितां केव्हाचि येथें येऊन बसली आहे; पण तुला याबयास वेळ लागला झणून अद्याप तिच्या को नाही. तर चल आतां बरोबर जाऊन पाहू.

वासवदत्ताः—(राजाकडे निरभून पाहून)

पद—“रुचती कां तीर्थयात्रा०” ही चाल.

तव नाथा वदत भसे कमलचि हें विकसलें ॥

पाहुनियां भमरि ही मी सुप्रेमं लुब्धलें ॥

नलगे हो जावयासी मन येथे शांतलें ॥

सुकुसुमिता मालती हें आमोदनें कळे ॥ १ ॥

वसंतकः—राणीसाहेब असं आहे तर आझी तुझीस जिकिजे असें झणून बाहु बर करून नाचूं लागतो, तेव्हा विभ्रफळ झाली पडतो.)

राजाः—(एकीकडे खेद पावून वसंतकास विभ्रपद उचवून याबयास सपवितो.)

वसंतकः—(राजाकडे पाहून) मित्रा, रमाचूं नकोस. मी
मोडून देवतां.

कांचनमालाः—(बटदिसी तो फलक घेऊन) बाईसाहेब
पहा, पहा, त्या फलकावर काय काढलेले आहे ते ?

वासवदत्ताः—(निरस्त पाहून आपल्याशी) हे तर मा
गाव, आणि ही शेजारी सागरिका आहे! बरं. (उचळ) महाराज
अथ काहे हें ?

राजाः—(विस्म होऊन वसंतकास) मित्रा, आतां काय बोधू ना

वसंतकः—(राजास एकीकडे) मित्रा, तूं मिके नकोस !
होती हिला उत्तर. (वासवदत्तेस) बाईसाहेब ! भलतेच मनांत आ
वका. मी महाराजांनीं बोलतां बोलतां अर्धे झटले फीं, स्वतःचे वि
स्मिता कधी काडतां यावयाचें नाहीं. यावरून माझ्या मित्रांनीं
आपले कौशल्य दाखविले आहे.

राजाः—हो, हो, प्रिये, वसंतक व्रणतो हेंच खरें आहे.

वासवदत्ताः—(फलक दाखवून) प्राणनाथ, आणि ही
जवळ कोण ! हे आर्यवस्तकाचे प्राणपण पापकलं आहे वाटते ?

राजाः—(लाडून हसत) प्रिये, भलताच शंका मनांत आ
वकोस. हे विश्व केवळ मनःकल्पित काडलेले आहे. अशी की
पूर्वी कधीच पाहिली नव्हती.

वसंतकः—(जानचे हातांत घेऊन) हो हो ! या यज्ञोक्
ताची शपथ जर अशस्त्राची की आधी पूर्वी पाहिली असेल तर,

कांचनमालाः—(एकीकडे वळून) बाईसाहेब कदाचित् अ
खरं असेल. सहज कोणत्या तरी राजकन्येचें विश्व काडले असा
मुण्डाक्षरन्यायानं सागरिकेसारकें दिसत असेल.

वासवदत्ताः—अग तूं अडिस भोळी. तुला या वसंतका
कडिल भावणाचा अर्थ समजला नाहीं. (राजास) महाराज,
विश्व पाहून माझ्या करालांत तिचीक उडली आहे. तुम्ही स
र्वे पाहिजे नें करा. मी जातें. (जाऊ लागते.)

राजाः—(विस्मा पदर घेऊन)

अंक दुसरा.

पद.

मत्प्राणप्रिये, काय हथे, सांगुं तुतें उमजेन तें ॥ ५० ॥

“वेवी तूं प्रसन्न हो” जरि असें वदेन मे ॥

तरि न कोप लयहि तुला; भ्रम हे वाउगे? ॥ प्रा० ॥ १ ॥

“पुनरपि न करीन” असें विनवुं तुजप्रती! ॥

तरी मदंगि आज जडे केलि ही कृती ॥ प्रा० ॥ २ ॥

“अपराधी तिळहि तुझा” मी न असें मे ॥

परि हे तुला भ्रसतील बोल वाउगे ॥ प्रा० ॥ ३ ॥

वासवदत्ता:—(हलहल सविनय पदर ओढील)

पद—“दारिद्र्यं जनकाधीनं” ही जाल.

जाउंघा आतां मजसि प्रिया येथुनी चरीं ॥ ५० ॥

शोका अशी भलभलती, व्यापुं नका निज चितीं ॥

सोडि पदर प्राणपती ॥ मदीय शडकरी ॥ जा० ॥ १ ॥

[दासीसह वासवदत्ता जाते.]

वसंतक:—मित्रा, हूं मोठ्या नशीबाचा बाका, अरे, ही मास
ताळपी अकालवादलिका मज्याच रितीनें टाळली.

राजा:—छा! मूर्खा, ती गेली त्याचा हूं संतोष मानतो
नव ? अरे,

पद—“जगि आशेचा पिसा असें” ही जाल.

उपित होउनी भृकुटि चढविल्या परि न दिसाभ्या मज
ही लघुनी ॥ अतिशय केले कालि वदन रे काय वा
तीची करणी ॥ ५० ॥ इष्ट अेदिसें हंसली तरि ती

गिहीच वदली कठोर वाणी ॥ अंतरंगीच्या दुःखें तीच्या

जाळे किति नेत्रातें पार्या ॥ तें न दिसावे लघुनि मजकरी

गिहिलें नच मुळि भिज नयनार्नी ॥ कोप असा जरि व

चिळला तरि विनय हि सोडी नच ती सुगुणी ॥ १ ॥

तर चल वेवीला प्रसन्न करण्याकरितां अंतःपुरांत जाऊं.

[असें झपून जातात.]

हा “कदलीगृह” नामक दुसरा अंक झाला.

अंक तिसरा.

(लदनंतर मदनिका या नाट्याची एक दृश्ये घेते.)

मदनिका:—(दुसऱ्या कोणाजवळ बोलत आहे असे दाखवून)
मै कौशांबिके, कांचनमाला राणीसाहेबांच्याजवळ आहे की नाही
तुला ठाऊक आहे का ? (ऐकल्यासारखे करून) काय झणतेस,
तिला येऊन गेल्यास बराच वेळ झाला ? आतां कुठे आहे ती
तिला सोभावं ? (वृक्षर वाहिल्यासारखे करून) बाहवा ! का
मालाही इकडेच येत आहे. तर आतां मीही तिच्याजवळ जाऊन
जसे बोलून पकड्याफळे करतो.)

कांचनमाला:—(प्रवेश करून व उसासा ठाकून) साबाबा,
वसंतका, शाबास ! एकुण व्याज संधिविप्रहादिक असललीच्या
मार्ता प्रधान योगभरावणावर तू कधी बसविलीस खरी. बरे वा.

मदनिका:—(जवळ जाऊन) सखे, कांचनमाले, आज
तुला तू वसंतकाची स्तुति करितेस तर त्यानें अस केले तरी काय

कांचनमाला:—मदनिके, तू कथाळा उगीच विचारतेस काय
काही ? गुप्त रहस्य तुझ्या तोंडीं राहिले असं आजपर्यंत काही तू
जाणत आहे का ?

मदनिका:—दुसऱ्या कोणाजवळ जर बोलेंत, तर बाईसाहेब
ज्या पायाची छाप. आतां तरी तुला काय होईलना ? सांग का
तुला काय तें.

कांचनमाला:—अग हापवच येत आहेस तर सांगतों ते
काय की नाही मी राजकाण्यांतून परत येत असतां चित्रशाळे
वरबाज्याजवळ त्या वसंतकाचें सुसंगतेशी बोलणें होतलें होतें तें
विशं.

मदनिका:—(कांदुकानें) अग पण असें तें बोलणें कायतें ?
कांचनमाला:—कांचनमाला, कांचनमाला, कांचनमाला, कांचनमाला.

प्राची प्रकृती ताळवावर नसण्याचें कारण सागरिके विनाय होवें नाहीं. तेव्हां तूं याखर कांहीं तरी उपाय काढ.”

मदनिकाः—बरं यावर सुसंगता काय झाली ?

कांचनमालाः—ती झालीः—“आज तो चित्रकलक पाहिलीच्या मनांत संशय आला आणि तिने सागरिकेवर नजर ठेवली. म्हणून तिला माझ्या खाचीन केलें. ह्या कामांत माझें अंग आहे. पोला ठाऊक नाही. तिनं सांगितलेलें काम मी विश्वासार्थ करून देवीनं आपल्या अंगावरील अलंकार काढून मध्य बसोस घेतला. आतां त्याच वस्त्रालंकारांनी सागरिकेकडे येत देवीप्रमाणें सजवि. आणि मी कांचनमालेप्रमाणें हुबेहुब पोशाख करिते. नंतर मनुष्याप्रमाणें दिसतें व दिसतें, अशा सायंकालच्या वेळी मी तिला मजकूर आणते. तुम्ही त्या वेळी याच ठिकाणी आमची वाट पाहता. नंतर माथीलतामडपांत सागरिकेची व महाराजांची येथील, असा योग जमवून आणूं झालें.”

मदनिकाः—युक्ति फार नामी करी. पण सुसंगते फारच वाटते. तूं! आपणांविषयी राणीसाहेब इतक्या ममतासु असतां त्यांना प्रकारानं फसविण्याची मसक्त करलेस ही !

कांचनमालाः—मदनिके, बरं, तूं ग कुणीकड जाल्ली आहेस ?

मदनिकाः—बाईसाहेबांनीं तुला महाराजांच्या प्रकृतीचें कुशाग्रपण समजून घेण्याकरितां पाठविलें होतं ना ? झणूनच तर स्वामी तुला पुन्हां तुझ्या पोशाख पाठविलें आहे.

कांचनमालाः—सखे, मदनिके, आपल्या बाईसाहेब कीं नाहीं अशी गोष्ट भोळसर आहेत, त्यामुळं सद्गज बोल्तां बोल्तां फसतात. आपल्या निमित्त करून व आपली मरणावस्था लपवून ठेवून व केस महाराज दरबारावरील हस्तिदंती मधील बसले आहेत त्या वर्तमान सभाग्याला आपण दोघीही जाळं पळ. (असें बोलाविलेले दोघीही निघून जातात.)

(तदनंतर हर सांगितल्याप्रमाणें मदनपीडित रत्ना येतो.)
राजा:—(जकडेने चुस्कारा टाकून.)

पद—“तोम् तननन नाजाबि बेजु०” वा बालीवर.

ती रमणीय मनमन रमजा ॥

रमधी या ममहृत्सवना ॥ धृ० ॥

मनमग पीडा किमपी न सोसे हरिल गमे मत्प्राप्ता ॥
आह्या नमोशिक्षांत ती मूर्ति, ठसुनाथि गेली पुर्ती ॥
खेल मन हें लक्ष न क्षणुनि तब बाणावरि मद्ना ॥
ती रम० ॥ १ ॥

पद.

मी धरिली अभिलाष काम तूं हृदया त्या सक्तीचा ॥

हृदय मदन तब तनूस जाळी ताप सोस त्याचा ॥

कळमनाचा प्रयत्न न विसे शिजगीं ही साचा ॥

विस्ती कां भांगेप मजवरी भलि तर कोपाचा ॥ १ ॥

मुक्ती शोटी होण्याची मधी देवयोगाने जबळ आली होती पण
कोच घालविली, केवढे माझे अज्ञान हे! पहा, मोठ्या प्रयत्ना
निरवमेणा—

पद—“दिकिवले ह्या भंशप्रभेसी०” वा बालीवर.

मन रसमय शीतल सज्जिकर मुज्जकर किती गमला

मन वेळ उरि होता करि तरि मुज्जवरि नथ धरिला ॥

करोणर, हें मोठेंच आश्चर्य। पंडितमन मुळा खंचल व अ

जतान; पण तें मला करें वाटत नाही.

(मागील पद पुढें चाल.)

खलता तब आंगि नाही क्षणुनि काभाळा ॥

मोपकसी हें सत्य सत्यरे भासि मनमनिला ॥

प न असते तरि मुज्जवरती पंथबाणहत्ता ॥

आपणें कला मजिल हें सांग सकल मज्जता ॥ १ ॥

पद—“कौतुक सखि कर हा मयका” या ना०

कुसुमशरासन रतिरमणा ॥

जहाँ तब शर पाँच बसति परि असंख्य गनती विरहि
जो ॥ धृ० ॥ बहुधा मरसम लोक बसति कितो, स
तीवर तीहि न गथती, परो तुझी कृत, निध खर
ते, व्यर्थ लयाला नेत बसति कामचस्तजन क
ना ॥ कुसुम० ॥ १ ॥

(कोही विचार कल्ल) अरेरे ! खरेंच झटलें तर माझी अशी अवस्था
की आहे; तरी मला माझ्या विषयीं इतकी काळजी नाही. पर
जानस्वाभनांत घुत कोण ठेवणाऱ्या त्या राणाच्या तडाक्यांत
जारी गरीब सागरिका सांपडलेली आहे; तर तिचे कसे होईल
जीव काळजी मला अहोरात्र वाढत आहे. बहुधा या वेळेपर्यंत
ही श्रेयान्न उडून राहिली असेल. कारणः—

पद—“दिलखसनके बोधू” या ना०

जो गुन हति जर्नी विवित जाहली झणुनी ॥

बहु दुःख पाधली असेल सखि ती स्वमनी ॥ धृ० ॥

अमयतां अम्य जरि मोटी बोलति कोणी ॥

परि “मजविषयीं कीं?” मानित राहिल सुगुणी ॥

खाल ॥ अयभिता होउनि सारी ॥ सुंदरी ॥

जावाया मुख ती नारी ॥ अंतरी ॥

अजान्वित होउनि मानित राहिल स्वमनी ॥

जो व्यर्थ असधली मजला या जर्नि जननी ॥ तो० ॥ १ ॥

असे. तिचे वर्तमान समजून घेण्याकरितां मी वसंतक
कडे पाठविलें आहे. पण खजना तरी इतका जशीर का लागला
काही कळत नाही.

(तदनंतर आर्जुनरित वसंतक प्रवेश करतो.)

वसंतकः—(अस्वमंदाते) अहाहा ! आज माझा प्रिय
जो माझ्यापासून शिव वर्तमान ऐकवयास मिळाल्यामुळे

ही आनन्द होना है और तब व तितक आनन्द का बीरोंबीरों
आपका राज्यभियेक समयही आनन्द नसेक, तर आता लीक
आनन्दकेक जाने आपि ही आनन्दकी अतमी सांगून आका मंत्री
करावे. (काही बाहून व राजस पाहून) अरे, हाथ
आ शिव मित्र. एकसारका बाटेके कोटे आहून बमाल आ
हा भागीन बाट पहात आदे हे बाव ! (अकल बाहून) मित्र
आ अकलकदर अरी !

राजा:—(आनन्द आनन्द हर्षादिबचने) गच्छ, आमी ती अकल
अकल आहून !

अकलक:—(लीकने) अही महाराज, तिये कुशल आहे कि
ही में आपका लीकने एकदमपेक्षा अकल अकल काकोत तिलक
आका आनन्द आले.

राजा:—(आनन्दने) गच्छ, अरेक का तू आनन्दोस है ? मर
ने अरान देखील होना आहे, असे आनन्दोस तू आनन्दो !

अकलक:—(गरीने) अरान का होना नाही अरे ? अरे आ
आ अकलप्रभावेने अकल आनन्दोसही आनन्दोस उपहास कर
आ अका हा भी अकल मंत्री अकलकदर अकल तिलक होना
अ कलीक ते काव हीते ?

राजा:—(अकलने) अरान, अरान आपने आनन्दोसही काही
ही ! अकल कोनली गीत अकलक आहे ? कोनली नाही. अरे आ
आ आनन्द, काव काव अकलने कल आनन्द आहेस में आनन्द
अ तरी ? अकलक में सर्व एकदमही अकल पार आहे.

अकलक:—(आनन्द सांगून) एकदम ? का ! कही आ
आनन्दोसही अकलक !

राजा:—(अकलने , मित्र, आ आनन्द कामगिरावक है तुम
अकल ये. (असे आनन्द अकल हातातिलक अरे काहून आनन्द देतो.

अकलक:—(अरे हातात बाहून व अकलक पाहून) आहून
आ ! आनन्द आपका आनन्दोस है अकल आनन्दोस आनन्दोस
आनन्दोस अरे ही अकल आनन्दोस अरे. ... है आनन्द आनन्दोस

मी एखाद्या सोळाव्या राजपुत्रासारखा भाववान् दिव्हे लाव-
 रा ! (बीलाने) पहा बरें. मी एवढा मोठा शहाणा आहे. तू
 मी नी भटींग बरचेबर माझा उपहास करसे ! तर आतां हे ति-
 लविष्यासाठी मी घरीं जातो. झणजे प्रत्यक्ष राजापासूनही अस-
 ती इनामें मिळविण्याचें साहज्यण माझ्यांत आहे, असें समज-
 त अंमळशी खजील होईल आणि या वेळचा माझा हा घाट पाह-
 णा आनंदही वाटेल. (राजास) मित्रा, आतां जरल्हा जा-
 ने. हें मी आपल्या बावकीला दाखवून देतो. (जाऊन स्त्रगतो.

राजाः—(त्याचा हात घळन) छे, या वेळीं जाऊं नको.
 मी भटींग कोठेही जात नाहीं. मग जाऊन दाखविशील.
 आता, जेवून दिवस किती उरला आहे ?

वासंतकः—(इफडे तिकडे फिरून पाहून, इर्षानें) मित्रा,
 या पहा ! अतिशय प्रेमानें ज्याचें हृदय अनाबर झालें आहे, त्या
 भगवान् सहस्ररक्षिण वासरेमणि संध्यारूपिणी ह्रीने भटींग
 कितावी खूण केल्यामुळेच की कथय अस्तावकाभ्या शिखरावरीं
 ट सादीत प्रवेश करीत आहे असें वाटते.

राजाः—(पाहून आनंदानें.) मित्रा, तूं खरेंच अनुमान केले
 दिवस बहुतकाल सारत्यासारत्याच आहे. हें पहाः—

पद—“मृदुल अशा कमलदलांनीं हिं०” या चा०
 तिहि विद्या परिभ्रमण करुनि भस्त पर्यती ॥ ध्रु० ॥
 उजव्या उपाय हा ॥ बैसला रवि भद्रा ॥
 आवयास रात्रीत भुवनमार्ग सुलभ रिति ॥ द्वा० ॥ १
 ध्येनें कर जे हरुनि राहिले ते ॥
 सरिले असति विमल गगनापरि दीसती ॥ द्वा० ॥ २
 कांतिसभ ॥ भासती सुरम्य ॥

पद—“वसाने देह सारा मुंदरिने०” या चा०
 अस्तादीवरी स्थापि कर रवि तो नति करी ॥
 कोणे मी स्वप्नचो आलो मे मंदरीं ॥

तोंघारे हूं श्रीज, बेहो उठवाया कौकरी ॥

विरहाले अरुप सोधी स्पष्ट बोवाले वृत्ते ॥ १ ॥

तर आनां ऊठ. आपण माधवीलतामंथनात जाऊन त्या विष्णुच्या रेण्याची वाट पहात बसू.

वसंतकः—कांर बांगला मित्रार काढलाय. बल, अंशुनेच बाळ.

(दोघे काळ लागतात.)

वसंतकः—(बोहोंकडे पाहून) मित्रा, पहा पहा! बनावट माधवी विरले रंगीत प्रवेश करून, त्यांच्या अगदी सघन काळी रेण्याआणि पुष्ट झालेला रानहृत्काराप्रमाणे, किंवा रेण्यासारखा कुळकुळीत दिवणारा, असा हा पूर्वदिशेला आणखीन काळी झालेला अंधकाराचा मसुदाय हळूहळू बोहोंकडे पसरत आहे.

राजाः—(पाहून) वाहवा! मित्रा, कांर बांगले उपसत आहेत.

साक्षी.

अंधकार हा प्रथम पहारे पूर्वदिशा ही झांकी ॥

निःश्वस्यपूर्वक अंग नगरे पक्षेत व्यापुनि टाकी ॥

नंतर जननेत्रां ॥ व्यापित झडकारि हा मित्रा ॥ १ ॥

तर आतां माधवीलतामंथनाचा मार्ग कोणता तो भला आणखीच बरे?

वसंतकः—(राजाचा हात धरून) मित्रा, असा असा पुढे जाऊन.) मित्रा, शाळे वाट अंधान्वासुद्धें अंधकाराच्या मारामारानें दिमणारे हे मकरदोधान जवळ आले जाहेंसे वाढते. त्या आलां या ठिकाणी आपल्याला वाट काही दिसेल! मागे वळून अंधाराने गळ मरल्याप्रमाणे झाले आहेत.

राजाः—(बास घेऊन) अरे तुला रस्ता समजला नाही, त्या बांगला समजला आहे पहा—

पद्—“सा मधुतर सुखर नाहें” या चालीवर.

अंधकाराच्या संकि ॥ अंध पटिलाळ किंवा हरि रे...

॥ हा सिद्धचार सह वाट ॥ बहुल तर पाटल हेही
वर रांगारे आ दुकाने जातो ॥ जातो ॥ हा० ॥ १
॥ ऐसे पादप येथे शोभती ॥ बहुपरिचा सुगो
॥ डिनी ॥ लभ आच्छादित या चिन्हांनी सुपथ ध्या
करितातो बह दहने ममिची भांती ॥ अंति
॥ २ ॥

वसंतकः—मित्रा, वसंत ऋतु जसा माणकांच्या शिला
बहु संचार करणाऱ्या शिवांच्या पावलांच्या आवाजाने सु
जा जाणाऱ्या त्या माधवालतामंडपाच्या अगदी जवळ आ
वले. कशावरून झणशील तर पुण्याचा रस प्रोक्षण करून उन्हा
वेले अक्षर वसन्धाकारणाने खाली पाडणाऱ्या मुवांसक वज्र
जाच्या फुल्ल्याच्या वासाने दाहि दिशा सुगंधन केन्वा काहेत. त
जातां तु येथेच वाट पहात बस. मी रागाचा वेप वेतलेल्या सा
केला वेऊन येतो.

राजाः—जा तर भय, लीकर जाऊन ये.

वसंतकः—गज्या, तु जसा पावरी होळे नकोय. हा
ता येतो.

राजाः—तोपर्यंत मी त्या माणकांनी खचलेल्या दुकाना
व्याघर बसून प्रियेच्या संकेतावसरांनी वाट पहातो. (वसंत
वाघर बसून साक्षात्.)

पद—“ वसंती वसुनि मेनकेला ” या वल्लीवर.

क्षामीजन मित्र गृहिणीला ॥

अनादरुनियां आवरिताती नूतन मुक्तीला ॥ धृ० ॥

उरलेल्या स्थिति मशि भबला ॥

बोहनि येते परी आसते मिथकर दुःखाला ॥

कोणी पाहिल अमजाला ॥

या संकेते होळेभरही बघे न वदनाला ॥

रतीचा कर करि घरलेला ॥

जीतीने करि वस वसंतुनि मूल करवाला ॥ १ ॥

विही.

कटि आलिंगन समधि इदमहेही ॥

न रे लार्धं कुम्भ उपे तपो करांसो ॥

अथो आलो तरि बदे जायं चा हो ॥

इम्य ममते तो कामुका सदा हो ॥ १ ॥

(कोही बाहुन एकाएका) अरे पण अझून वसंतक को येन साही
आशिष रत्ना वसंतकला तर ही आसवी असक्त समज
येन! (अथ कसतो. तो वसंतक व कोकनमात्र प्र
वर्तित.)

वासवदत्ताः—अगे, कांवनमात्रे, करंयक मात येव ये
सागरिका आनपुत्राका मेटणार आहे?

कांवनमात्राः—हो, करंय. नाहीतर मी वाईसाहेबांच्या आज
कटि बोलन काय? पण इतके बघाका? विजयाबेरा दारवाज्या
वसंतक वाट पहात बघला असेक, त्याका वाहिले इगळे हा
पत्त्या मनाची काबा होईल.

वासवदत्ताः—तर मग तिकडेच आधी जाईल.

कांवनमात्राः—वाईसाहेब जसे असं मावे. (कोही बाबा
होकीवर घुरका येनलेला वसंतक येतो.)

वसंतकः—(कानोला येऊन.) हा येथे बसकण येनपा
हाने ऐकू येऊ आहे, तेव्हा सागरिका आली आसावी, असे वाटते.

कांवनमात्राः—वाईसाहेब, आपण जगाही विजयाबेरा दारवाज्या
ज्यात येऊन पोचलो आहो; तर आता आपण क्षणभर येथे
थर राहावे मी वसंतकका आवाची वृत्त करिते. (कोही बाबा
घुरका वाजविते.)

वसंतकः—(इथाने झुंजत जवळ जाऊन.) मुसंगेन, वृ
जवनमात्रेका येथ जगाही हुबेहुब येनकास! तोंकडो मसावी
वेड घडून, कितीही बारीक दृष्टीने पाहिले तरी या वेळेस तू का
आम्य जवळ असत कोणासाठी वाटणार नाही. बरे, पण सागरिका
आहो! आहो! आहो! आहो! आहो! आहो! आहो! आहो! आहो!

कांचनमाला:—(बोंझने हाकटत) हो पाह.

वसंतक:—(पाहून आश्चर्याने) हो तर करोतर वास्तवहत्ता
करे.

वासवदत्ता:—(बाबकन कांचनमालेस एकीकडे) कांचनमाले
जने मला ओळखले, आता काय उपयोग आहे! तर मी परत
जाते. (जाऊ लागते.)

वसंतक:—बाई सागरिके रामाऊ नकोस; अशी इकडे ये.

वासवदत्ता:—(हंछत उभी राहून कांचनमालेकडे पाहते.)

कांचनमाला:—बाईसाहेब, पाहिजेतना तुझी हें?

वसंतक:—बाई सागरिके, स्वरा कर. हा पहा पूर्वदिशेकडून
जगमान् मृगलांछन चंद्रमा उद्भव पावत आहे तर लीकर बन.

वासवदत्ता:—(बाबकन व पूर्वेकडे पाहून)

पद्य—“भूपती करे ते वैभव कुल.” या वा.

हे शिवभूषण हे मृगलांछन मिश्रिनाथा ॥

करिते मी हे अभिवंदन तुज मगधंता ॥ धृ० ॥

तव देह निमिषभर नको दाखवूं आतां ॥

प्रार्थना माझी माणुनियां हे चिन्ता ॥ चाल ॥

मी मुरले ज्याच्याकरितां ॥ मंत्तरी ॥

किति वसे मीति ती त्याची ॥ मञ्जवरी ॥

पाहतें जाउनी आतां ॥ सत्वरि ॥

वास्ताव तूं क्षणभर रहा लघुनि भगवंता ॥

वध खेळ आमुखा सर्व तेथुनी आतां ॥ हे शिष्ट० ॥ १ ॥

(सर्व मतामंडपाकडे जातात.)

राजा:—प्रियेचा समागम होण्याची वेळ अगदी जवळ येऊ
जाली आहे, असे असतां माझे मन अतिशय व्याकुळ होते, माझे
चरण काय! आतां तर मात्मानें मुळीच थीर धरवत नाही
जवळ!—

पद्य—“निद्ररूप हिता मी दाख्वा०” या वासीवर.

छाडिले जवळें कधि न मज्जे ॥ मञ्ज० ॥

स्वस्वाम समर्थी तोंच होउनी हुन्य.

नगाप्रति भेदितसे ॥ ५० ॥

अथवा उपरुच आहेः—

मावुदकात्री ज्या दिवशीं जालि ॥

धर्मावाची जिन्हें दिसली ॥

होतो उप्पार त्या समर्थी कालि ॥

अनुभव हा सकलांस असे ॥ मज० ॥ १ ॥

वसंतकः—(ऐकलेंसे कल) बाई सागरिके, हा पहा माझा
प्रियामित्र केवळ तुझीच वाट पहात बसला असून, तुझ्या उद्देशाने
जगादी मोकल्या स्वराने आपल्याशीच कांही बोलत आहे. मर
केवळ देखेंच उभी रहा. मी छत्रपात्रीं जाऊन दे आली कांहीं
असे कळविणों.

वासवदत्ताः—(मन हाकून उभी राहिले.)

वसंतकः—(राजाबळ काऊन) मित्रा, तुझे मनीष कळ
विलें । हा पहा सागरिका आली.

राजाः—(कदकन उठून हर्षानें) अरे कोठे, कोठे आहे ती ?

वसंतकः—अरे ही पहा.

राजाः—(जवळ जाऊन) प्रिये सागरिके,

एव—“नदशृङ्गाकृत्य जवळ मुलीनो” वा वा०

जवळ शीतांशुची आहे हा तय नयन कमलकांती ॥ प्रिये
ने ॥ कौसल तय कर मृणाळ समकी पणें जणुं गमती ॥
वचिंत ने ॥ कर्दलिकुसुमा परि या मोक्या रम्य किती
दिसती ॥ सखे ने ॥ बाहु तुझे हे कमलनंदुसम शोभा
कति देती ॥ वचिंत ने ॥ इंदियगण तय घेउनि वेसा
वर मिठी घुबती ॥ मजसिने ॥ १ ॥

हंदरीः—

एवः—“आतन मोन रीत ह्यु” वा वा०

मनि कर्म कोप लबलाहि ॥ हा शांत० ॥

हैं नको ईकेचा मनि फासा लौक्यद तो मुझि बाहीठाधु-
र पाहुनि व्यर्थ आलिशी प्राणदयिते तनु मम ही ॥
आलिगन दे वेये खलये संगमि उत्सुक होई ॥ १ ॥

वासवदत्तः—(दुःखातिषयाने कांचनमालेस.) कांचनमाला-
वतः सार्येपुत्र या बेळेस असें बोलत आहे. बरे पण पुनः हा मा-
याही कोणत्या तोंडान बोलेल बरं !

पदः—“जानत प्रीत रीत रघुदासी” या वासीवर.
जातहि कूर नटांशि म काई ॥ हो जातहि० ॥ धु०
कां वांचि मनि पाटे नथ ज्ञा, शांति न यांप्रति कांई ॥
हो जातहि० ॥ १ ॥ वाक्यवितो सुप्रेम स्त्रियांवरि कण-
सुतिची पानुगई ॥ पाहुनि भुलतो युवतीजन परि दुःखा-
कारण होई ॥ हो जातहि० ॥ २ ॥

कांचनमालाः—(हसून) बाईसाहेब, या साहस्यगुणांच-
कीजत्या मोठी संभवत नाहीत अतः आपणांस वाटत ? सरे कोही
संभवत.

वसंतकः—अगे सागरिके, आतां बोकीशी राज सोड आणि
आस्य चित्त होऊन माझ्या प्रियमित्राबरोबर बोलूं लाग जैकर. पण
जाऊपर्यंत सदा सर्वकाळ फणफणणाऱ्या देवी वासवदत्तेच्या दुर्दै-
वदांनी ह्या माझ्या मित्राने काज आगदी किट्टी बेळे आहेत. तसे
आतां आपल्या मधुर भावणांनी वाला संतुष्ट कर.

वासवदत्ताः—(रागाने एकीकडे बघून) जरा कांचनमाला
आहेच जरा मी अशी काहू बोलवारी आहे ! आणि हा आर्य वसंतक
जरा मधुर बोलवारा आहे, नाही बरं !

कांचनमालाः—(वसंतकास हसून बोटाने दाखून) अरे कांच-
नमुटव्या, भरली तुझी शंभर बरे, आतां काज बोखोस याची तुज्या
कोणती आठवण होईल बरं !

वसंतकः—(बर पाहून) मित्रा, हकडे रहा ! हकडे रहा !
आपल्या कायिनीच्या आज्ञांनुसार आचार्यविराटने संवरण मिळ

जरा आनि पूर्वे दिशेन प्रकाशित करकरा भवा भवमात्र जोता
काच उदय पावत जाहे.

राजाः—(घर पाहुन)

पद—“ब्रह्मने वेह मारा” या काशीवर.

तव वदने कांति याची मघ कांते लोपली ॥

यास्तव हा सुहृद् ध्याया शशि पाला सुखली ॥

घर करनी निजकरासी उदयाग्रीने भली ॥

तव कृति ही प्रतीकारास्तव मोदी मांडली ॥ १ ॥

आवली हा उदय पावणारा चंद्रमा आपले जडत्व कसे हाकवीत
कहे ते शिष्य तू पहात आहोना ?

पद.

जवमखंड तव मसुनि भव्य हा खंड उदय कां पावतसे ॥

होतों मीनकंतुसी भरती काय न येत नसे ॥ ४० ॥

अथवा भवमा तोय न देतो कांते काय ते कळत नसे ॥

जरी वदाचे शोतांगुली सुधारसाक्षा गर्व नसे ॥

उरी निचलगे सत्य सांगतो तव मधरीही जन नसे ॥ १ ॥

वासवदत्ताः—(तोंडावरचा कुरसा काढून रागाने.)

सागरिका तव हृदयी भरली ॥

झगून कां ही खुंबी चढली ॥

सागरिकामय सखी सगळी ॥

परि मोहे ही तिच गाली ॥

राजाः—(वामनदत्तेस भोळकून खचित होण्याता)

अपराध इथे नच गुणसरिते ॥ कप मुह्यासम वृ

पाहुनी लोलुप झाला प्रेमसे ॥

(वासवदत्तेपुढे गुठये ठेकून व हात जोडून अत्यंत कडा भाषा
निनयबुद्ध —)

प्रिये तव दास, नसे हा दास, कसा करि दास, तु

दस मास ॥ प्रिये तवः ॥

वासवदत्ता:—

कपटपटो हे दाम्द पैकतां संग तसता धरीतसे ॥
“प्रिये-प्रिये” यद् तिकडे जाउनि मिया तुझी
मी आज नसे ॥

राजा:—

वच कटक हे लंपटासि या साहतील सुंदरी कसे ॥
करवाकरार हाजिरी तरी ही मिया न तुजविण
जन्म जसे ॥

वासवदत्ता:—

पुरे पुरे हि तुमची स्तुती ॥ मज माली आज समजुनि
ती ॥ दाम्दवा मजा ही पुरती ॥ त्या नव प्रियेकडे
पुढती ॥ जसे कपटि करी ॥ नर जाति पुरी ॥

राजा:—

शायच नसे मनि कपट प्रियेगे इयर्थ बवासि तूं मजवि
जसे ॥ तुजसि हे प्राण, अर्पिले जाण, मसे मज आपण
तुझ्याविण जाण ॥ १ ॥

वर्ततक:—(आपल्याशी) आतां वेधे करावे तरी कस
तुमि तर कांहीच सुचत नाही. असो. (उघड) बाईसाहेब, आ
जय मोठ्या पोच विचारी आहां. माझ्या मित्राने असे कसे नवे
पण चुकून गोष्ट घडली, त्याला आतां कांही उपाय नाही. तथापि
ह्या एवढा एक अपराध आपण सहन करावा, अशी मी आपणांजवळ
प्रार्थना करितों.

वासवदत्ता:—भावोजी, तुम्ही अपराध असेल तर क्षमा करा
मलाचीना! शोण्या प्रथम संगमासा मी विप्र करणारी मासे दाम्द
मीच आर्षमुत्राची अपराधी आहे. तर हाजीन मला क्षमा करा
वाहिने.

राजा:—प्रिये, मला तू अपराधीत बांगलेच बरसे आहेस, ते
आतां मांमहल अथ बोलावे होच मला सुचत नाही. तथापि तु
म्हाला मलाही एक विप्रस्या आहे:—

एक-“ निश्चिन्ने हा अग्रभेसि-” वा वा *

कञ्चिन् हा मी दास तुझा ये मग्नियकर रमणी ॥
मरीच मस्तक घांघालसे हे स्वर्ण ये तव वरणी ॥ ५० ॥
काढिन साफा रसहून जाली जाण पदांवरणी ॥
परि मत्कलि रूप निवृत्ती तव मुखाचें द्वावरणी ॥
कोपग्रहणें भसली जी ती सर्वोद्द भालेंली ॥
हरीन मी जरी दया करिसि तरि तू मम प्रियकरणी ॥

(असें बोलत असतां निष्ठा पायीं पडतो.)

वासवदत्ता:—(हातांनें त्याचें विचारणें करून) प्रणामाचें
होय उठा ! उगीच कशाचा पायां पडतो ! आपलें मन अशा प्रकारचें
प्रभे, अस जाणून पुनः आपणांवर कोप करणाऱ्या मनुष्यास केवळ
दुःख किंवा मृत्ये आहे असें झटस पाहिजे. अशो, आतां उगीच मी
कथ्यः कीर्तन विप्र कशाला कर ! मी आपली जातें, त्यानीं आपण
ठिकाणीं बुधाल इतें तें करावें. (रागानें बाष्पाची तयारी करते.)

कांचनमाला:—बाईसाहेब, कायेकी प्रसन्न स्थानां कां ? महा-
त्मा शांतेचें करून पायां पडतहिण. ते असान्य करून जास तर
लोखर सांगतें की, पक्षात्पाप पावतल.

वासवदत्ता:—अग वा, वेढी कुठली ! आतां इथे पक्षात्पाप
ज्याचें कारण काय राहिले आहे ! आणि तो करून तरी घेत आहे
काय ! चन लीकर येथून कशी ! (रोपीही मागतल.)

राजा:—पिये प्रसन्न हो प्रसन्न हो. (“ कञ्चिन् हा मी दास ”
आदि प्रवेश पद्य पुनः झालतो.)

वासंतक:—अहो महाराज, उठा जातो. ती तुमची मनीस
जाये गेली, तर आता तुझी येथें उगीच अरण्यारोदन कां करतां ?

राजा:—(वर पाहून) अरे, केवटीं वेढी मजवर अनुग्रह के-
ला जाणून कशी गेली बरे ?

वासंतक:—आजची अनुग्रह तो कथळ करायला ? आमच्या
राजा कांही : इजा शास्त्री नाही, हा कांही महानसहान अनुग्रह

आमच्या राजाच्या मनीसरीत पाहताली कशी वेढी ?

घाटलें होते. होय करता काय ! असंख्य जबरदस्त बासकांच्या पोष्या केल्या आणि त्यांनी बर का ठोकलें, तर तुमच्यासारख्या मजक्या मजक्यांच्या हातून काय होणार ?

राजा:—हा भूखी ! मलत्याग वेळी काय पक्का करतोस ?

अनघांला सर्वोशी कारण तूच आहेस. पहा कसा तो:—

पद—“वीरशिरोमणी सकल धनुर्धर—” या चान्दीवर.

बहुमानाने प्रीति तिच्याशी घाटाविली निशिदिनी
राहिली प्रेमे बहु रंगुनी ॥ ५० ॥

आजवरही म्यां असें न केले कपट कधीं क्षणवनि ॥

आहली प्रिया तत्त निजमनी ॥ चाल ॥

ही भाग्यी पाहुनि करणो ती प्रियशिला ॥

त्यागील भासतें प्राण खचित आपुला ॥

अखंत प्रीतिचा परिणामच हा भला ॥

बिम्बल प्रेम भी तोडुनियां तदावा झाली घनी ॥

राहिली ओ प्रेमे रंगुनी ॥ १ ॥

वसंतक:—गव्या, उगीच भलतें सलतें कशाळा बोलतोस. आज तुला मित्र वसंतक अजदीं तुक्याच परदेशातून आला आहे असें समजि. आला मर्ब कांहीं माहित आहे. एकंदरीत राणीसाहेबांजवळ आपली पत्त कितपत्त आहे, हे सर्व मी जाणतो. आतां त्या राणीच्या घोषाप्राला ती विचारो सामरिक भाव आणुती होणार आहे. बाकी कधींचे ठीकच आहे.

राजा:—मिना, मोहि त्याच काळजांत आहे. हाय हाय ! मीचे सामरिके, आतां तुला खेण संभाळील !

(इतक्यांत वासवदत्तेचा वैच वारण करणारी सामरिका येते.)

सामरिका:—(भयाने)

पद—“जाई परतोनी राज—” या चान्दीवर.

ठिकसी किती अजसी देवा ॥ ५० ॥ सिंहलेचमुपलव
मि मी, कसले कलिक मारी ॥ देवा ॥ ५० ॥

महा विधात्या निमुंनि अतीं दुःखसागरीं कोटिनी ॥
 मरुताही जाळी तनुदी, माझ्या दिवस निघी ॥ वै.
 बरं जालं: बाईसाहेबांचा वेव येऊन या संवितछायेतून ये
 मस्तता मला कोणी ओळखले नाही, ही दैवाने भगवर मोठी कृपा
 केली, बरे, पयस्वीत सर्व ठांच जाले; पण आतां पुढे काय कराव
 जावे? (कोळ्यांन पाणी आणून विताकांत होत्सालि उभी राहने.)

बसंतकः—अहो, मृदामारखे उगीच उभे काय राहिलं बाहो!
 आतां पुढे काय उपत्य करावा? याच कोही विचार करा.

राजाः—मित्रा, मी त्याच विचारांत आहे.

सागरिकाः—(अथ पुसून) उगीच कसाला बाधा करीत
 आहां, या मराा दुःखकारक स्थितींत राहण्यापेक्षां मरण बर. मरण
 मला या दुःखांतून मुक्त करव्वाची भावि बसंतकांनी जी मसलत केेली
 होती, ती माझ्या फुटक्या नशिवानें उबवकीत येऊन बाही प्रियराकी
 दुसंगता बाईसाहेबांच्या हातीं सोपवली. तर आतां फट काशरी
 करून केव्हापेक्षां या अशोकवृक्षावाली जालून गळफांत जावू
 न्नाचा आणि आयव्हत्या करावा.

राजाः—मित्रा, राणीला प्रसन्न केव्हाचांनून हुसरा कोही विचार
 मस्त नाही, तर येज आतां लिफडे जाऊ.

बसंतकः—अरे बांध, अमळ यांच. पावले दाजव्यांमारकीं कोही
 मुद्द येन आहे. मला वाटते की राणीला पक्षालाप होऊन कदाचित
 ती तुमी हमा मागीनवासाठी येन असेल.

राजाः—मित्रा, कदाचित् तसेंही असेल. ती मला प्रिय
 मेलना उखर मनाची आहे. तत्कालच पहा बरं तीच आला आहे
 कायते? [बसंतक पाहण्यासाठी पुढे जालो.]

सागरिकाः—(अशोकवृक्षावाली जाऊन) ओहो! की हलका
 उगीच पाळविला! ही मांगरीची बेल मला गळफांत लावून
 मलाच्या कामां मोठीच उपयोगी आहे तर—(बेनीचा फांत करून.)

राज्य—“जात ही कूर नराचि.” या वा०

मि. मीनार मंगल संगीत ॥ १०० ॥ १०० ॥ १०० ॥

राजें आजि दुःख सकल विलयातें ॥ लाउनि फां० ॥ १ ॥
 आरथ आतां नच मरणाधिना या समर्थी मजला गमलें ॥
 वरीकारनिवां तेच भतां मी सुखशांतीसचि वरितें ॥ १ ॥

(गळफांस लावने)

वसंतकः—(फांस लायांत असलेला पाहून) कोण हो? देखी
 वासवदत्ता! (वाचवद करून मोठ्याने राज्यास हांक मारतो) को
 मित्रा, खोबर भांव! तेंकर भांव आधि रक्षण कर. ही पहा देखी
 वासवदत्ता गळफांस लावून घेऊन आत्महत्या करीत आहे.

राजाः—(घाबरून व जबरजस्ताने) कोठे आहे, कोठे आहे ती !

वसंतकः—भरे ही पहा समोर !

राजाः—(तिच्या गळ्यांतले फांस काढून घेतांना) अने पक्ष
 करणारे वेवे, तुं हें काय बरें योजिलें आहेस ?

पद—“गुणरूप निज—” या चालीवर.

अससि गुणांसी काण ॥ मिथे तू ॥ अससि शु० ॥ १ ॥
 पाहुनि कंठीं फांस तुझ्या मम, कंठीं आले प्राण ॥ मि० ॥ १ ॥
 तको करूं हे साहस कांति, विनती ही मनि आज ॥
 मि० ॥ २ ॥ कैकुती दे हा फांस हडकरी, कति
 आतां मरुघाण ॥ मि० ३ ॥

सागरिकाः—(ओझते सत्रेभ राजाकडे पाहून) काय !
 महाराज, इथं कसे आले ? (आनंदानें मनांत) अहाहा !

पद—“केरव्याच्या चालीवर.”

असे किती रम्य रूप हें छान ॥ असे० ॥ पाहुनि हरो
 भान ॥ धृ० ॥ जीवंत मसण्या विषयीं होतो ॥ अभिजा-
 तपि उत्पन्न ॥ अ० ॥ १ ॥ प्रेमानें दादोनि हृदय हें ॥
 व्याकुळ होती आज ॥ अ० ॥ २ ॥ कृतार्थ झालें मनि
 पाहुनी ॥ देति सर्व ज्या मान ॥ अ० ॥ ३ ॥

(उभय) महाराज,

पद—“ऐका हनुके प्राणपाया—” या चालीवर.

तका मजकी मजळूं येथें गुह्यां हीच असे विनती ॥

देवदत्त हा जन पाहे पराधीन जगती ॥ ५० ॥
 गोंड अशि संधी नसे पुम्हा मरावथा हो मला ॥
 नका तोडू तुझीही त्या ॥ सुप्रिय देवीची प्रीती ॥ १ ॥
 राजा:—(ओळखून असानवाने) मरे, ही माझी नि

सागरिका.

पद—“ बाल लहर ”

जग कां मसे साहस सगळे त्या हे मंथिले असती ॥
 नको कंक भल्लभल्ले वाटले प्रेम मजसी ॥ ५० ॥
 सोंड वलीगारा त्वरे नयनी सने माझिया ॥
 कोठे बाहुपाश घालि ॥ सुखाय या निज दासासी ॥ १ ॥
 (निःश्या हातांनी बिल्ला वळेंच आपल्या मानेस घातू लागला
 हे तो निःश्याच्यामासो करते.)

पद—“ ह मरगा लावु नका ” या चालीवर,
 त्या भंग्या धीर नसे भरि शांत करी मम ताप हरी ॥
 करी त्वरा रड हृदयि घरी ॥ भरि शांत करी मम ॥ ५० ॥
 सागरिका:—

जैविक जीवन सुख सेवाया ॥ झट कंक कां मनुष्य
 काया ॥ नको नको मज भ्रम हे बांधा ॥

राजा:—
 मानु नको भ्रम हे निज संतर्पि ॥ प्रेम मरी भरि शा
 करी ॥ करी त्वरा ॥ १ ॥

सागरिका:—
 प्रेमसगर मम शुभक जहाजा ॥ मुकले जरिच्या सक
 सुखाला ॥ विसर नका परि या दासीला ॥

राजा:—
 हास तुझा हा चे पदरी ॥ मम हृदयमंथिरी घाल
 ॥ कतो ॥ २ ॥

सागरिका:—
 कोठे ऐसी देववान मी ॥ होर्षल मियकर तुझाला मी
 नको घास ही मजरीं स्वामि ॥

राजा:—

अस्त अंतर्हि धीर धरी ॥ तुज सुचक्षिजरी ठेवीन जरी
जरी० ॥ ३ ॥

सागरिका:—

धीर जरी किति धरिला तरि मी ॥
अर्थ असे हो सकलहि स्वामि ॥ उठावेच ही मकी
कामी ॥ दाखितसाहि मीत पुरी ॥ परि माहि धरि
राजा:—

अदृश्य करी ॥ करी त्वया० ॥ ४ ॥

(एकमेकांस आलिंगने वेळाने) मित्रा, वसंतक, कामाशीने सनस
वसेत्वा या माझ्या हृदयास शीतल करणारी मेघपट्टि आकाश
आकाशवाजस्यावांचून होत आहे द्रष्टावयाची ?

वसंतक:—गव्या, तू द्रष्टासेतू हे खरे आहे. पण अकाली येणाऱ्या
अचरक्षेचे रूप धारण करून राणीवासवदत्ता इतक्यांत न येईल
तर, नाही तर ही वृष्टि कोणीकडल्या बाजूला उडून जाईल कोणा
कडे. (इतक्यांत कांचनमालेसह राणी कासवदत्ता येते.)

वासवदत्ता:—कांचनमाले, मी मोठ्या निष्ठुरपणा केला नाही बरे
“अंजनीगीत”

पूवी जे रवा कथिले मजला ॥ त्याचा हागे अनुभव आला ॥
जावा पडतां प्राणपतीला ॥ क्षिडकारुणि आले ॥ १ ॥
अनुतापे हे शरीर आतां ॥ तापुनियां मन वेष्टित चिला ॥
वास्तव खळ ने त्या प्रियकांता ॥ शांतधिष्या जाऊं ॥ २ ॥

कांचनमाला:—बाईबा ! बाईसाहेब, आपणावांचून असे आ-
णी कोणाकडे मनांत दाखवाचे आहे ? महाराज हब ने करेत,
जावा धर्मे त्याच्याकडे, जावा तर, लीकर जाऊन महाराजांचे असत
मन वेऊं (शेफी पुर्वे जातात.)

राजा:—(सागरिकेत) कम वेडे, अजूनही तू आपचे मनोरथ
करीत नाहीसना ?

कांचनमाला:—बाईसाहेब, महाराजांचे काम मजदी करत

है बेल आहे. यावजून मला असं भासतं आहे, ते ही मुमकांच सगळ्यांना काय्याकरिता ह्मणे बेल आहेत, तर बस आपणच लोकांमध्ये जवळ जाऊ.

वासवदत्ता:—तसें असेल तर गळे, माणसा वाळून मी हाथीने गच्च घरीन आणि ज्यांचे विल प्रसन्न करून देईन.

असंतक:—बरे सार्यांगे, जनां कां अर्थ संशय धरितेस तशी मोक्षला मनामें वा माझ्या श्रिय मित्रापाशी बार अन्वद बोळ.

वासवदत्ता:—(ऐकून रागानें) कांचनमाले, अग इथं तें कुठरी सागरिकाही आहे! तर आतां आपण एकदम पुढें न जातां, बरेच धाड उभ्या राहून यांचीं काय काय बोलणीं वाळतात ती ऐकू.

सागरिका:—महाराज,

पद—“लाविली बंद उठी वाज्ज्याची” वा का.

जिम हा अर्थ कशाळा ॥ लटका लो० ॥ कथितां मज्जालीला ॥ ४० ॥ प्राणाधिक जी देवी तिजला दूध्या अश्या कोहो मज्जलां ॥ ज्या गोष्टी यद्दये अति कुण्ठे जास लकी त्यांचा जीवाला ॥ लटका० ॥ १ ॥

राजा:—हे मात्र तूं अगरी खोटे बोललीस! कारत-राणीकर कोही माती विशेष प्रीति आहे असे नाही.

पद—“चास सर”

अरसाचा टेका ॥ अचर मे० ॥ चोरियला मज्जली ककडे जाई ॥ रागे वकाधनूवती करितां पांयां पडतो मीही तेव्हां ॥ जिताने कथित मी अनिशय थोले तीं स्तन कांपवि जेव्हां ॥ अचर मे० ॥ १ ॥ मीज घरीने देवी जेव्हां गोत्र बोललो ती तेव्हां ॥ कुलीन मी त्या स्थितिला राखुनि करितो जेव्हां तेव्हां ॥ अचर मे० ॥ २ ॥

वासवदत्ता:—(एकाएकी पुढें वेंजून रागानें) प्राणनाथ, काय जालं हें! आपल्या कुलीनपत्नीला सोमन ना सार!

राजा:—(वासवदत्तेचं जवळीचं लक्ष्य न करुन) देवी

माझ्यावर विनम्रतेने कोप करून नकोस दुस्वासाराखा वेप हाही
जवळ्यामुळे ही तूच आहेस असे समजून आझी येथे आलो तरी
आजतां कांही अपराध घडला असें तुला वाटत असेल, तर काय
कर. (असें बोलून पायी पडतो.)

वासवदत्ता:—महाराज, उठा उठा ! कुलीनपण्याला अनुचित
जेशी ही सेवा आतां पुरे करा ! प्रेमासना देवा तिच्यासाठीच राहिली.

राजा:—[वसंतकास] हें देखील आम्हां बोलणें देवीने ऐकलें
काय ! तर आतां हिल्ल प्रसन्न करून घेण्याची आज्ञाच राहिली नाहीं.
[खाली तोंड करून उभा राहतो.]

वसंतका:—बाईसाहेब, तुझी आपल्या रागावणारच, तर कुळाचि
रागाचा, पण आरा प्रकार पाहिल तर असा आहे की, तुमचा वेपधरून
ही गळफांस लावून घेत असतां—प्रत्यक्ष तुझाच रागानें जीव घेत
आहे, असें समजून शिवमिश्राला मीच या ठिकाणी घेऊन आलों.
बांदरून आम्हाचा हेतु काय होता ! याचा क्षणभर विचार करा. त्याचा
अंमलानें मी बोललों हें करूं वाटत नसेल तर तो योगन्याच्या वेळीचा
कांस केलेला प्रत्यक्ष पडला आहे, तो पाहून आपली खात्री करून घ्या.

वासवदत्ता:—कांचनमाले, त्या वेळीच्या कांसानेंच ह्या कुटुंबा
जटाला आणि त्या दांडग्या पोरीला बांधून पुढें घेऊन बस.

कांचनमाला:—बाई साहेब. (वसंतकाच्या गळ्याला ती
वेळीचा कांस बांधून व त्याच्या शेवटानें त्याच्या घट्टीवर मासून)
कपाळ फुटल्या, मीथ आतां आपल्या दांडगेपणाचे फळ ! वासवदत्तेच्या
अद्भुत भाषणांनी महाराजाचे कान कितले, इत्यादि बोलणी आठवतील
आतां ! (दोघांसही एकत्र बांधून घेऊन जाऊ लागते.)

सागरिका:—(जातां जाणां आपल्याची,)

पद—“कृपालक्ष्मणान्” या बालीवर,

अचोरपारिणी असेहि मीं करीं ॥

पाहिजे कां सखा पुन्हा जगांतरीं ॥

स्वप्ननि प्राप्य जगति धन्य आश्रयं भवती ॥

इधै, अशी, दि पानले ॥

परी या वैवे ॥ वेळ सावित्री ॥ १ ॥

वसंतकः—(हुन्कले रगत रागात.) मित्रा, मला रेवी बांधून घेऊन कालली आहे व मी गरीब, अनार्थित ह्या महारसंकरांत पडलो आहे, हे प्यानांत ठेव. मला बिलकू नको. (बोळे पुढील पुढील काढीत घाहतो.)

(वासवदत्ता, कोकनमाळा, गुणविका आणि वसंतक ही जातात.)

राजाः—(वेद पावून आपल्याशीच) हाय हाय ! काय प्रसंग हा !

पद—“ किंवा नरी पाहिलेचि वेळ ” या बालीवर.

ज्या मुला शांति मुक्त रंजविले मसे व राहिले जमी ॥ ५० ॥

दीर्घ रोषयुक्त हणुनी ॥ हास्य मसे ज्या वदनी ॥

जोता अति मानिनिती रोषयुक्त या जमी ॥ म० ॥ १ ॥

गुणविका गुणनिधान ॥ मित्र वसंतक सुजाण ॥

साहसील शस्त्रबाण ॥ शिखर वहुत होउनी ॥ म० ॥ २ ॥

कोणास्तथ कडे विल ॥ कांढी सुखेना चिन्ता ॥

हुक्ममय सर्व कथा ॥ भासतसे लोखनी ॥ म० ॥ ३ ॥

जसो, जसो यादिकाणीं कसून तरी काय उपयोग आहे ? काही नाही

बळा तर, देवाला प्रसन्न करव्याकरितां अतःपुरात जावे हेच योग्य

(जसे बोद्ध निघून जातो.)

“ संकेत नामक ” तिसरा अंक समाप्त.

अंक चवथा.

(नदनतर रावबाळांतील एका सोनीत हातांत रत्ननाम वेळीं घुसवता हदन करीत प्रवेश करिते.)

सुसंगतः—(मुत्कारा टाकून कणसराज) हे मित्र सर्वे

बैरव कावली.

जो आजो स्वभाव, आपल्या मैथिलीविषयकोई प्रेम, उदारता आदि
तुम्ही सुकुमार मूर्ति माझ्या मनांतून कधीही जाणार नाही. मेला
हो ! तू खरोखर निर्दय आहेस, त्या मिला इतकी सुंदर व सुख-
दुख का केले बरं ? पण तुला तरी बोल्डन काय उपयोग ? (काही
काळ स्तब्ध राहून) ती माझी प्रियवस्त्री आता माझ्या इतरीस पयले
जाय ? (कोही विचार करून) ही रत्नमात्म कोण्या आईमात्र
जावेली, असं तिनं मला सांगितलं आहे, तेव्हा एक माझण पाहिली
(पिढ्याकडे पाहून) बरं झालं हा वसंतक एकडे येत आहे, तं
कातून ही अर्पण करावी.

(इतक्यांत हर्षतुल्य वसंतक प्रवेश करितो.)

वसंतकः—(आनंदाने)

कदाच.

प्रियकर माझा मित्र फोकडा ॥ मीही थकवडाच वाक-
डा ॥ अकलेखा तर केवळ गाढा ॥ होतो परंतु चाई
बैरवा ॥ मित्र मिळावा मजसि छानुनी ॥ दुधेर कारामहांत
पडलो ॥ परि वैवाला करुणा आली ॥ मित्रावरती प्रसन्न
आली ॥ बासबड्या राणी स्याची ॥ तिनेच मजला मुक्त
करोनी ॥ पडुरस भजे बहु प्रेमाने खाऊं घातली निज
हस्ताने ॥ लाहू, घीघर, क्षीर, करंज्या, ॥ जिलम्या, माडे,
मडे, धारने ॥ भजी लोणची परोपरीची ॥ खातां कावळी
भीटहि आला ॥ कळा लागल्या या पोटाळा ॥ आजकी
कोरा घोटारजोडा ॥ कानामध्ये छान लवकडी ॥ दिघवळ
हा आजी ॥ झालो धन्य जगामाजी ॥ १ ॥

सुसंगताः—(रडत रडत त्याच्याजवळ जाऊन) आजी
मित्रका, अंमळ उभा रहा.

वसंतकः—(तिच्याकडे पाहून) सुसंगते, तू एकडे कोणीकडे
जावलीस ! आणि अशी मुख्यमुख रडतेस का ! तुम्ही प्रियवस्त्री
जगाईक ! कुसाल आहिना ?

पंचमी रत्नमाला.

विचारतोस ! ते तसेच अश्वि वसंताने सांगण्याचें माण
विचारी आले आहे. त्या विचारीला उखनीस पाठविल्याचा पुढा
मन्वान्दरात्रीच्या सुमारास बाईमाईबांनी कोणीकडे नेऊन ठेव
आहे ते काही समजत नाही. (अधिक रडूं लागले.)

वसंतकः—(शोकपूर्वक) हात हात ! सागरिके, हे विभुवने
नेटल्याले, हे सुदुभाषिणी ! बरोबर देवीने हे पार निर्दयपणा
कृत्य केले. असो अज्ञा समजता, तिसा हूं विधान ठेव झपडे काढी
आण पुढे—

सुसंगताः—(रत्नमाला पुढे करून) पुढें तिला आणण आण
विचारीला हातून बांचत नाही असें वाटून तिने ही रत्नमाला आपल्या
कान्यातून काढून तुका देण्याकरितां माझ्याकडक विसी आहे. ती
ही ये.

वसंतकः—(शोकपूर्वक) शिव शिव ! आगे सुसंगते, आगे
असंगी ही रत्नमाला घ्यावयास यावे हात पुढें तरी कसे सरताकतीक

सुसंगताः—(हात कोटून) माझ्या प्रियसखी सागरिकेकडे
अमुक करणाकरितां ही आपणास घेतलीच पाहिजे.

वसंतकः—आण तर मग ती. हिच्या बांगले मी सागरिकेकडे
विरहाने उत्कीर्ण झालेल्या माझ्या प्रियमित्राचे थोडे बहुत तसे
वांस्मन करीन. (रत्नमाला हाती घेऊन व निरनून पाहून) सुसंगते
आवगे, असला हा अमौलिक दागिना सागरिकेला कोटून मिळाला !

सुसंगताः—अरे, या संबंधाने प्रथम मलाही मोठे आश्चर्य झाले
आवकून तिला मीही या विषयी एकदां विचारिलें होत.

वसंतकः—मग ! तिनें तुला काय सांगितलें ?

सुसंगताः—त्या वेळेस तिनें बर पाहून मोठा पुरुषारा टाकला.
सुसंगते, बाई, हें विचारून तुला काय आश्चर्याचें आहे ! " आ
हून विचारी दळदळीं रडूं लागला.

वसंतकः—(विचार घडून) बरोबर असें असेल तर
तुला कोणत्या राज्याचे राजा समजतील. राजा ही

महत् मांडलिकाला मिळणे दुर्लभ व त्याच्या संग्रही राहणे अशक्य होत असल्याने सार्वभौम आप्तविवाराच्या मुलगी असावी यांत संशय नाही. असे; पण या मैत्री मग्न प्रियमित्र कोडे आहे तें काढून काढे काय ?

सुसंगता:— होय, महाराज तुमचे राणीसाहेबांच्या मंडाला येवून स्फटिकशिलामंडपांत गेले आहेत; तर तू तिथेच जा आणि तिही राणीसाहेबांच्या सेवेस जातों. (असे बोलून दोघेही निघून जातात.)

[हा प्रवेशक झाला.]

(तदनंतर स्फटिकशिलामंडपांत आसनस्थ राजा प्रवेश करितो)
राजा:—(विचार करून.)

पद—“दिसला पुनरपी युग.” या वा०

असन्न करण्याकरितां कांता ॥ यत्न किती करि केल्या ॥ खोदल्या आणा लाखीं बाहुनी ॥ प्रियकर झाला मग निजला ॥ १० ॥ गोड मधुर बहु वदलों धवनें ॥ बघुनि तिच्या त्या वृत्तीला ॥ कपटें लज्जस्थित अशा त्या झालीं केलें वदनाला ॥ पायां पडलों परोपरीनें ॥ सविनयनी तिज बहु वदला ॥ मग रमणीनें बाप्पजलनें निज कोपानल शांतविला ॥ १ ॥

असो याप्रमाणे एकंदरीत राणी तर असन्न झाली. आतां जे कावली सागरिकेचांच चिंता पडली आहे. कारण—

पद—“नीरझीशलिमरूपी.” या वा०

कमल तंतुसम कोमल सुंदर तनु ती तब वर्धनकाली ॥ ममभरणें कंडालिगन वेतां तन्मय किंति झाली ॥ त्या वेळीं मज कामाने शर मारुनि छिद्रें पाडिपली ॥ बाहुनि माझ्या हृदयी ममदा असे घाटे शिरलेली ॥

हा एक प्रकार. त्याचप्रमाणे वसनक हा माझ्या विधांतीने स्वतःच केला; पण त्यानंदाई राणाने प्रातिबंधांत ठेविलें आहे. तेव्हां आतां

वसंतकः—(प्रवेश करन व एकीकडे पाहून) हा पहा माया !
प्रिय मित्र ! निरंतर लागलेल्या उन्हाट्याने कुसा झाडा आहे; तरी त्याच्या
विष सौंदर्याने शुक्रदिनांपेच्या ब्रह्मप्रमाणे फारच कोमल आहे. (गजक
बबक जाऊन) मित्रा, तुझे कसमान असो. देवाने तुझा उदय झाला
आहे; कारण मी राणीच्या हातात सौंदर्याने आमूनी हा दोल्हात
पुनः पुनः दर्शन होत आहे हे तरी मोलेच मारव अने समजावयाचे.

राजाः—(पाहून हर्षाने) काय ! हा मला प्रियमित्र वसंतक
आसा ! मित्रा, अगोदर मला याचा वास्तविकता दे बरे !

वसंतकः—(आक्षिप्त वेंडून) मित्रा, देवाने आपली वचन
प्रत्यादही केल.

राजाः—तुझ्या वी पोवासावरूनच देवाचा प्रसाद समजतो आहे
ते असो रे; अगोदर मला त्या प्रिय सागरिकेचे वर्तमान सांग. (हे
ऐकण्याच वसंतक खिल होऊन खाली पाहू लागतो.) गव्या, ते काही
सांगत नाहीस हे काय !

वसंतकः—माझ्याने काय अश्वि गोठ सांगवत नाही.

राजाः—(धाकून) अरे, अश्वि झगलोस ते काय ! तिने खरो
खर प्राणत्याग का केला ! हर हर ! प्रिय सागरिके, एकूच सेवकी
तु मला सोडून गेल्यावना ! (मूर्छित पडतो.)

वसंतकः—(धाकून) प्रियमित्रा, सावध हो सावध हो !

राजाः—(सावध होऊन.)

पद—“ मी कुमार लीहि कुमारी ” वा वा.

माझ्याने झडकरी आतां ॥ सोडुनि जा या अद्याला ॥
तुझी तरी सगळ व्हा ऐका ॥ ऐका रे मम बघनाला ॥
॥ वाला ॥ रे तुझी न झडकरी आतां ॥ पहा कसली
हं हं झगती ॥ ती सुंदरि बघती बघती ॥ जाईल वृ
देवाला ॥ मग भेट न हो त्या सकिती ॥ सांगती स्प
मुलाका ॥ २ ॥

वसंतकः—गंधा, उगीच मलतीच गोष्ट मनांत आणूं नको. त्या विजांगिता राणीने उजनीस पाठविलें, असें मी ऐकिलें व त्यावरून अप्रिय ससें बोललो.

राजाः—काय ! तिला उजनीस पाठविलें ! खरी गोष्ट ही ! तर राणीची सजवर फारच फड्डी नजर आहे असें झणावयाचे. बरे, पण हे वर्तमान तुला कोणी सांगितलें !

वसंतकः—मला त्या सुसंगतनें सांगितलें, आणखी काय हेतुनें तें नकळे, तिनें ही रत्नमाला सुसंगतेच्या हवाली करून ही मुद्राम मलाच आवायाला सांगितलें.

राजाः—मित्रा, हिच्या राणीनें माझे यत्किंचिद् तरी शास्त्रनान्वे, एवढाच हिचा हेतु. दुसरा काय असणार ! तर आण पाहूं ती नकळे. (रत्नमाला घेऊन निरखून पाहूनो आणि प्रेमानें उराशीं काडून)

पद-राग भैरवी-ताल त्रिवट.

कंठांनुनि ही माझा ॥ सखिच्या कंठानु० ॥ घृ० ॥

कैसी आली नकळे येथें ॥ सोडुनि तत्संगतिला ॥ १ ॥

समजुः की मस्तबुही जाणुनि ॥ ये समजुन करव्याला ॥ २ ॥

मित्रा, ही तू आपल्याच पद्यांत घाल; झणजे हिच्या योगानें तरी ती आपल्या मनावें समाधान करून घेईल. (असें बोलून ती रत्नमाला वसंतकाजवळ परत देणो.)

राजाः—(बोट्यांस पाणी आणून व सुस्कारा ठाकून) गंधा, ज्योत्स्ना त्या प्रियेचे दर्शन होणें दुर्लभ आहे आता !

वसंतकः—(म्हात्म्यासारखें करून) अरे, असें सोडानें तरी बोट नकोस. कदाचिद् कोणी राणीकडचा मनुष्य येथे फिरत असेल ! तर तो ऐकल.

(इतक्यांत वैश्वती वधुरा प्रवेश करिते.)

कपुंधराः—महाराजांचा जवजवकार अयो ! महाराज सेमसवि समजून यांचा माचा विजयदर्शो, हा सरकारांत काही अर्ज करवा-

कौसले रत्नावली.

भरितां दारान उभा राहिला आहे. आतां कांकर महाराजांचा हुकूम
केलेल्याप्रमाणे करीन.

राजाः—बसुंधरे, असे आहे, नर लोकर जाऊन त्याला आले आहे.

बसुंधराः—आता महाराज, (जाते व विजयवर्म्यासह येऊन)
विजयवर्मन्, हे महाराज बसते आहेत. आपण न्याय्याजबळ जाणे.

विजयवर्माः—(राजाजबळ जाऊन) महाराजांचा नयन्यकार
आसे! महाराज, सेनापति कसल्यान यास आपण स्वारीवर पाठावले
होते, त्याचा निवेदन जय झाला आहे!

राजाः—(आनंदानें) विजयवर्मन्! काय झाला? कोसलेद्वारा
काशीज झाला?

विजयवर्माः—होय महाराज, आपल्या करणप्रसादाने.

राजाः—काशस! सेनापते, काशस!! अल्पकाळांत तूं महत्त्व
केलेस! विजयवर्मन्, ही हकीकत विस्तारपूर्वक ऐकल्याची माही इच्छा
आहे. तुला येथून सेनापतीगून काय काय तजविती केल्यात.

विजयवर्माः—महाराज, आदी आपला हुकूम ऐऊन निघालों, ते
हत्ती, घोडे, पायदळ इत्यादि मोठे अस्त्र गैर्य बरोबर घेऊन, विद्या-
वर्माच्या सेनापति फौजला नळ देऊन बसलेल्या कोशलराजाच्या के-
ल्याचा मार्ग धरून नेवेळ तळ दिला, आणि आपला फौज (जवळूनकोट
मार्गस्थाने मांडून, सेनापति कसल्यानने त्याची सर्व दारे रोधून धरिली.

राजाः—वा! असे काय! बरे मग पुढे?

विजयवर्माः—पुढे त्या कोसलेभरासही आपल्या सेनापतीने
केलेले रचना सहम न झाल्यामुळे त्याने मोठ्या रागाचे, ज्यात बहु-
तेक हत्तीच आहेत असे अफाट सैन्य नथार केले.

बसुंधराः—(मज्जेन) असे बाबा, अमळ हळू हळू सांग. ही
तुम्ही लढाईची गोष्ट ऐकून देखील माझे काळीज भरपूर कापते.
तुम्ही लोक कमले फेडेर आता कोणत्या ठाऊक! अरे, तुम्हाला मनुष्य
अपण्यापेक्षां राक्षस कोणते नांवाले, असे मला काढते.

राजाः—(विजयवर्म्यास) बरे, मग पुढे काय झाले!

विजयवर्माः—ऐकाने महाराज.

पद—“आकहुनि धनु कटिपतनूतें०” या वा०

विषय—मगोदर सोडुनि जेव्हां, आला कोखल नृपति पुढें
गिरिशिखरांसम भासुं लागले, गज घोडे ते चौहिकडे
॥ धु० ॥ हयपदातियुत सैन्यासह मग, केले क्रूरपणे
॥ गंगे ॥ वीरमुगुट बहु पाहुनिगाजी, कमण्वान् संगेंहि
मिळे ॥ रामें शर बहु सोडुनि घाली, अंगावरि गज जखे
कडे ॥ रणधीरा प्रति पाहुनि ती कति सत्य सांगली
गौर्ये जळे ॥ वि० ॥ १ ॥

महाराज पुढें—

पद—“बसती रघुनि मेनकेका०” या काव्यीवर.

राघुनी शौर्य तथा भरिचें ॥ त्वरें धांवले स्वयें त्यावरि
विनापति असुचे ॥ धु० ॥ कोवावेधों शस्त्रांचे ॥ प्रहार
करिती घमे लक्षुनि दोघे ही साचे ॥ वाहती पूर मनु-
जांचे ॥ मरति अतिशय कोपी पळती प्राण मये साचे ॥
मुटले करपय कोणाचे ॥ कोणी भडामड रक ओकती
वरिजे शस्त्रांचे ॥ यापरि बोन्ही पक्षांचे ॥ वीर मृतलीं
जळले ते कथुं काय तुझा वाचे ॥ १ ॥

राजाः—खात आमचें सैन्यही पुष्कळ नाश पावले ना? हरहर!

विजयवर्माः—अरों करे, परंतु आमचा सेनानायक कमण्वान्
अतिशय कुपित होऊन स्वाने—

साकी.

अस गजावरी बसला असलां कोचक नरपति शूर ॥
शात बाणांनीं विधियले, त्या योगे जय हो फार ॥
येसि सर्व कथा ॥ केला विदित भयनिनाथा ॥ १ ॥

असंतकः—महाराजांचा अयक्यकार असे. आह्मांस जय
मिलाला! जय विजाला!!!

राजा:—राजसल! खेसल भुलने राजसल! तुला सरग आवे
तुलापि ने मोठे वर्णनीय होय. कारण सधुबेनील तुला पराधम
करन करिगल. असो. मम काय जाले!

विजयवर्मा:—महाराज, याप्रमाणे कोसलराजा बुद्धभूतिन पद-
न्यावर भयले सेनापती समज्जान्. योनी त्याच्या राज्याची व्यवस्था
करण्याकरिता माझा वडील बंधु जयवर्मा याची त्या कामावर योजना
केली आणि प्रत्यप्रहाराने जखमी झालेली आपली फौज बरोबर घेऊन
ते मागवून येत आहेत. तरी हे आनंदकारक वर्तमान महाराजांच्या
पराजी निवेदन करण्याकरिता मी पाईवाडने पुढे आलो.

राजा:—बसुंधरे, जाले जयाचे वर्तमान झाले तर यात बोग
झालीस पावे. असे प्रधान बोगधरायण यांकडे जाऊन माग.

बसुंधरा:—अहो महाराज. (विजयवर्मांसह जाते)

कांचनमाला:—(प्रवेश करून व राजाजवळ जाऊन) महा-
राजांचा अयज्यकार असो. महाराज, बाहेरवाटेनी मशी विहारी
आहे की,—"कोणी सुवर्णमंदि या नांवाचा कपुंगार उज्जनी शहरास
जाला आहे; तर त्याचा कोळ जापण पहावा."

राजा:—परच उत्तम आहे. आझांकही सारण्याचा तमाचा
साण्याचा फार बोग आहे, तर त्याला आंग घेऊन ये लीकर.

कांचनमाला:—महाराज, आहोप्रमाणे करिते. (जाते व शरणा
मोराचा कुचा घेऊनल्या जादुंगारासह प्रवेश करिते.)

जादुंगार:—

पाद-"देखो करके लबाक" या चालीवर.

आसे महाल विद्याल, मसीं माहीं फसास, जाल हं हं
जुजतां, यमसदनी ॥ ही लपजा समज, मनि करा मनज,
ते गुरुवरण दुखि दिनरजनी ॥ धू० ॥ गुरुधीर उदार, सेल
केळ अपार, नाहिं पार उयाचा. श्रीधुवनी ॥ मीं मूलसंभ,
करि घदनि सूज, आजि केळ दावितां नृपसदनी ॥ गुरुछे
जगांत, बरहा धरील हात, या जादुविद्येत, भसा नाहीं

कुणी ॥ माझी पाहुनि हव, नृप होइल अजब, भय भजव
दाखितो, सकल जनीं ॥ १ ॥

कांचनभालाः—असा असा ये, हे समोर महाराज बसले आहेत.
ही पुढे.

जादुगारः—(राजाजवळ जाऊन) महाराजांचा जयजयकार
जरी. (सभोवती कुंचा फिरवून व नाचण्यावर.)

साकी.

जादुगिरांच्या परम गुरू जगि इंद्रप्रभु जो त्याला ॥

आधीं धंदून करुनि नमितो शंबरसुरपदकमलां ॥

ज्याची जगि कीर्ति ॥ गाजे चड्ढेकडे पुरनी ॥ १ ॥

महाराज, आपणांस माझ्या बिघेने कोणकोणते खेळ पहावयाचे
आहेत? अपघा इतर गोष्टी क्षणभर एकीकडे राहोत. आपली जर
प्राज्ञा असेल तर—

पद्—“दंग होउनि गेले” या चालीवर.

इंद्र चंद्र विधि विष्णु शिवाप्रति दाखवितो प्रत्यक्ष इथे ॥

सिद्धचारणासहित भस्तरा नाचवितो सांगाल तिथे ॥

॥ भू० ॥ हुकुम माव घा वेळ नच मुळीं ॥ काय दाखवू

वेळ या स्थळीं ॥ चंद्र जाणुं की काय भूतळीं ॥ अग्नि

वेदधू काय हिमजळीं ॥ गमेल तें रूढ माते ॥ तोपबि

जापुल्या चित्ताते ॥ इंद्र चं० ॥ १ ॥

वसंतकाः—(राजास) मित्रा, याजकडे विशेष लक्ष पुरीव बरे.
जाचा ठीक तर रूप दिसतो आहे. आणि हा बोलतो त्याप्रमाणे
करील असेही पाटले आहे.

जादुगारः—महाराज, आपल्या मनांत जे जे पहावयाचे असेल
ते ते सर्व गुरूने सांगितलेल्या मंत्राच्या प्रभावाने मी आपणांस करव
हासवीन. आतां फार काय सांगावे? तर—

पद्—“तिच्या स्तनांमध्यें न स्थान०” या चालीवर.

अकर स्वर्ग भूवरी सजात आणुनी ॥

धराहि दावितो मुखांस स्वर्गी नेउनी ॥ ५७ ॥
स्वर्गे मृग्यु पाताल लोक हे निन्ही ॥
देईन महासागरांत जसेच फेकली ॥
अगध्य जेठ हा मुखांस सकल दाढनी ॥
करीन त्या सद्गुरुस धन्य या जनीं ॥ १ ॥

राजा:—(जादुगाराम) अरे ए जरा बाब (कोचनमाळेस).
हू लीकर अंतःपुरांत जाऊन प्रियेस माझा भ्रमा निरोप माग की.
आम्हास तुम्हा माहेरगळालंब आहे; याच्याशिवाय या जेठेस दुसरे
पशकी असे कोणी नाही. तर तूही हा खेळ पाहण्याकरिता यावेथ,
आम्हास आपण उभयतां एकत्र बसून याच्या विद्येचा सम्यक्कार पाहू.

कांचनमाळा:—आहा महाराज. (जाते व दासवरतेपस
परत येते.)

दासवदंती:—अब कांचनमाळे, तो बाहरी की नाही सांगून
आहेरचा आहे; झालून मला त्याचा अभिमान वाटतो.

कांचनमाळा:—बाईसाहेब, आपणांस त्याचा अभिमान वाटतो
है आपल्या मोटेपणास भूयस्वच आहे, तर आतां लीकर पुढे बलाच
है महाराज बसले आहेत.

दासवदंती:—(राजाबबल जाऊन) प्राणनाकांचा जयस्वच
कार भसी.

राजा:—आलीस! बरे झाले, येथे बस आतां. आपण उभयतां
एकत्र बसून हा काव करतो ते पाहू.

दासवदंती:—(राजाबबल बसले व गावल्यास) है, नाई
जाता गुहा खेळ.

जादुगार:—(अनेक प्रकारांनी नाचून व कुंजा फिरवून.) बरे
बळ बळ.

पद.

जो मज्जो धारेच गुकळा वीर विप लाटा ॥

बांध बांध बांध पाणी पचलहि बलवता ॥ ५० ॥
 बांध बांध माने बांध, बांध पुढें, आज्ञा, बाहु ॥
 हे भगवान् ॥ तो स्वर्गहि बांध, ॥ हा मृत्युहि बांध, ॥
 तो पातलहि बांध, ॥ माझ्या भक्ति प्रमाण ॥
 तुमि शक्तिहि सत्य हो ॥ ओं ममो० ॥ १ ॥

बन बल बल बल, आवणे हंडीबाग.

हंडीबागः—(प्रवेश करून.) जी हुकूम.

आहुगारः—(त्याचा हात धरून.) हंडीबाग बघा मारलेला,
 हात हालवें, पाव हालवें, माते ओढे कोक मुळावे, जवें हंडीबाग.

हंडीबागः—जी हुकूम.

आहुगारः—बादिपुरुष निर्गुण निराकारकी याद कर, मेरे गुरू
 परावर दिशरकी याद कर, गैबीलजीना हुमना विया उस सहिबकी याद
 कर, संत महंतकी याद कर, गुणी गुणवंतकी याद कर, (स्वागत)
 योग युगतका बांधा तोडा, शमदमका शिरपर संबला छोडा, समता सोडी
 सुहावे पुरा, गुरू गास्वी वीर पुरा, नैन चारकी पैन्ही मुझा, कान पत्र-
 कडे काये निरा, अल्लाह तुनक मुस बजावे, नागासूर धनु गजें, बस
 बल बल बल बल, (कुत्ता फिटवून व नाचून) आवणे हंडीबाग.

हंडीबागः—जी हुकूम.

आहुगारः—बाप बघा क्या बेडा बघा.

हंडीबागः—बेटे आगे बाप सदा.

आहुगारः—गुद बघा क्या बेल्स बघा.

हंडीबागः—बेले आगे गुरू सदा.

आहुगारः—धनी बघा क्या बाकर बघा.

हंडीबागः—बाकर आगे धनी सदा.

आहुगारः—सास बघी क्या बहु बघी.

हंडीबागः—बहु आगे सास सदा.

आहुगारः—बिबी बघी क्या बांदी बघी.

हंडीबागः—बांदी आगे बिबी सदा.

जादुगारः—तै बडा क्या मी बडा.

हंडीबागः—मेरे आने तै कहा.

जादुगारः—बल बल बल बल बल आवये हंडीबाग.

हंडीबागः—[हाय जोड़न] जी हुकूम.

जादुगारः—सोचना होय सो उलट रहीसे खेल, अभी कसंम
कैल नेरी मुंजी बाटुंगा. साफमे भुले बिष्णु कीरेपर पंचकोटी पारेमो
कानकर पंडे, बडे बडे ज्योहर पाते, हारे, लाले, जहने, जजहे,
काले, पीले, बल बल बल, देखो सीया हाय हाय इंग मारर, वे ब्रह्म
मारा, सो बडे बडे सो नही उतारा, बल बल बल, आवये हंडीबाग.

हंडीबागः—जी हुकूम.

जादुगारः—म्यालीक म्याल म्याल, बोयेड, अभेड उगाव,
हुक नाकतो जा जा जा जा जा, बोधके पहाडपर जावे जा, जाहने
काला नही, जाला बही ताही जा, मेरे सड्डर दाताकी ईतासीन करी,
सुम्भतर हातमे पकरी, जिह्व दबरा उबर दबरी, फेर देखतो मेरी
मेरेसान; अवे हंडीबाग.

हंडीबागः—जी हुकूम.

जादुगारः—अभी कसंम सड्डरका तमामा, बिनपर कबता है
कासा, देख सो आमी सल्लतेम कुमा, तो बाहेर कैसा आवेगा, आव
वे आव बाहेर आव, जिसे नही हाल ना पाव, जिसे नही पाव ना ठाव,
जिसे रूप रेखा, कच्छु वही मान, आव आव आव, आनेवे हंडीबाग.

हंडीबागः—जी हुकूम.

जादुगारः—हंडीबाग, एकवार ऐसा केन सोखसो मेरे बडे बडे
कोमेवे हालो एक, एकडे दो, हांके तीन, नानके चार, चारके पांच,
पांचके पचीस, पचीसके छत्तिम, छत्तिसका एक, एककी नहीं, तो
जादुगार देख. (हुका फिरकून व अनेक प्रकारे नाचून) बल बल
बल चल चल. [राजास]

ध्व—“क्षेत्रं चरं विधिं विष्णु शिवायति.” या वा =
समुच्च भस्मे सुर विधि हरि शंकर सुरपति सह सु

सकल नमी ॥ दिव्य वधू बघ दिसती विधुसम भाव-
तानि या रम्य नमी ॥ धृ० ॥ मंत्रशक्ति ही माझि पावुनी ॥
शान्त हो नृपा आपुल्या मनी ॥ सांग कोणता अन्य या-
वुनी ॥ खेळ दाखवूं नृपसुडामणी ॥ दाखिजे ॥ इच्छित
सै ॥ गुरुकृपेने उभाउमी ॥ प्रमुख० ॥ १ ॥

(सर्व आश्चर्ययुक्त होऊन पाहूं लागतात.)

वसंतकः—काय आश्चर्य हें! वाहवा वाहवा!! शाकाय दे
नाहवा!!

वासववृत्ताः—अग बाई! काय तरी वाचं विलक्षण कसब हें!

राजाः—

पद—“किती तरी पहाटेची वेळ” या वा०

प्रिये पहा कमलावर वसलेला अद्भुत हा ॥ प्रि० ॥ घृ० ॥
मर्धांगी कृत नारी ॥ चंद्रसहित गंगा शिरी ॥
मंदिषहून अर्मेधारी ॥ देव हा महरा ॥ प्रिये प० ॥ १ ॥
दाख स्वक अयुधावलि ॥ शोभतसे करकमली ॥
कमलाधर या वेली ॥ केवि शामला ॥ प्रिये प० ॥ २ ॥
हे इकडे सुर दिसती ॥ दिव्य वधू मरचताती ॥
नृपुत्तररथ रम्य किती ॥ होय हा पहा ॥ प्रिये प० ॥ ३ ॥

वासववृत्ताः—खरंच, प्राणनाथ, कायहो चमत्कार हा ?

वसंतकः—(एकीकडे जादुयारास) अरे, रांडलंका जादुगारा
हे देव, गंधर्व दाखवून काय करतोस ! आमच्या ह्या महाराजांकडून
तुला बांधिल लाटवताचे असेल तर एक वेळ ही सामरिक आव्हान
वाला दाखीत झालेच तुझे काय.

(दृप्तकांत वसुंधरा प्रवेश करिते.)

वसुंधराः—महाराजांचा जयजयकार असो. महाराज, प्रभात
जोरांधरायण अशी विनंती करितात की, सिंहलेश्वर विजययात्री
आपला मुख्य प्रशम आपणाकडे पाठविता आहे. आणि त्याची वेळ

व्यवसाय वा वेळी मुहुर्तही वांगना आहे. तर आपण त्याची भेड
व्यानी, गोंपनेत मीही हातांतले काम पुरे करून आपणांचे येतो.

वासवदत्ता:—प्राणनाथ, या वेळेस याचा हा खेळ राहु या
पुढे वेळी तरी पाहणी येईल. अगोवर माझ्या माझाकडून प्रचल
वसुभूते आला आहे त्याची आपण नीकर भेड व्यानी.

राजा:—प्रिये, तुम्ही अशी हक्का आहे तर तसेच करितो.
(वादव्याम) अरे, या वेळेस तुम्हा हा खेळ राहुदे, आझांना आशी
व्यवसायकतेचें काम आहे. तर या वेळी आटप, पुनः एकदां वेळी पाहू.

गावडी:—(असे ऐकतांच कुंचा फिरवून.) महाराजांची जशी
माझा. तरी सरकार, माझा एक अद्भुत खेळ अजून राहिला आहे;
तो कृपा करून महाराजांनी पहावा अशी विनंती आहे.

राजा:—ठीक आहे. अवश्य पाहू नरे.

वासवदत्ता:—कांचनसाले, जा आणि यास वांगले वळित
देवीत.

कांचनसाला:—अहो वाह्याहेच. (गावच्यासह जाते.)

राजा:—मित्रा, प्रधान वसुभूतांस साधोरा आसन घेऊन ये नरे.

विक्रमक:—माझा महाराज. (जातो.)

तदनंतर वसंतकामह वसुभूती व वादव्या हे येतात.)

विक्रमक:—प्रधानजी, जसें एकडून यावे.

वसुभूति:—(आसमंताझाणी पाहून) अहोहा ! या वसुभूतांचे
हैमन नवी कित्या हे ! हे सुंगारलेल हनी पहावे की हे एकदवे कावे
चोवे पहावे. किंवा एकडून सुंगारलेला मधुर प्वनी येत आहे तो ऐकाना !
विचरे पाहावे तिकडे मनाला बळ करून सोडणारे प्रकार दरीस एक-
तास. फार बस सांगावे एखादा गांवडळ मनुष्य राजवाड्यांत येता
आमने त्याची जशी मांवापल्यासारखी स्थिति होते, तरी कळ हे
जागीवरील हेचमे पाहून माझी खाली आहे.

बाधक्यः—वसुभूते, माहीही तशीच अवस्था झाली आहे कारण,
अजून बहुत दिवसांनी महाराजांचे दर्शन होणार झाले;—

पद—“तेजनिःप्रोति दुर्लभम्” या चालीवर.

झाका तोप अतुल मनाला ॥ साक्षा हेत बहु व्याज उरेला ॥
॥ धृ० ॥ आनंदाश्रु मयसी पातले ॥ क्षणुनि मार्गही म
दिसे मजला ॥ वार्धक्याने तबु ही कांपे ॥ शक्ति मसे पक्ष
उचलापाली ॥ १ ॥

वसंतकः—(पुढे होऊन) बावें बावें प्रधानजी, असें इकडे पावें.

वसुभूतिः—(वसंतकाच्या गळ्यांत रत्नमाला पाहून एकीकडे)
बाधक्य, सिंहलेश्वराने रत्नावलीला बत्सराजाकडे पाठवितेवेळी—
जस्थानसमयी जी रत्नमाला रत्नावलीच्या गळ्यांत घातली होती; ती
हीच असावी. बरे तूहि अंसळ लक्ष्यपूर्वक खरे की नाही ते पहा बरे.

बाधक्यः—(नीट पाहून,) प्रधानजी, आपण क्षणता तें खरेंच
काढतें. बरे, पण ती पाण्याजकळ कोटून आली? पावडळ विचारून
झुलासा काढू का ?

वसुभूतिः—छे छे, असें विचारणें योग्य नाही. अरे हा वत्सेश्वर
आहे. कल्या संमदां अशी रत्ने नसतील असें कोणी मानावें ?

(पुढे चालतात.)

वसंतकः—(सिंहासनावर बसलेल्या राजास दाखवून.) हेच
आमचे महाराज वत्साधिपति ! आपण त्यांच्याजकळ चलावें.

वसुभूतिः—(जवळ जाऊन) महाराजांचा जयजयकार केलो !

राजाः—(उठून) मी आपणांस बदन करितों.

वसुभूतिः—महाराज, आपलें सदा कल्याण असावें हीच इच्छा.

राजाः—अरे, कोण आहे रे ! यांना वत्सावलांना आसन आज.

वसंतकः—(आपलें अंगवस्त्र ओपळून.) इक्ष्वाकुनम् ! प्रधान-
जीमी यावर कृपा करून बसावें.

बाधक्यः—(पुढे होऊन) महाराज, मी बाधक्य आपलांत बसवें
करितें.

राजा:—(स्त्री की वाद को दृढ़) वाजप्य देव देवे, कसे काय ?
कैसे आहना ?

वाजप्य:—(वसुतो.)

वासवदत्ता:—प्रधानजी, देवी वासवदत्ता आपनास बंदन करित
आहे.

वासवदत्ता:—प्रधानजी, मी आपल्यास बंदन करिते.

वसुभूति:—वाजप्यसि, तुम्य कम्पराआप्रमानेच मन्धर पुत्रराज
होवे.

वाजप्य:—राणीसाहेब, मी वाजप्य आपनास बंदन करितो.

वासवदत्ता:—वाजप्य, तुम कम्बाण बनो.

राजा:—आर्य वसुभूते, सिंहालधिपति सेव आह्वतना !

वसुभूति:—(वर पाहून व स्वासोपवास टाकून) महाराज, या
क्याळ पुढकामने आता काय सांगायें. हें काहीच सुचत नाही.
(असे बोलून बाकी मोंड करून बसतो.)

वासवदत्ता:—(विचार पाहून आपल्याकडी.) हाय ! हाय ! !

मन्त्रिक-हरिणीवृत्त.

बंदन करुनी काही कां हा उगावसि राहिला ॥

नयन सलिला डाळी येता कधी न विलोकिला ॥

अघटित प्रती येती यामें विकल्प बघोनियां ॥

अथ मम मत्त वाटे घानां पुढें परिस्तावया ॥ १ ॥

राजा:—वसुभूते, सांगा सांगा! संकित व स्वाकूल आत्मव्यवस्थे कोण

वास्तव्य:—(एकीकडे वसुभूतीस.) सांगा हाथे. काही वेळां
तरी सांगितलें पाहजेचना आपणाल !

वसुभूति:—(साधू) करोखर माझ्याने सांगवत नाही, तरी देवी
आमने ते चुकत नाही. हाणून सांगतों:—“आमने महाराज सिंहलेश्वर
विष्णुबाहु यांची कन्या रत्नावली, तिच्याविकषी एका महा मिदानें
अंकित केले होते की, जो तिला बरीत तो सार्वभौम होईल. या म-
निक्यानीच विश्वास ठेवून आपल्या दीर्घधरायण प्रधानजींनी मी कन्या
रत्नावलीसाठी विष्णुबाहुवचल अनेक वेळां मागितली. तरी देवी वास-

वास्तव्य दारुण, असें अनंत बाळू आम्हाला विस्मयातून महा-
दुःखी ती कथा आपणांस देण्याचे ताकारिले. "

राजाः—(एकीकडे वास्तव्यदत्ते) दुष्टा मामाचा प्रभाव हें जसे
असेल असेल असेल बघवतों आहे हें ? योग्यप्राप्त्यर्थे तिकडे जाऊन
जावली केली कधी ?

वास्तव्यदत्ताः—(विचार करून) जातां कांज कोण कोट कोट
हें मध्य करत नाही.

वस्तव्यदत्ताः—अरे, पण मग त्या रत्नावलीचे काय झाले ?

वस्तुमूर्तिः—नंतर देवी वास्तव्यदत्ता मधेनपुरांत खमली असें
तिकडे कळवून वा वास्तव्य कंचुकीच्याद्वारे आपण त्या कन्यासह-
कृत सिंहलेश्वराची पुनः प्रार्थना केली; तेव्हां जबलेन आपसकं
पुढें गेले झाले सिंहलेश्वरानें ती रत्नावली आपणांस देण्याचा निश्चय
केला. व त्याप्रमाणे तिच्यासह, आह्मांका अत्मागर्भानें आपणांकडे
पावे झाले एक तारवांत असलेल्या समुद्रांत पाठविलें. पण समुद्रांत
ज्या अक्षतां तें ताक फुटलें व ती राजकन्या रत्नावली—

(इतके बोलून राहूं लागतो)

वास्तव्यदत्ताः—काय ? रत्नावली समुद्रांत बुडाली ! हाय हाय !

पद—“ मोहे हा पवन अवन ” वा वा.

रत्नावली प्रिय भगिनी भुवनसुंदरी ॥

पाहू कुठे सांग सांग तुझी मी तरी ॥ पृ० ॥

गुणगंधादि रत्न हारी ॥ माटरीस सख्ये खरी ॥

मीन जळाधीन परी ॥ खीर कला भरिल तरी ॥

तुझीच हें जगत दिले शून्य अंतरी ॥ रत्ना० ॥ १ ॥

राजाः—प्रिये, कोणासा विवेक कर असा रत्न काय होतें ?
संतोही देवाची गती विविध आहे, हा वास्तव्य आणि प्रधान वस्तुमूर्ति
होणे तिच्याबरोबर बुद्धिलेख वाचून आणिये ? वास्तव्यप्रमाणेच
ही वहीन वाचली नसेल कदाचन !

वास्तव्यदत्ताः—आपण आपणें चार आहे; पण, वास्तव्यप्रमाणे

विभीषी भेट होईवना, अरु कडावस्त्र घालावें? इतकी विचारान् नी
 हातें भावें?

राजा:—जरे बाबून्ना, या शकुन्तीने खूप लांगितले ते मरिचक
कमजले नाही, जोतली खरी माहिती तुम्हाकडेच भर लाय.

का. ५५५५—श्रीमन्महाराज, ऐश्वर्ये तर.

(इसका मतलब यह होता है कि सौदा बंद होना चाहिए)

पदार्थोंत हाब्दुः--माग ! माग ! ओरे पांवा ! ओरे राखण्डाव
माग हागल्यामुळे उपबर्नातील बुद्ध जळतासेत व खांज्या खाता
खांज्यासंबनेत खांज्या आहेत. सर्व कीड्यांमिरे खांज्याची व्यास
झालेची आहेत. मागीत सांपलेल्या गिवाही जालेच करीत आहेत.
तर कोणी पांवा व्यासि खांजे रक्षण करा ! पूर्वी तबजपुरीत राजी
जळतापावडली भाताची सोटीच उडवत होती, ती खरी होण्यतामी
हा अंतःपुरीत अग्नि पेटवता ज्ये ? !

(सर्वे वाचस्पत्युक्तम्)

राजा:—(वाचस्प) क्या? देखी रामचन्द्रता गळती! तू
कधी? भाणि भेत:प्रांत हा भमि तरी कसा लाग्य?

बालकल्याणः—अहो धांवा ! धांवा ! आगि रक्षण करा !

राजा:—अरे, काय हा बेवेषणा ! ही राणी माझ्याजवळ नसली
 कधीत नाही हे काय ? (असे बोलून पातकहत्तेचा हात धरून तिच्या
 कात्मान वेलो.) वेवी, सावध हो ! सावध हो ! मित्रं नको ! !

वासवदत्ताः—प्राणनाथ, मी खतःकरिता भाबरने असें माहीत
आहे निश्चयेन त्या सागरकिडेच्या पाषांत पिण्या वाळून तिन्हा
जखमाच्या संतःपुरांतच कोडून ठेवने भाई, दातादी भांवा भाई
आधी तिचे संरक्षण करा !

राजा:—अब क्या ? कब, पण सिक्क नु उज्जयनीस पावसि
होतेसना ? बिता नही. नी केवेंक धाधे कय ? तर भावक नही
की सिक्क भाता बाहेर भेज्य वेतो. (अगतीस सिक्क्याकी तका
करतो.)

अंक चतुर्थः.

वसुभूतिः—सहाराज, बिनाकारण परतपोप्रमाणे प्राणघात करून
स्वाप्त आश्रित उशी टाकणे हे योग्य नाही.

बाधुराजः—सहाराज, वसुभूति खरे बोलतात. आपण त्यांचे
किावे.

वसंतकः—(राजाच्या अंगावरून घेता धरून) अरे बाबा,
गुस्सा पाया पडतो, भक्तीने करू नये. ऐक, माझे ऐक.

राजाः—हा मूर्खा! सागरिका जळत असतां हे माझे प्राण वेधे
पडतील असे मानतोस ? (खेला हिसकावून जातो.)

राजाः—(आर्गास जाळून पुराने गुदभरत्वासारखे करून.)

पद—“जो जो दिखतो वीरवीही ही” या वालीवर,
आजवे शांत अतां हे अग्ने सकल कौप त्यजुनी ॥
ज्वालांसह हा धूम मांघरी पूर्ण दया करुनी ॥ ५० ॥
किमये बध रे ज्वालांचे हे जाळे पसरुनी ॥
दाकविसी मज रूप आपुळे कूर फार करुनी ॥
त्वा सुंदरीच्या विरह मनावर असा प्रळयाग्नि ॥
जांतहि नाही दग्ध जाहलौ जाणकिरे स्वमनी ॥ १ ॥

सागरिकेला पोहोंकून अग्नीने घेरले आहे काय ? विता नाही.
आजतो तिच्याजवळ तिच्या सोडविण्यासाठी.

वासवदत्ताः—अहो, कसली मी बांदाखीन ! महत्वा सांगण्या-
करून प्राणघातांनी अग्नीत प्रवेश केला ? तर मीही त्यांच्या मागून
जगवे हेंच योग्य आहे. (असे बोलून राजाच्या मागून जाते.)

वसंतकः—(पुढे होऊन) बार्साहेब, पांवा खांवा, मी आप-
लाच मार्ग वासविण्यासाठी पुढे होतो. एकज्याच आजू नका ! (वा-
सवदत्तेच्या मागून अग्नीत जातो.)

वसुभूतिः—हाय हाय ! बत्सराजाने अग्नीत प्रवेश केला. तर
कसली तरी बांधून करव करीव आहे ! ह्या राजकन्येची कधी स-
मज नुर्वाता ऐकून श्रित राहण्यापेक्षा या शरीराची अग्नीत माहुती
जळेली खर बांगली ! (सर्वांच्या पाद्रीमागून जातो.)

शास्त्रिण्यः—(रहन) हाय हाय ! महाराज, अभी महाराज के चरणों में भरातकूलजीवित संसारात पादसेत ! तर स्वामिन् किन्तु अनुसुक्न मोही प्राणत्याग करावा हैं कजर बांगले ! (ज्यतो.)

(तदनंतर आग लागलेल्या अंतःपुरात पोड्यांत विच्छन्न असलेल्या सामरिकाना प्रवेश करिते.)

सामरिकाः—हाय हाय ! पोहोंकडे जगदी जलित्त होत आहे ! अजवा होतं होई उत्तमथ होय.

राजाः—अरे ! सामरिकेज आम्ही जगदी पोहोंकडून वेडून टाकले आहे ! (बहकून तिथ्वाजवळ जाऊन) अग वेडे अघाणि तुं अगदीच कसब कधी राहिलीस ? अघो, आतां हुपारी कां मिळं नको.

सामरिकाः—(राजास पाहून मनांत) कसब हा आर्थे पुनं काका पाहतांच मला बांधिल्याची इच्छा उत्पन्न झाली ! (उचर)

पद्य—“राग मालकंस. ताल दादरा,” वा. का.

तारिं तारिं तारिं मला पुढचपुंगवा ॥

तुजविज मथ साहाकारि अन्य देखवा ॥ ध्रु० ॥

देवपरी रम्य मूर्ति ॥ पूर्वे ताप संहर्ती ॥

पाहुनियां येत किंति ॥ शम्यता त्रिवा ॥ ता० ॥ १ ॥

हीम दीन भूवरती ॥ तक्षकहते ग्या न मिती ॥

साहाकारि नूच भेनि ॥ हे कृपार्जवा ॥ ता० ॥ २ ॥

राजाः—अग मित्रे, आतां कां भिजेस ?

दिंडी.

सहन करि हा हाजभरी घूर येथें ॥

(तिथ्वाकडे पाहून) अशी अहकट्टशी कशासाठी कांति ॥

(पावाकडे पाहून) मृदुल चरणीं हा बिक्या भार होतो ॥

(कंबर बांधून) मार कंठी मिळि तुला दूर नेतो ॥ १ ॥

सामरिका—(राजाच्या मज्बास मिळी मारते.)

राजाः—(स्पर्श हुकूमचें जोणे मिरव मग हाकडीतो.)

बंद करवा.

काम बमलखर हो ! भरो, हा आगि एक क्षणोंत नहीला कल कलता !
जिने सगळिके, सावध हो । सावध हो ! ! नीति सेव.

(कामबलखा बालीवर.)

मजिने जरी स्पर्शिलें तुला ॥

तरी न जाळि हा शीत आहुला ॥

खरक की—

स्पर्श तब सजे होव जै मला ॥

ताब सर्व ही मांति पावला ॥ १ ॥

(लोके उचकून व पाहून) ओ, एकाएक काब बमलखर झाला हा !
(विचार करून)

पद—“ उपित होऊनी शुद्धि ” वा बालीवर.

काम भसे की इद्रजाल हे सकळे मजला कांहीच नमुनी ॥
किरत होता आगि या स्थलीं गेला कोठे कैसा विमुनी ॥

॥ चू० ॥ मंतःपुर हे दिसते निर्मल होते जैसे तैसे मथरी ॥

(बसवदत्ता येते, ठिला पाहून)

मजंति वृपजा मरिप्रयकांता कैसी भाली हो या स्थानी ॥

(वसंतक, वसुभूति आणि बाबल्य हे येतात; त्यांस पाहून.)

बाबल्य्यासह वसुभूतिहि, हा मित्र वसंतक मरिप्रयसंगुणी ॥

सर्व एकास्वित दिसते, नकळे काब भसे प्रमुची ही
किरणी ॥ १ ॥

वसंतकः—मित्रा, संखन नको. इद्रजाल हे ! मचारी तो जावु-
नकर माला होता, त्या बटविचवले सांगितलेच होते की, “ महाराजांची
जिजा आणजी एक बमलखरिक खेळ राहिला आहे तो पहावा, अवल-
कावा. ” तर तोच हा मसला असं मला वाटतं.

राजाः—देवी, तुम्हा बाबेप्रमाणे सांगरिजेला येई आणजी आहे.
आज, हिवा त्या प्रचंड मशीतून काढून बाहेर नेण्याकरितां उचकून
आवे लागले आहे; तर त्याकरल ए रागावू नको.

वासवदत्ताः—(हसून) महाराज आपल्या मनांत काब आहे
ते जणू की समकळे नको. विवाकारण ही संपदची कसल्य हवी !

बलभूतिः—(क्षणरिक्त पादुव एकीकृत) बाधका, ही कर्म
आत्मन्ना सिद्धिमेव महामायाया रत्नमालाकारको हुनेहुन रित्तो
कहाँ रहे ?

बाधकाः—प्रधानी, बाधका अनंत हों बाधे काहे.

बलभूतिः—(राजा) महाराज, ही मुन्नी बाधकाको कोहुन
न कही माली !

राजाः—तैं मल कही माहित नाही. सर्वथा देवीका माहित काहे.

बाधकाः—प्रधानी, आनने प्रधान सीमंभरावण योही
“ही सागरते सोचनी !” अतं सांगून माझ्या हाथी केनी. तेन्ना-
बलभूति हिम आर्षी सर्व सागरिका असें इत्यत असतो.

राजाः—(आपत्तवारी) काय ! सीमंभरावणने हिम देवीका
हाथी केनी ! पन मल कळविन्वाविधान तो भकी गोट कही व का
करोत !

बलभूतिः—बाधका, हे बन्धाव अंकांनी सुखसासारको पाठते.
बाधका, वसंतकाया गज्जालीन राजमान् राजावलीय्य गज्जालीन
माकेसारको विसते आणि ही मुलगीही सागरते मित्यथी असें इत्य-
तात; तर निःसंशय ही आमच्या महाराजांनी कन्या राजावलीय्य
श्रीम. (तिच्या अथळ जाऊन) आयुष्यानी राजावली, अत मरुकी,
मुल ही कही अथळा कही अस माली !

सागरिकाः—(त्यामा पादुव रक्त रक्त) कोन, प्रधान बल-
भूति काय ?

बलभूतिः—होव, तोच मी देवीन ! (असें बोद्धन पदका
पामी पडतो.)

सागरिकाः—

पद—“ श्रुति वंचन ही विसते. ” या या
हा तात. हे मलिय माते ॥ पाहुं कुठे तरि मी तुझाहि
॥ १ ॥ अक्षिवापुनी स्मृति ही तुमची ॥ रसा करिताही
या तनुची ॥ उदास भावे हे जग माते ॥ तळमळ पाद-
ससे विपाते ॥ २ ॥ बोला बोला मज्जनी कांही ॥ जाते
अमृनिदां सगीं ही ॥ अंतकाळि मज बोधी बाही ॥ का
हाचे यां देवाते ॥ ३ ॥

(बुध्दिर पदम मूर्ध्नि पावते.)

वासवदत्ता:—(बाधक) बाधक, मन्त्री मन्त्र बाधक
कर्मन्त्री तो हीन काय !

बाधक:—राजीवस्यैव, होय. तीव्र ही.

वासवदत्ता:—(राजावस्थेय आपल्या जवळ येते.)

राजा:—काय झाले ! महाकुलीन व पराक्रमी जो सिंहसेवी
निकमबाहु त्याची ही कन्या !

वासवदत्ता:—(राजमात्य हातात घेऊन) प्रथम मत्स्य घाटनेच
जोते, हा भसा ज्वलंकर सामान्य मनुष्याजवळ असणें कठीण झालून.

वासवदत्ता:—(सागरिकेजवळ जाऊन) राजकन्ये, सावध हो,
सावध हो, आणि ही तुझी वडील बहीण मुह्यकरितां दुःख करीत
आहे, तिला आश्विन हो.

सागरिका:—(सावध होऊन व बकट्टीने राजाकडे पाहून
कडकडे आपल्याही) माझ्या योगाने बाईसाहेबांना फारच त्रास
झाला ! तर आतां हे मुल त्यांना दाखवावं तरी कस होच मला
शकत नाही. (अशोमुल उभी राहते.)

वासवदत्ता:—(बोळ्यांत पाणी आणून व हात पुढें कढून.)
असे माझे प्रिय भगिनी, किती न ही दुखी निघुरता ! असो. आतां
तरी जवळ येऊन निःसीम आणि निमळ असं जें मक्किल प्रेम, तें
जोड कर. (असें बोळून तिला पोटाशी भरते.)

सागरिका:—(अकस्मात्स्वासारसें करीत पुढें येते.)

वासवदत्ता:—(राजाकडे पाहून) आर्जुन, ही इच्छा पावो-
नीत बिंदी पाहून मला माझ्या कुरपणाची लाज वाटते. यासाठी
इच्छा पावतिले बंधन हे इच्छ कसे तरी काढून टाकायचें व्हावं.

राजा:—देवीची आज्ञा उपांघन कोण करणार आहे ! (सागरि-
केजवळ बंधनमुक्त करितो.)

वासवदत्ता:—आगनाच, प्रधान वीणधरावर्जनां मगधकृष्ण हे
अरुण निर्देशणाचें कृत्य मुदाम जाणून करविले असें झटले पाहिजे.

(इतक्यांत प्रधान वीणधरावर्जण प्रवेश करितो.)

वीणधरावर्जक:—

पद—“ केवल विरहित पु— ” वा बाजीवर

अति का देविस दुःख दिले व परि तज पद हे सुखी

जालें ॥ धृ० ॥ अन्य स्त्रीगत कांत पावुनी ॥ असेल
दुःखचि बहु झालें ॥ सार्वभौम नरपति अवसोकुनि ॥
तोषव होईल हें ठरलें ॥ १ ॥

असा प्रकार आहे तरी रत्नीनाम तोंड दाखविण्याची मला माग
करतें. परंतु—

परंतु—“तसे मणी घरीसि कां०” का० का०

कटप्रभु करुनि दिवें वस्त्र नरमची ॥
सार्वभौम होईल तो भेट या अर्भी ॥
उचेंबळेले तोष तथा देखिक्या मणी ॥
सरि मुजास दाढे कसे पुढति आउनी ॥

पण काय करानें ? स्वामिभक्तीचें अत अत्यंत मान्य व पूज्य अ-
सलेल्याच्या ठिकाणी देखील केन्हां केन्हां अमर्ही निर्वक्षणाभि वस्तु-
स्वाप्तिदान साधत नाही. कारणः—

(बाणील बात)

हितेष्टु जो तयास उक्त समय जावुनी ॥
बाणजेच योग्य मसे सौख्य साधनी ॥ १ ॥

मगचा सेव कसून तरी काय उपयोग ? (निरक्षर पावून) हे
महाराज बसले आहेत; तर आतां त्यांच्याजवळ जातो (जवळ जा-
ऊन) महाराजांचा जयजयकार असो ! महाराजांस न कळविले
केलेल्या वा गोष्टीची महाराजांनीं मला क्षमा केली पाहिजे.

राजाः—काम झगतां ! मला न कळवितां ! जरी कोणती गोष्ट ति.

योगंधरायणः—महाराज, आपण आपुनखर बसावे, जंत
काय केले तें मी आपणाजवळ सांगितों (सर्व बसल्यावर हात जोडून)
महाराज, ही सिंहलेश्वराची कन्या; हिच्याविषयीः—

साकी.

सिद्धचक्रन तें भसें भसे कीं जो नर घरील हितें ॥
सार्वभौम तो होउनि भोगिल या सान्वाही महितें ॥
येसें मज कळतां ॥ केला यत्न तुझां करितां ॥ १ ॥

परंतु देही वासवतोमा दुःख होईल, झपाटू त्यानें भाक्या मज-
तीकडे मणी दिवें नाही, कदा—

राजाः—मंतर काय सावें ?

वीरगंधरायणः—मंतर लवणपुरात देवी जवळी वसती कोटी कावें उठवून मी सिद्धेश्वरापाशी या बाधक्य कपुकीस पाठविलें.

राजाः—वीरगंधरायण प्रधानजी, पुढें वृत्त मला कळवें आहे. मीं हिंसा देवीच्या स्मार्थान करण्याचा काय हेतु ?

वसंतकः—मित्रा, हेतु अगदी उघड आहे. त्यांना कशाचा वि-
वाराववाला पाहिजे ! तें मला समजलें आहे. ही कन्या अंतःपुरांत
वसली झाले सद्गुण आपण तेवें जातां तेव्हां ती आपल्या दृष्टीस
आवली.

राजाः—प्रधानजी, वसंतक झालो असाच तुमचा अभिप्राय
होता कीं काय ?

वीरगंधरायणः—होय महाराज, असाच होता.

राजाः—अरे, त्या माझ्याने जो चमत्कार केल्या, तोही तुमचाच
इपदेश असावा असें वाटतें तर ?

वीरगंधरायणः—होय महाराज, जसें न करितों तर अंतःपुरांत
बोवून ठेवलेल्या रत्नावलीचें दर्शन महाराजांस कसें झालें असतें ?
न प्रधान बहुभुति यांनी तरी हिंसा पाहिल्यावांचून कमी ओळखली
असती ! (अंमळ हंसून) अहो, जें झालें तें टीकव झालें. रत्नावली
ही आपली बडीच आहे असें राजीसाहेबांलाही भासो समजवें. तर
पुढें काय करावयाचें तें त्यांना साहित आहेच.

वासवदेवताः—(भालंतस्वगालांत हसून) प्रधानजी, रत्ना-
वलीचें पाणिमहल जगनाबांनीं करावें, असें स्वच्छंद को द्याना ?

वसंतकः—राजीसाहेब, प्रधानजींचा अभिप्राय आपण बरोबर
मानला !

वासवदेवताः—(हात पुढें कसून) अह, रत्नावली, जे मज्जी
तळक पातु. आतां तरी बहिष्कीच्या प्रेमाला अनुसरु असें माझ्या
हातून काढीं होऊन. (असें बोलून आपलें भालंकार तिच्या अंगावर
बाधते. मंतर तिला दाखी वसून उभास) महाराज, या रत्नावलीचा
आपण अंगिकार करावा.

राजाः—(हर्षानें हात पुढें कसून) देवीचा प्रसाद कोण कीं
जगल्ल करणार आहे ?

(आणखिच्या हात बरण्यास पुढें झेतो त्याचें विचारवू कसून.)

वास्तवदृष्टाः—(मध्ये) राजमात्र, अन्धेर की शक्ति
है एक—

कम्—“राज-भेरी, राज-निबट.”

बुद्धि करा प्रेमाची ॥ इजकरि बु० ॥

सज्जलनि जलदा परि सुरयेची ॥ बु० ॥

इसी न येथे जतने, जमक ते ॥ यास्तव कायते मी तु
झाति ॥ मज न जाऊतां किमपिहि येथे ॥ इहयि घराची
साची ॥ माथा बुद्धि० ॥ १ ॥

(सार्विकेचा हात रावाच्या हातात देते.)

राजाः—(आनंदाने सार्विकेचा हात घेऊन) देवी, तुम्हा
आपल्याने कसेल बरे.

सर्वतकः—(इतकें नाचून) बाह्या । मोठी आनंदाची येथे
साती । महाराज, आपला जवजवकर असी । मातो सर्व भूमी
आपल्या हातात आली असे समजा.

बलभूतिः—राजकन्ये रत्नाची, देवीमातवपुत्रेका समस्त
कर.

रत्नाबलीः—(वास्तवपुत्रेच्या हाती पडते.)

बाधव्यः—राणीसाहेब, आपल्याला देवी झगतात हे अगदी
योग्य आहे. जिच्या अंतःकरणात एवढे औदार्य न पतीमित्रीने
सिखाच ही बहुमानाची पदवी मिळत असते.

वास्तवदृष्टाः—मला एकटीलाच हा मान कसाय हवा !
माझी सगळी बहीण रत्नाबली देखील ‘देवी’ या संबोधनास योग्य आहे.

राजाः—महारा । आज माझे सर्व धन सफल झाले.

वीरेश्वरायजः—महाराज, आपली काय आपले शिष्य करावे
होवा.

राजाः—जापरतें आपली शिष्य तें फल करायचायें राहिले आहे.

एव—“माहि प्रभदा या वारेंतें.” वा वा०

त्वत्सम असतां सविष्य पुरंधर काय उगे मजळा ॥

धन्य जाहली पाहुनियां तब योग्य विकमाळा ॥ बु० ॥

सार्वभौम मी म्हावे यास्तव या रत्नाबलि ॥

अनेक सुखी करुनि मिळविलें भूषाविलें मजळा ॥

अग्निनीच्या कामां ह्याला तोषहि देवीला ॥
 शत्रु जिंकुनी विक्रमबाहु प्राणसत्ता केला ॥ १ ॥
 हे सर्व ठीकच लागे, तरी हे अस्तबाधक असो.

श्लोक—“पृथ्वी धर.”

करो ममर पालक प्रभुर दृष्टि या भूवरी ॥
 मही तुणकणाविके सुफलता मसावी पुरी ॥
 मसोत बहु तु ते विबुध, संतसंगे मला ॥
 सुदुर्गि उपजो सदा मति असो सदा कोमला ॥ १ ॥

पुस्तककर्त्याची ईश्वरास प्रार्थना.

पद—“मदनारि ॥ गौरी ॥” वा कालीवर.

रजनीर ॥ रामराया ॥ ज्ञानकि मगरमणा ॥
 सुखकर ॥ दशकंधरकवना दे मजनी सुमती ॥ १ ॥
 प्रभु रूप तुझे ॥ मज दाउनी ॥
 अधिनाशि दे पद अंती ॥
 प्रपंक मजला ॥ निष्कळ गमला ॥
 अंत न लागे मायेचा ॥
 रघुनि कवनसुमन हे ॥ वरणकमलि तव ईशा ॥
 अपुनि विनति करितले ॥ सुमिय होवो सकलांला ॥
 तारि तारि प्रभो बलवंत किकरा ॥
 मय्य न आसरा ॥ सुखधामा ॥
 श्रीरामा ॥ दे प्रेमा ॥ दुरितें ती ॥
 वारि वारि ॥ तारि तारि प्रभो ॥ १ ॥

